СпА 3272
В

АРХЕОЛОГИЯ

КНИГА
4
1981

На корицата

Надгробна плоча на тракиец от с. Ласкарево, Благоевградски окръг, червен пясъчник. III в. Национален археологически музей, София

Снимка Т. Карадимчева-Шестакова

Sur la couverture

Stèle funéraire d'un Thrace du village Laskarevo, département de Blagoevgrad, grès rouge. III s. Musée archéologique national, Sofia

Photo T. Karadimčeva-Šestakova

© Археологически институт и музей при БАН
1981
c/o Jusautor, Sofia

ISSN 0324-1203

АРХЕОЛОГИЯ

1981
4

ОРГАН НА АРХЕОЛОГИЧЕСКИЯ ИНСТИТУТ И МУЗЕЙ ПРИ БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

Год. XXIII

XII конгрес на БКП и развитието на българската археологическа наука

Най-важното събитие в живота на нашия народ през 1981 г. е XII конгрес на Българската комунистическа партия, който начерта генералните перспективи в по-нататъшното обществено-икономическо и културно развитие на социалистическа България през осмата петилетка и до 1990 г.

Този най-висок форум на българските комунисти се проведе в забележителна година, когато българският народ и цялата прогресивна общественост в света отбелязват 13-вековния юбилей на българската държава, година, в която българските комунисти честват славния 90-годишен юбилей от създаването на Българската комунистическа партия. Конгресът се проведе в дните, в които преди 25 години се състоя историческият Априлски пленум. XII конгрес на нашата партия бе връх на ленинската априлска линия, която, както е отбелязано в резолюцията на конгреса, представлява „марксизъм-ленинизъм в действие при специфичните условия на нашата страна, живото единство и взаимодействие между творчески развиващата се теория на научния социализъм и конкретната обществено-историческа практика на работническата класа и широките народни маси в борбата за изграждането и развитието на социализма у нас".

Състоял се десет години след приемането на Програмата на партията, XII конгрес анализира дълбоко и всестранно протичащите в страната и на международната арена процеси, извърши равносметка на постигнатото. През изминалите години България направи нова огромна крачка напред в изграждането на зрелия социализъм, в повишаването на жизненото равнище на нацията, в науката и културата, в борбата за мир, разведряване и сътрудничество между народите в Европа и в целия свят.

Работата на XII конгрес на БКП премина на изключително високо политическо и идеологическо ниво, най-голям дял за което има преди всичко отчетният доклад на ЦК на БКП, изнесен от др. Тодор Живков. Докладът бе нов връх в политико-теоретичната мисъл, в приноса на партията за развитието на теорията и практиката на марксизма-ленинизма.

Успехите, които постигна българският народ през седмата петилетка, още веднъж потвърдиха силата на нашия обществен строй, мъдростта и опитността на партията, нейното умение да взима правилни решения и успешно да ги реализира. Особено важни бяха големите предконгресни мероприятия, в които партията отново доказа своята боеспособност и зрялост. Изключително голямо политическо значение имаше всенародното обсъждане на проектотезисите на конгреса за основните проблеми на нашето обществено-икономическо и политическо развитие.

XII конгрес бе внушителна манифестация на пролетарския интернационализъм на Българската комунистическа партия, на големия ѝ международен авторитет и градивната ѝ роля в борбата за мир и социализъм.

305498/95

Начело на партията в осъществяването на ленинския априлски курс стои Централният комитет — бойният щаб на българските комунисти. Конгресът подчерта големите заслуги на първия ръководител на партията и държавата др. Тодор Живков за разработването и осъществяването на априлската линия на БКП. XII конгрес направи промени в Устава на партията, като възстанови длъжността генерален секретар. Това е нов израз на историческата приемственост между димитровския курс и априлската линия на партията. Възстановяването на длъжността генерален секретар олицетворява зрелостта, единството, творческата сила на БКП, ролята на нейния пръв ръководител, чиято дейност в условията на колективния метод на ръководство и на принципа на демократическия централизъм е изключително важен фактор за осъществяването на ръководната роля на партията, за укрепването на морално-политическото единство на народа, за прилагането на ленинските норми на партиен живот.

XII конгрес на БКП отдели голямо внимание на проблема за усъвършенстването на политическата система на обществото и развитието на социалистическата демокрация. Новото е преди всичко постановката за по-тясно съчетаване на представителната власт с пряката демокрация с оглед всеки гражданин на републиката да участвува по-активно в набелязването и разработването на идеи, в тяхното реализиране и в контрола на изпълнението им.

Големи и отговорни са задачите, които XII конгрес постави пред българската наука за следващото десетилетие. За нас особено важни са задачите за по-нататъшното развитие на обществените науки, между които и археологическата. Основната задача на българските археолози за осмата петилетка е написването на четиритомната „Археология на България". Първостепенно значение има активното участие на специалистите от Археологическия институт и музей при БАН и от страната в регионалните научни комплексни програми „Родопи", „Благоевград", „Странджа — Сакар", „Добруджа". За изпълнението на тези задачи е необходимо да се мобилизират силите, да се създават дееспособни колективи, да се усъвършенствува и последователно да се прилага комплексно-целевият подход в планирането на научноизследователската дейност, да се избягват дребнотемието и излишното пилеене на сили, време и средства.

В документите на конгреса с необходимата задълбоченост е поставен въпросът за ефективността на научното дирене. В археологическата наука тази ефективност се постига, като максимално се съкращава времето между теренните проучвания и публикуването на резултатите и материалите от археологическите разкопки. През последните години в това отношение са направени редица постижения. Значителният брой монографии, сборници, студии, статии издигнаха международния престиж на българската археология. Но все още отделни научни работници изостават в публикационната дейност. Те трябва да преодолеят този недостатък, за да влизат своевременно в научно обръщение откритията и да стават достояние както на нашата, така и на световната археологическа наука. През осмата петилетка би трябвало по-интензивно да се издават каталози и корпуси, които да представляват основа за обобщаващи изследвания.

За да се подобри качеството и ефективността на научните разработки в областта на археологията, необходимо е материално-техническата база на археологическите изследвания да се издигне на по-високо ниво. Особено важно с оглед разширяване на научното дирене е да се създадат добри условия за пълноценна научна информация.

Решенията на конгреса поставят пред българската археологическа наука задачата качествено да се подобри работата по развитието на научно-кадровия потенциал, да се полага грижа за развитието и усъвършенстването на кадрите. През седмата петилетка значителен брой археолози защитиха кандидатски и докторски дисертации, бяха хабилитирани или повишени в степен. Правилната кадрова политика се отрази добре в областта на изследването на палеолита, тракийската археология, ранносредновековната археология. Все още усилия са нужни за количествения и качествения растеж на кадрите по римска археология, късно средновековие и др. В кадровата политика особено внимание би следвало да се обърне на усъвършенстването на младите специалисти чрез следдипломна квалификация, аспирантура, дългосрочни специализации в чужбина. За цялостната кадрова политика на АИМ решаващ фактор остава засилването и повишаването на принципа на взискателност при подбора и подготовката на кадрите, в присъждането на научните степени и звания. Във връзка с това е наложително да се увеличи броят на рецензиите и критичните публикации.

Положително явление е наличието на интеграция между АИМ и Софийския университет, Университета във Велико Търново и историческите музеи в страната, която е необходимо да се задълбочава и усъвършенствува. Задача на АИМ е тясно да сътрудничи с Националния институт за паметници на културата, който да осигурява своевременна, равномерна и качествена консервация и реставрация на археологическите паметници.

За по-голяма ефективност и качество на археологическите научни изследвания е наложително все по-широко да се прилагат комплексните методи на проучване, като все повече засилваме връзките както с обществените, така и с природонаучните дисциплини. По линията на сътрудничеството с естествените науки особено полезно се оказа създаването на Група за интердисциплинарни проучвания.

От година на година нарастват връзките на българските археолози с учените от социалистическите и от съседните и други капиталистически страни. Още по-пълно и всеобхватно ще се развива интеграционният процес между българската и съветската археологическа наука. Този жизнено важен за нас процес ще става все по-целенасочен и многостранен, като организираме съвместни експедиции у нас и в СССР, като издаваме научни трудове, организираме двустранни срещи, конференции и симпозиуми, разменяме специалисти.

Археологията като идеологическа наука е могъщо средство за възпитаване на народа и особено на подрастващото поколение в дух на патриотизъм и интернационализъм. Популяризирането на нейните постижения е основно задължение на българските археолози. Организираните изложби, между които и международни, популяризаторската дейност в печата, радиото и телевизията убедително доказват това. Тази дейност следва да нараства количествено и качествено.

Радостен факт е започналото преустройство на Националния археологически музей с оглед основната цел на АИМ — най-значителните археологически паметници да станат достояние на обществеността чрез новата експозиция, която да представи богатото българско културно-историческо наследство. Многостранни са научните и организационните задачи по преустройството. Ще ги изпълним чрез висока съзнателност и дисциплина — залог за успешното ни участие в дългосрочната Комплексна програма за изграждане на хармонично развити личности.

За поставените задачи пред археологическата наука в съгласие с решенията на конгреса особено голяма роля като основно политическо ядро на трудовия колектив и първообраз на неговото бъдещо състояние играе Първичната партийна организация на АИМ. В съответствие с тези решения тя ще продължава да полага усилия за по-пълно използуване на направляващите и преобразуващи възможности на партийно-организационната работа, ще прилага последователно и неотклонно класово-партийния подход при подбора и разпределението на кадрите, ще засилва партийния контрол и взискателността.

Задачите, които поставят решенията на XII конгрес за живота и развитието на нацията, са високоблагородни и отговорни. Българските археолози трябва да мобилизират силите си и да проявят висока лична отговорност, за да дадат своя принос в изграждането на социалистическата наука и култура.

ИРИНА ЩЕРЕВА

Групата от три животни върху бронзовите ръце на Сабазий

ПЕТЪР ГОРБАНОВ

През последните години проучванията на култа към Сабазий на Балканите се обогатиха с няколко нови изследвания на български учени, които изясниха характера на този култ в римските провинции Мизия и Тракия, както и неговото разпространение сред траките. Пръв Ат. Милчев[1] написа обобщителна статия по въпроса, в която наред с общи сведения за култа и най-важните му паметници от римската епоха публикува и уникална за българските земи бронзова ръка на този бог, открита в с. Градница, Габровски окръг, която е първият по рода си паметник у нас, аналогичен на сабазиевите ръце с „бенедикцио латина", познати ни от останалите римски провинции и от самата Италия. По-късно същият автор преразгледа оброчната плочка на Сабазий от Пловдив,[2] публикувана преди години от Д. Цончев,[3] и поправи някои грешки и неточности, допуснати на времето, като предложи и нова интерпретация на паметника, която в най-общи линии се покрива с тази, направена през 60-те години от Ш. Пикар[4] и останала доскоро неизвестна у нас. По-късно изследванията на Ат. Милчев бяха продължени и задълбочени значително с обобщението на М. Тачева-Хитова, в което се дава много по-ясна представа за култа на Сабазий в нашите земи и за неговия характер.[5] Тук са разгледани отново и по-задълбочено отделните паметници, свързани с този култ, коригирани са някои неточности в тяхната интерпретация (особено при ръката от с. Градница) и е очертано по-ясно мястото на култа в религиозния живот на Балканите през римската епоха.

Междувременно и ние направихме опит да интерпретираме отделни аспекти на култа на Сабазий[6] и характера на различните паметници на този бог, които разглеждаме като култови, а не като вотивни. Заедно с това, анализирайки изображението на змията, виждаме чрез нея символизирано присъствието на самия бог върху тези паметници. Изяснявайки общите черти между Хермес Психопомп и Сабазий Пантократор, изтъкваме, че не може да става дума за синкретизъм между двете божества (какъвто има например между Сабазий и Юпитер), а се касае за съвместно тяхно почитане от сабазиастите.

В същата статия загатваме само, че върху ръцете на Сабазий са изобразени и много животни и растения, като изтъкваме, че „в бъдеще имаме пред вид отново да да се спрем на въпроса"[7]. В настоящата статия специално се опитваме да изясним, естествено хипотетично, символиката на познатата в иконографията на тези ръце „група от животни" — жаба, костенурка и гущер. Въпросът за символиката ѝ все още остава нерешен в научната литература. И в последното познато ни изследване по въпроса — на Юсеф Хайджар, интерпретацията на тези три животни остава неясна, въпреки че във връзка с редица от останалите предмети върху ръцете на Сабазий и тяхната символика той прави съществени приноси. Той се придържа най-общо към становището, че животните са свързани с мистериите на Сабазий.[8]

Известно е, че въпросната група не спада към първостепенните, основни изображения върху култовите ръце на Саба-

зний, каквито са например самият жест „бенедикцио латина“, змията, орелът, шишарката и др. Въпреки това тя е изобразявана доста често, като при отделните паметници не е задължително и трите животни да са винаги заедно. Прави впечатление обаче, че те се явяват винаги отвън, по лицевата страна на ръцете, където, както изтъква М. Тачева-Хитова, изображенията „допълват картината на сложния синкретизъм на сабазиевия култ, претопил в единна сплав културите на Мен (везната), Дионис (тирса), и свидетелствуват за неговия мистерийно-профетичен характер (жабата, костенурката, змията)“[9]. Тук според нас се отнася и гущерът. Тази постановка е правилна и донякъде допринася за разбиране символиката на отделните изображения, още повече, че е добре известно наличието на композиционна схема при изображенията на Сабазий,[10] която е точно канонизирана и от която рядко се правят отклонения.

Тук ще разгледаме поотделно изображенията на трите животни и след това въз основа на символиката им ще направим обобщение и за някои аспекти от характера на мистериите на Сабазий и свързаните с тях церемонии.

Жабата виждаме изобразена върху двете бронзови ръце на бога у нас — от с. Градница, Габровски окръг,[11] и от с. Войсил, Пловдивски окръг,[12] върху бронзовата ръка, открита между селищата Йена и Гъвоидия,[13] окръг Лугой в СР Румъния, върху ръката от прохода Сан Бернар в Швейцария[14] и върху много други подобни паметници, а също и върху бронзовата релефна плочка от Копенхаген[15]. Важното в случая е, че изображението на жабата не ни е познато от вотивни и културни паметници на други божества от гръцкия и римския пантеон. Тя се среща само при паметниците на Сабазий, без обаче и тук да играе ролята на негово свещено животно, каквото е например орелът за Зевс-Юпитер, пантерата за Дионис и т. н. В групата от три животни върху бронзовите ръце на Сабазий тя понякога липсва. Така например тя отсъствува от ръката, намерена в Рим и съхранявана в музея в Копенхаген,[16] и от две други от Британския музей[17].

Затова пък у нас са известни доста ранни изображения на жаби — от праисторическата епоха. Така например при разкопките на Казанлъшката селищна могила е открито схематично каменно изображение (евентуално амулет) на жаба, което още не е влязло в обръщение в научната литература.[18]

При разкопки на селищна могила в Кърджали Ат. Пейков е открил подобно каменно изображение.[19] Тези две находки загатват за ранен култ към жабата, който обаче не е цялостно изследван. Има отделни съобщения за откриване на изображения на жаба върху древноасирийски паметници, където те се свързват с култа на Баал,[20] но и тук липсва интерпретация на символиката и семантиката им. Трудността се крие не само в споменатата липса на изображения на жабата върху антични несабазиеви културни паметници, но и в това, че липсват сведения в писмената литературна традиция за почитане на това животно в древността. В случая могат да ни помогнат етнографски паралели, които досега не са привличани при опитите за интерпретиране символиката на жабата. Става дума за някои народни поверия, свързани с дъжда.[21]

Разпространеният в Индия обичай да се разнася дървен жезъл с привързана на него жаба възстановява поне отчасти церемонии и ритуали във връзка с дъжда, съществували може би и в древността. Жезълът с листа и клонки отговаря напълно на тирса на Дионис, а е сходен и с жезъла, носен от жреците на Сабазий по време на мистерии. Разликата е само в това, че у индусите той завършва с жаба, а при Сабазий — с божията ръка, върху която често е изобразявана жаба.

Не е изключено и древните траки, известни със своето земеделие и скотовъдство, да са имали също церемонии, свързани с призоваването на дъжд, още повече, че както посочихме, у нас са намерени каменни праисторически изображения на жаби, загатващи за култ към това животно. От друга страна, Сабазий Пантократор безспорно е бил свързан с покровителството на растителното царство. Този негов аспект ни кара да смятаме, че при суша почитателите на бога са извършвали ритуали, в които естествено са вземали участие и жреците, които носели върху жезлите си изображение на жаба.

В същата насока поне донякъде ни води и изображението на костенурката. При ръцете на Сабазий тя не липсва никога, когато са представени останалите две животни от групата — жабата и гущерът. Тя е изо-

бразена на двете бронзови ръце от нашите земи — от с. Градница и от с. Войсил. Както и жабата, тя липсва върху култови паметници от гръцката и римската епоха освен при посветените на Сабазий. Античните писатели обаче ни дават известни сведения, макар и оскъдни, за костенурката. Така например в Омиров химн в чест на Хермес се разказва, че този бог използувал бронята на костенурката, върху която опънал кожа от бик, прикрепил седем струни и така направил лира.[22] Този музикален инструмент не е атрибут на Хермес, а на Аполон, така че сведението във въпросния химн остава неясно. Обаче, от друга страна, Павсаний ни съобщава за статуя на Хермес с костенурка в ръка в светилището на Аполон Ликнос в Аргос.[23] Тази статуя е загубена, за нея можем да съдим само от краткото описание у Павсаний, който между другото не казва дали в случая костенурката е свещено животно на Хермес или пък от нея той е направил лира. И това сведение не допринася особено за изясняване символиката на костенурката, а само дава податки (подкрепено с данните от Омировия химн), че Хермес има някаква връзка с костенурката. По-тясна връзка между писмената традиция и археологическия материал виждаме в няколкото геми от Британския музей, на които съгласно описанието в една обобщителна работа на О. Мюлер е представен Хермес с костенурка в ръка — в момента, когато я убива или след като от бронята ѝ е направил вече лира.[24] Тези геми също не изясняват символиката на костенурката. Те ни дават само известни указания, че вероятно от бронята на костенурката били правени музикални инструменти от типа на лирата, които е възможно да са преминали и в култа на Сабазий, където евентуално да са били използувани като музикални инструменти в мистериите и церемониите. Тази интерпретация смятаме за евентуално допустима, без да имаме още достатъчно ясни и сигурни аргументи.[25]

В случая наблюдаваме известна връзка с култа на древните към Хермес Психопомп, придружител на душите на покойните до вечното им местожителство. Именно Хермес Психопомп, както изтъкнахме в предишната статия, е тясно свързан със Сабазий Пантократор и изяснява причината за съвместното почитане на двата бога.[26] Това обяснява донякъде и символиката на изображението на костенурката върху Сабазиевите паметници.

Третото животно от разглежданата тук група е гущерът, чиято символика също не е ясна. Изображения на гущер от античната епоха са ни известни например от прочутата статуя на Аполон Савроктон (Гущероубиец) от Праксител, макар че в нея не се разкрива символиката на гущера. Той не е известен като култово животно на никое божество. При паметниците на Сабазий той се среща често. Виждаме го и върху двете бронзови ръце от България. Тук специално посочваме, че напълно споделяме интерпретацията на М. Тачева-Хитова, която вижда в познатия „крокодил" на ръката от с. Войсил в същност схематизирано изображение на гущер, изработено от недостатъчно добър местен майстор, който, както казва тя, „не е виждал крокодил. Той е искал да изобрази по-скоро гущер."[27] Необяснимо остава в случая защо тук тялото на влечугото е покрито с плитки, мъчно доловими, но съществуващи резки, които не са характерни за гущера. Прави впечатление, че резките, загатващи разпределението на бронята на костенурката в този паметник, са по-дълбоки и нейното изображение е много по-реалистично от това на крокодила (гущера?). Върху никой друг паметник на Сабазий не е изобразен крокодил, така че такъв не можем да очакваме и върху бронзовата ръка от с. Войсил. Нужно е да се изтъкне още, че М. Тачева е права, като разглежда тази ръка не като култов, а като оброчен паметник. Нейните аргументи са убедителни в интерпретацията на характера на паметника.[28] И ние противно на мнението на Д. Цончев[29] и Ат. Милчев[30] смятаме, че върху ръката от с. Войсил са изобразени гущер и костенурка, а не крокодил и костенурка.

При други бронзови ръце на Сабазий, включително и тази от с. Градница, гущерът се изобразява заедно с жабата и костенурката. Символиката на това животно досега не е изяснена, но ни се струва, че Ат. Милчев е на прав път, като приема, че „е играл някаква роля в мистериите на Сабазия подобно на змията, до която той е така близък по външен вид"[31].

Нова насока за изясняване на тази символика виждаме в краткото посочване на Юсеф Хайджар: „гущерът си сменява кожата, което крие в мистериите надеждата

за обновяване“[32]. Все пак символиката на гущера остава донякъде неизвестна. Тук може би ще ни помогне друго обстоятелство, на което досега не е обръщано достатъчно внимание. В отделни случаи, макар и не често, върху бронзовите ръце на Сабазий са изобразени по няколко (2—3) змии, като съответно с това често е увеличаван и броят на шишарките при пръстите на ръката, превити в жеста „латинска благословия“. Такива успоредици на няколко змии и шишарки виждаме върху ръката от Рим в Копенхагенския музей,[33] от Резина в Италия, съхранявана в Народния музей в Неапол,[34] още една от този музей,[35] намерена в Помпеи[36], и една, намерена в Адалия[37] (в малоазиатската област Памфилия), за чието място на съхраняване нямаме данни. Причината за това удвояване и дори утрояване броя на змиите, а често и на шишарките не е ясна, но то не ще да е случайно. Не е изключено в случая втората змия да е в същност изображение на гущер, но тъй като познаваме посочените паметници само от доста стари описания и недобри рисунки в работи на Х. Блинкемберг, не можем да дадем положителен отговор в тази насока. Има и друго предположение — при тези паметници пак по неясни причини да се цели да се подчертае особената роля на змията в култа и церемониите на Сабазий. Може би това наистина е така, но само натрупването на повече фактически материал, т. е. откриването на повече бронзови ръце на бога с тази особеност в изображенията, ще ни даде по-точен отговор. Прави впечатление засега, че четири от посочените паметници произлизат от Италия и от западните римски провинции, при това едната от ръцете е намерена в Помпеи и би следвало да се датира сравнително порано (най-късно в I в. пр. н. е.), докато обикновено останалите бронзови ръце са от II—III в. на н. е. Но от данните за разпространението на тези ръце не следва да се прави прибързаният извод, че това увеличение на броя на змиите е характерно само за Италия и западните провинции. Ръката от Адалия в Мала Азия противоречи на подобна теза. Може би в бъдеще ще се открият още паметници от Изтока и Балканите. Що се отнася до връзката на змията с гущера, трябва да подчертаем, че при ръката от с. Войсил змията липсва и може би именно затова тук е изобразен гущер. Но при другата ръка от нашите земи — от с. Градница, са налице изображенията и на двете животни. Така че засега не можем да приемем хрумването, че гущерът се явява само когато по една или друга причина змията не е изобразена върху бронзовата ръка.

От казаното дотук могат да се направят няколко основни извода за символиката на трите животни върху бронзовите ръце на Сабазий. Прави впечатление, че независимо от композиционното им единство, от поставянето им на определено място, често пъти (но не задължително) заедно, тези изображения нямат еднаква символика. Така че връзката между тях е повече външна, композиционна. Докато при жабата виждаме загатната една символика, свързана с почитането на животното като предвестник на водата, костенурката ни отвежда към вярвания, свързани повече с Хермес Психопомп и с безсмъртието на душата. Гущерът има все още поне според нас неясна символика, но и това влечуго ще да е имало в култа към Сабазий някаква функция, сходна с тази на змията. Не е изключено и гущерът да е заемал място в мистериите на този бог.

Най-интересни изводи могат да се направят относно символиката на жабата. Тук за пръв път свързваме жабата с един праисторически култ, може би по-скоро почитане на жабата като вестител на дъждовната влага. Интересен е въпросът, кога и къде е станало смесването на двата култа — към жабата и към Сабазий. Видяхме, че както в Древна Тракия, така и в Предна Азия (на територията на Асирия) е съществувал култ към жабата. Би могло да се допусне, че този култ се е развил почти едновременно в широк географски ареал, включващ Балканите, а също и Предна Азия. От друга страна, днес е установено вече, че Сабазий е трако-фригийско божество, което може би има също свой прастар източносредиземноморски корен, за какъвто говори и М. Тачева-Хитова.[38] Този култ получава своето оформяне и иконография, изглежда, в Предна Азия, откъдето към средата на I хилядолетие пр. н. е. се връща на Балканите с новия си облик и иконография, позната ни донякъде от писмените сведения, както и от епиграфски паметници и археологически находки. Нямаме точни данни, къде става смесването на двата култа, но ако приемем, че и двата

първоначално са били разпространени в широк географски ареал, този въпрос поне засега остава на второ място. По-важно в случая е, че ни се отдаде да установим, и то на базата на конкретни данни, че в ранния религиозен пласт на Сабазий е била почитана и жабата. По-късно в култа на Сабазий тя е получила второстепенно значение, за което загатва включването ѝ във второстепенна група животни. Не е изключено обаче мистериите на Сабазий и церемониите, свързани с тях, да не са били изпълнявани единствено при почитане на бога и поднасяне на дарове за него, нито само при приемане на нови сабазиасти в културните сдружения. Мистерии може да са провеждани и при други случаи, например по време на суша. Предполагаме, че тогава сдруженията на Сабазий са извършвали церемонии и може би в тези случаи жрецът е носел жезъл с изображение и на жаба върху бронзовата ръка. Приведените етнографски паралели дават представа за подобни шествия и церемонии, каквито може би са извършвали и почитателите на Сабазий. За тях няма данни у античните писатели, но отдавна вече се знае, че те не са имали пълна представа за мистериите и церемониите, свързани с този бог. Много от мистериите били извършвани тайно, скрито от по-широк кръг хора.

Що се касае до костенурката и нейната символика, отново изтъкваме, че се изяснява донякъде с помощта на литературната традиция. Тя даде основата, която изясни причината Хермес да е изобразяван понякога с костенурка в ръка. Струва ни се, причината не се крие в това, че той направил от костенурката лира. Вярването, че убитата костенурка подобно на душата на покойника се преселва в задгробния свят, свързва тясно костенурката с Хермес Психопомп. Макар че по неизвестни засега причини тя никога не става негово свещено животно.

Много от постановките в тази работа са хипотетични, тъй като предметът на проучването не е разглеждан нашироко. Независимо от хипотетичния характер смятаме, че с тези изследвания се доближаваме до решаването на проблема. Символиката на трите животни върху бронзовите култови ръце на Сабазий и занапред ще бъде интерпретирана и пътят за изясняването ѝ са комплексните проучвания на археолози, историци, филолози и етнографи. Тези проучвания и търсенето на повече доказателствен материал (включително и откриване на нови паметници) могат да изяснят по-пълно и цялостно характера на култа на Сабазий и мястото му в паганизма в Римската империя.

[1] Ат. Милчев. Към култа на Сабазий в Долна Мизия и Тракия. — ГСУ ФИФ, LVI, III, 1972—1973, с. 37—76.

[2] Ат. Милчев. Оброчната плочка на Сабазий от Пловдив. — Археология, 1978, кн. 3, с. 19—22.

[3] D. Tchontchev. Un monument du syncrétisme religieux en Thrace. — RA, XLIV, 1954, p. 15—20.

[4] Ch. Picard. Sabasios, dieu thraco-phrygien, expansion et aspects nouveaux de son culte. — RA, 1961, II, p. 140 sq.

[5] М. Тачева-Хитова. Култът на Сабазий в Тракия. Проблеми (=Проучвания върху историята на античните религии, IX). — ГСУ ИФ, LXIX, 1975, с. 45—76. От вниманието на авторката е убягнала работата: Ат. Милчев. Цит. съч. (бел. 2).

[6] П. Горбанов. За характера на фигуралните паметници на Сабазий и някои аспекти на неговия култ. — Археология, 1976, кн. 4, с. 13—19.

[7] Пак там, с. 15.

[8] J. Hajjar. A propos d'une main de Sabazios de Louvre. — In: Hommage à Maarten Vermasseren. I. Leiden, 1979, p. 454—472.

[9] М. Тачева-Хитова. Цит. съч., с. 56.

[10] Ат. Милчев. Към култа на Сабазий, с. 54.

[11] Пак там, с. 48 и сл.

[12] Д. Цончев. Археологически паметници по южните склонове на Панагюрска Средна гора. С., 1963, с. 58; М. Тачева-Хитова. Цит. съч., с. 62.

[13] D. Macrea. Le culte de Sabazios en Dacia. — Dacia, I, 1959, p. 328—356.

[14] Chr. Blinkemberg. Archäologisches Studien. L. Kopenhagen, 1904, p. 72—73, No 3.

[15] Ibidem, p. 109—115.

[16] Ibidem, p. 71, No E 1.

[17] Ibidem, p. 72, No E 2, p. 80—81, No E 29.

[18] Р. Катинчаров, Г. Табакова. Казанлыкский курган. — Медико-биологическая информация, 1971, 5, с. 35—37, обр. 5.

[19] Непубликувано. По негово устно сведение.

[20] O. Keller. Die antike Tierwelt. II. Leipzig, 1909, p. 251.

[21] У нашия народ има поверие, че начинът на квакане на жабата в блатата е знак дали наскоро ще вали дъжд. Интересни етнографски паралели във връзка с почитането на жабата са запазени в примитивни племена в Южна Америка и в Индия. Така Дж. Фрейзър съобщава, че индианските племена покрай Ориноко считали жабата за „богиня, владетелка на водите“, а едно индианско племе изготвяло миниатюрни плашила с образа на жаба и ги поставяло по хълмовете „с цел да привлекат дъжда“ (Дж. Фрэзер. Золотая ветвь. М., 1980, с. 88). Пак със същата цел жителите от низшите касти в централната част на Индия привързвали „жабата

към дървен жезъл, покрит със зелени листа или с клонки от дърво, и го разнасяли", пеейки: „Прати ни, жабо, съкровище на влага / нека зреят пшеницата и просото в полето." (Пак там, с. 88).

[22] Homer. Hymnes in Hermes, 25 sq.

[23] Pausanius. II, 19, 7.

[24] O. Müller. Denkmäler der antiken Kunst. II. s. a. et l., tab. 29, fig. 37.

[25] В същата насока ни водят някои етнографски паралели. Според Дж. Фрейзър (Дж. Фрэзер. Цит. съч., с. 62—63) индианското племе зуни от щата Ню Мексико вярвало в преселването на убитата костенурка в задгробния свят и поради това я почитало.

[26] П. Горбанов. Цит. съч., с. 16.

[27] М. Тачева-Хитова. Цит. съч., с. 62—63.

[28] Пак там, с. 63.

[29] Д. Цончев. Цит. съч., с. 58.

[30] Ат. Милчев. Цит. съч., с. 55.

[31] Пак там, с. 64.

[32] J. Hajjar. Op. cit., p. 461—462.

[33] Chr. Blinkemberg. Op. cit., p. 74, № E 7.

[34] Ibidem, p. 76, № E 13.

[35] Ibidem, p. 76, № E 14.

[36] Ibidem, p. 76—77, № E 15.

[37] Ibidem, p. 77, № E 16.

[38] М. Тачева-Хитова. Цит. съч., с. 72—73, допуска, че „Сабазий е в същност малоазиатски бог, вариант на стар източносредиземноморски култ, който се развива в различни исторически и етнокултурни условия както на Балканите — в Македония, Тракия и Елада, — така и в Мала Азия"

Le groupe de trois animaux sur les mains en bronze de Sabazios

P. GORBANOV

(Résumé)

Dans le présent article qui fait suite à un autre, publié dans la revue „Археология" (1976, No 4), l'auteur essaie d'éclaircir la symbolique du groupe de trois animaux — grenouille, tortue et lézard, représentés souvent sur les mains cultuelles de Sabazios. A partir des interprétations de cette symbolique formulées jusqu'à présent, se basant sur des parallèles ethnographiques, l'auteur voit dans la grenouille la messagère de la pluie, dans la tortue — animal, lié à la croyance à l'outre-tombe (de cette manière est liée au culte d'Hermès Psychopompos). La symbolique du lézard n'est pas encore complètement éclaircie, mais il est clair qu'il a joué aussi un rôle pareil à celui du serpent dans le culte de Sabazios Pantocrator. Soulignant les renseignements connus du culte ancien de la grenouille en Thrace et en Assyrie, l'auteur admet que les représentations de cet animal témoignent de restes de couche archaïque ancienne dans le culte de Sabazios, ayant ses racines dans les idées religieuses préhistoriques de la population habitant la région méditerranéenne orientale. Bien que l'interprétation de la symbolique des trois animaux soit hypothétique, elle représente, appuyée par des parallèles ethnographiques, une base pour des recherches ultérieures dans ce sens.

Крепостните порти на Нове

СТЕФАН ПАРНИЦКИ-ПУДЕЛКО

Проучването на лагера на I италийски легион в Нове (провинция Долна Мизия) до Свищов имаше за първоначална задача установяването на трасето на крепостната стена, в най-общи линии приключено през 1960—1962 г. Втората по важност задача беше разкопаването и проучването на крепостните порти (обр. 1). Портите, както е известно, са не само възлови точки на отбранителната система и важни архитектурни обекти, понякога даже с характер на символ на града,[1] но преди всичко те са основни пунктове в топографията на военния лагер и римския град. От тях са тръгвали главните улици, които са водели до централните площади на селищата. Геометричната правилност на крепостните сте-

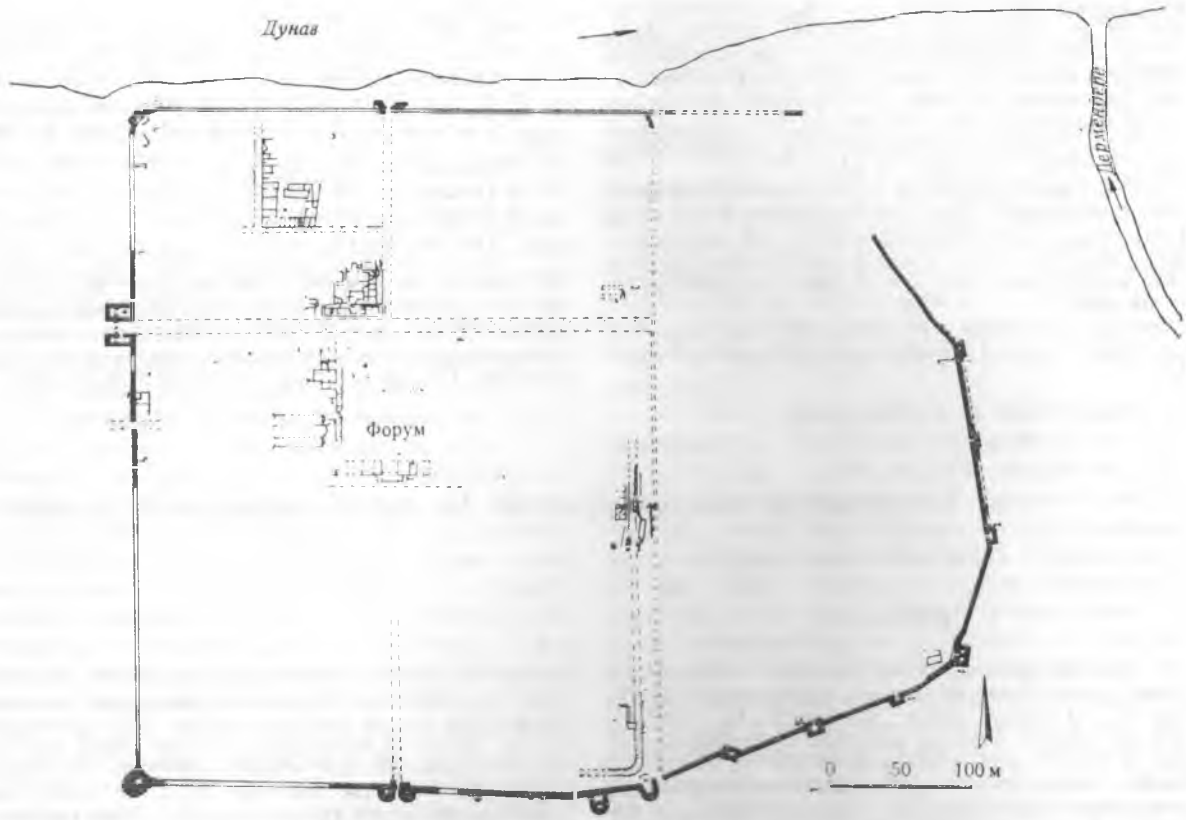

1

● *Обр. 1. План на разкопките на Нове, 1978 г.*
Fig. 1. Plan des fouilles de Novae, 1978

ни в западния сектор на Нове позволи да се направи изводът, че лагерът е бил планиран според класическите образци на римския военен лагер. Този извод беше потвърден от последвалите разкопки, чрез които бяха открити трите главни порти в западния сектор[2] и четвъртата в източния.[3] През 1965 г. бяха намерени основите на западната[4] и на южната[5] порта, след което продължи проучването само на първата до 1972 г. От 1970 г. бяха подновени разкопките на южната порта, както и бе започнато частичното разкриване на северната.[6] Западната и южната порта бяха проучени окончателно и резултатите са публикувани,[7] въпреки че предстои изследването на района в съседство с тях, за да може цялостно да се изясни структурата на тези важни елементи на крепостната система.

Останките от северната порта бяха само частично разкрити в продължение на три работни сезона (1970, 1972, 1974 г.).[8] Засега разкопките на този обект са прекратени, тъй като разширяването на дълбокия и широк няколко метра изкоп на самия край на високия дунавски бряг, който е силно ерозирал, може да доведе до срутване. Точното установяване на северната порта на Нове е от изключително важно значение, защото позволи да се определи местоположението на централния градски площад.

Състоянието на северната порта и частичното изследване на нейните останки, които се намират на около 3 м под съвременния терен, не позволяват да се направят много изводи за размерите и строежа ѝ. В същност основното доказателство за съществуването на северната порта са видимите следи от улица, идваща от юг и достигаща до самата крепостна стена, както и разпръснатите наоколо каменни колони и корнизи, по всяка вероятност архитектурни елементи от портата. Крепостната стена е запазена само в субструкция. Под споменатата вече улица и през основите на северната крепостна стена минава главният канал, който се е изливал в Дунав. Отвън до крепостната стена и до самата западна

страна на зидания канал са запазени останки от масивна четириъгълна в план конструкция с размери 15/9 м. По всяка вероятност това са основите на кула, фланкирала портата от запад и охранявала канала. До източната страна на канала също бяха открити части от силно разрушена конструкция (източната кула?), която по строежа си се различава от западната.

Северната порта, като се има пред вид разположението ѝ на високия дунавски бряг, е могла да служи само за пешеходно движение в посока към пристанището. За същата цел вероятно е служела и източната порта на първоначалния лагер, проучвана от българската експедиция в Нове.[9] Движението на коли и конници спокойно е могло да се осъществява през южната и през западната порта, до които са водели пътищата от вътрешността на Долна Мизия и от равнините, разположени на запад от Нове покрай брега на Дунав.

Прекият път от запад е водел направо в западната порта, която е била главната за лагера (по-късно за града) не само от комуникационна, но и от стратегическа гледна точка. Това ѝ значение се доказва преди всичко от големите ѝ размери (особено през последния период от съществуването на Нове), както и от факта, че е била преустроявана най-малко два пъти, като при всяко преустройство била снабдявана с все по-мощни кули. При разкопките установихме три строителни периода на западната порта (обр. 2, 3).[10] От първия са запазени само масивните основи на кулите, охранявали портата. Ширината на кулите в посока север — юг е 6,44 м (северната) и 6,52 м (южната). Дължината им в посока изток—запад не можа да бъде установена точно, но по всяка вероятност е била около 7 м. Входът на портата от външната страна е 8,15 м, а от вътрешната — с около 1 м по-тесен. Установеният първи период на строежа на портата вероятно е от времето на строителството на най-старата каменна крепостна стена — втората половина на I в. на н. е.

През втория строителен период входът на западната порта е по-широк от първоначалния (обр. 3). Неговата ширина от вътрешната страна е 10,10 м, а от външната — най-малко с 0,40 м по-голяма. През този период портата е била фланкирана от четириъгълни каменни кули, външните лица на които били облицовани с големи варовикови блокове. Вътрешността на кулите е заета от правоъгълни помещения. Запазени са долните части от вътрешните стени на кулите с фрагменти от облицовката. Вътрешната ширина на кулите в посока север — юг е 10 м (южната) и 10,15—10,25 м (северната). Дължината на кулите от втория строителен период не можахме точно да установим, тъй като западните краища на стените им, които при следващото преустройство на портата били включени в конструкцията на разширените кули, не са запазени. По всяка вероятност през втория период дължината на кулите е била почти равна на ширината им. При северната кула е запазен входът на източната ѝ стена, изграден като част от крепостната стена. От северната му страна е водело към върха на кулата каменно стълбище, от което са запазени три стъпала. То е било почти изцяло вградено в източната част на крепостната стена и именно тази част от югоизточния ъгъл на кулата е отнета. От входа на южната кула не открихме никакви следи.

Вероятно още през втория строителен период входът на портата е бил двоен — с две платна, настлани с големи каменни плочи (обр. 4). Под настилката на южното платно, върху което има запазен праг и следи от двукрила въртяща се врата, е минавал отводнителен канал, който се е изливал в дерето западно от крепостта и оттам в Дунав.

Данни за точното датиране на втория строителен период на западната порта липсват. Трудно е да се установи дали преустройството се е наложило след враждебни нашествия (на готите в средата на III в.?) или е резултат от промени, свързани с комуникацията и отбраната на града без пряка заплаха от военен конфликт. Ако е вярна хипотезата ни, че каменният блок[11] с надпис от края на I — началото на II в.

● *Обр. 2. План на първия (4) и третия (5) строителен период на западната крепостна порта на Нове (разкопки 1972 г.): 1) запазено лице, 2) разрушено лице, 3) предполагаемо лице на стената. Fig. 2. Plan de la première (4) et de la troisième (5) période de construction de la porte occidentale de la forteresse de Novae (fouilles 1972): 1) face conservée, 2) face détruite, 3) face supposée du mur*

● *Обр. 3. План на втория строителен период (3) на западната крепостна порта на Нове (разкопки 1972 г.): 1) запазено лице, 2) разрушено лице Fig. 3. Plan de la deuxième période de construction (3) de la porte occidentale de la forteresse de Novae (fouilles 1972): 1) face conservée, 2) face détruite*

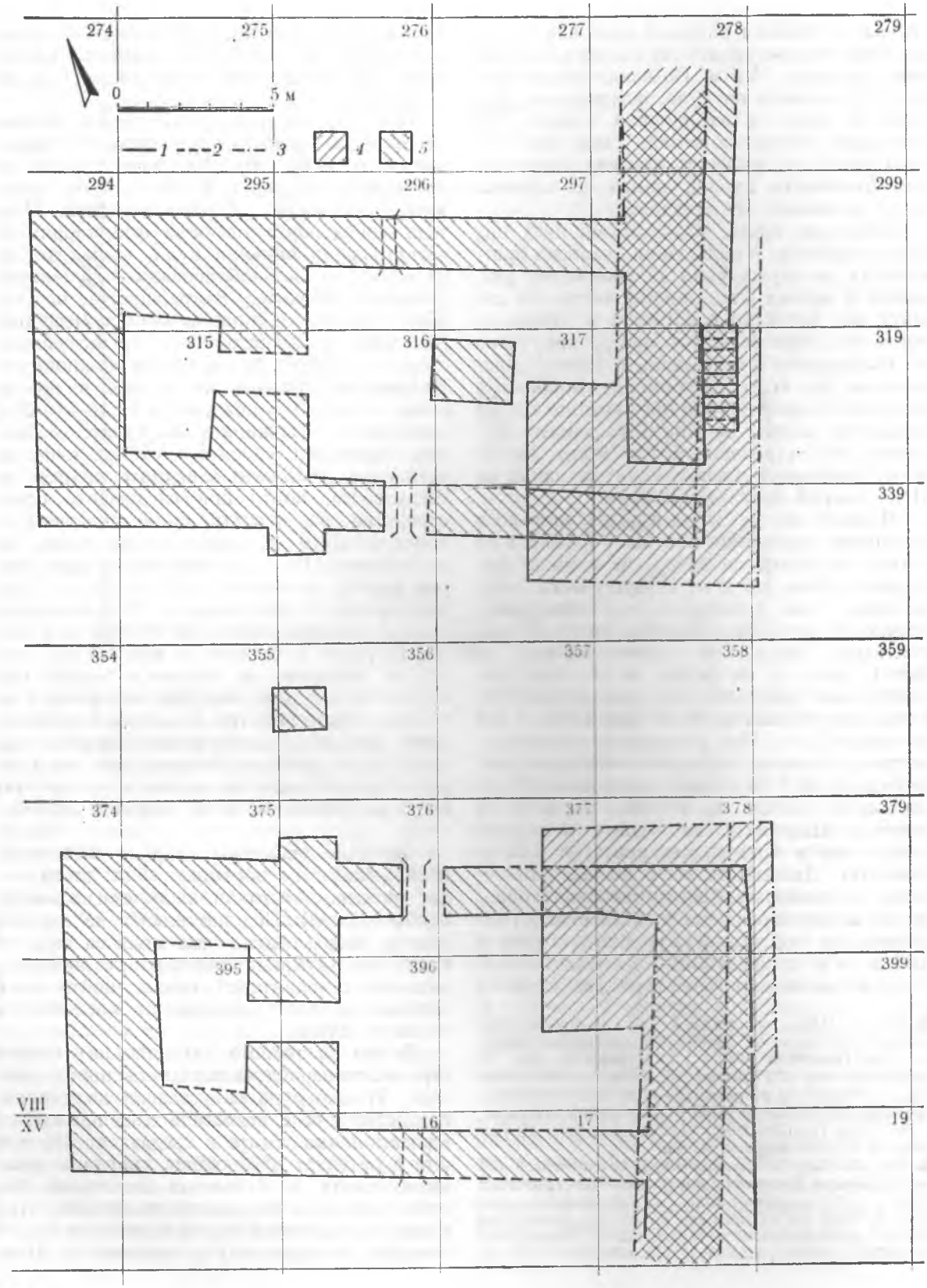
274
275
276
277
278
279
0
5 м
1
2
3
4
5
294
295
296
297
299
315
316
317
319
339
354
355
356
357
358
359
374
375
376
377
378
379
395
396
399
VIII
XV
16
17
19

2

Рис. 3

4

● *Обр. 4. Югоизточният ъгъл на западната крепостна порта на Нове, поглед от изток. Fig. 4. L'angle sud-est de la porte occidentale de la forteresse de Novae, vue de l'Est*

е използуван вторично при облицовката на източния край на южната стена именно през втория строителен период, а не през третия, трябва да се приеме, че второто изграждане на западната порта е извършено не по-рано от втората половина на III в. и не по-късно от края на IV в.[12]

Третият строителен период на западната порта се е изразил преди всичко в удължаване на кулите на запад, като ширината им е останала непроменена (обр. 2). От западната страна на кулите било добавено по едно помещение със стени, дебели към 3 м, докато дебелината на стените на източните помещения (обр. 5) останала непроменена — 1,70 м. Стените на западните помещения на кулите, както се опитваме да докажем в реконструкцията на западната порта от третия строителен период (обр. 6), вероятно са били по-високи в сравнение с останалите. Височината им е надвишавала 10 м.[13] Общата дължина на кулите през този период е достигала 21,70—21,73 м. В източното помещение на всяка от кулите е водел вход от вътрешната страна на портата. Освен това за северната кула е продължил да бъде използуван старият вход от източната ѝ страна. Новопостроените западни помещения са били свързани с входове със старите (източните). В средата на източното помещение на северната кула се е издигал масивен каменен стълб, който е запазен на височина повече от 1 м. Функцията му не е напълно изяснена. Ако се приеме, че е трябвало да поддържа плоския покрив на помещението, би трябвало да очакваме подобна конструкция и в южната кула. Но там липсват всякакви следи от такъв стълб. Следователно можем да смятаме, че помещенията на кулите са били покрити със сводове, с което вероятно се обяснява наличието на повече от 10 куб. м тухли

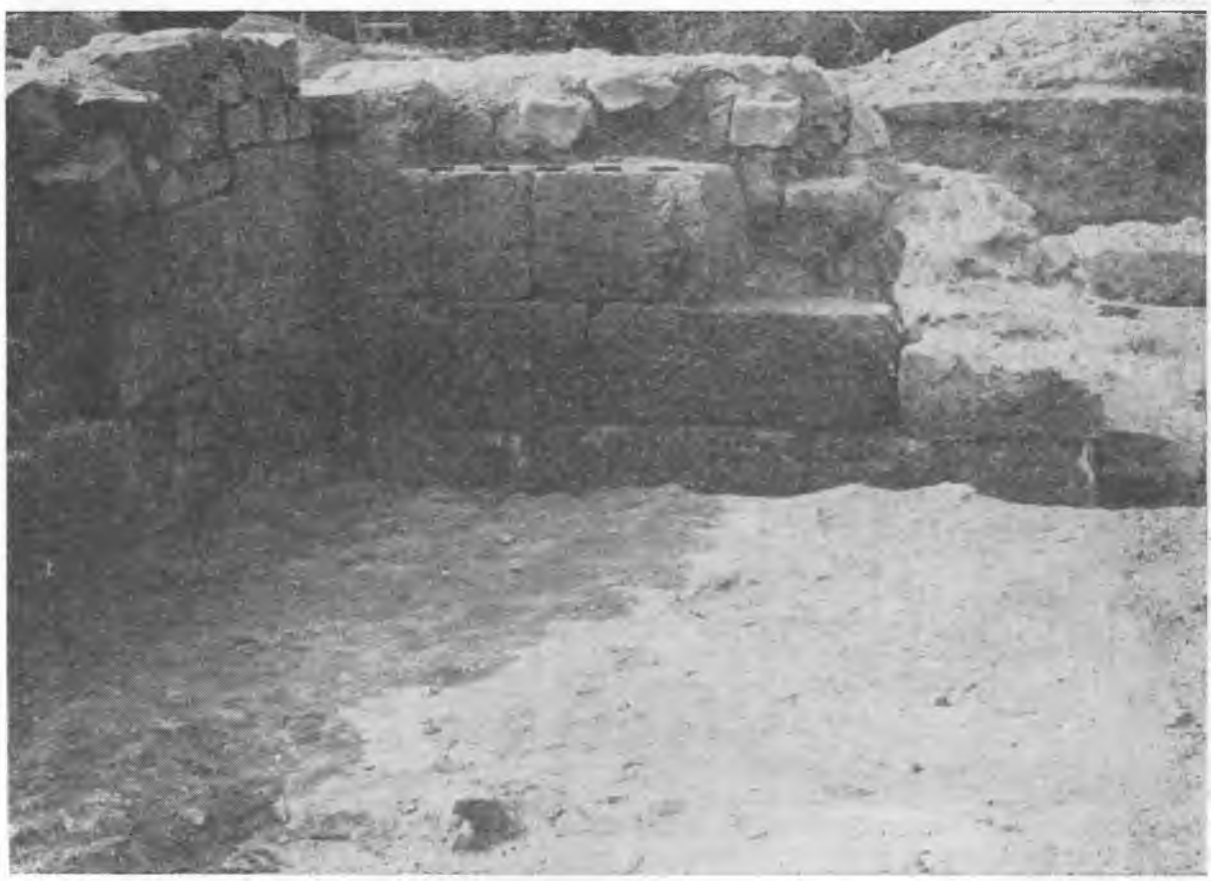

5

● *Обр. 5. Югоизточният ъгъл на източното помещение в северната кула на западната крепостна порта на Нове, поглед от изток. Fig. 5. L'angle sud-est de la pièce orientale de la tour septentrionale de la porte occidentale de la forteresse de Novae, vue de l'Est*

сред развалините на портата. Стълбът може би е представлявал допълнително усилване на покрива на кулата, натоварен с отбранителни съоръжения, или е поддържал пода на горния етаж, ако тази част на кулата е била двуетажна. Може да се допусне, че аркови конструкции са имали и двата входа на портата, отделени с колона, издигната на линията на преградните стени между помещенията на кулите. На тази колона конструктивно съответствуват пиластри от вътрешните стени на двете кули. Особеност на третия строителен период на портата е, че пристроените в посока изток—запад стени на кулите не са били продължения точно в права линия на стените от втория строителен период, а под малък ъгъл. Благодарение на този конструктивен похват било избягнато разширяването на входа на портата от външната страна, а също е постигната почти еднаква ширина на двата й входа.

В основите и на четирите дълги стени на кулите били направени засводени отвори (обр. 2), чието ниво постепенно се понижава от юг на север. Всички отвори са подравнени по една линия, която съвпада с осите на входовете на кулите откъм вътрешността на портата. По всяка вероятност тези отвори е трябвало да служат за отводняване на портата, но следи от какъвто и да е канал липсват.

В частично запазените каменни стени на кулите се срещат блокове от по-ранни строежи. Доказателства за разрушаване на Нове, по всяка вероятност не първо, намираме на различни места в града[11] от времето от края на IV — началото на V в. или от първите десетилетия на V в. След това разрушаване възстановяването на Нове е било възможно едва подир значителен период от време, ако се съди по това, че нивото на терена под

6

● *Обр. 6. Опит за реконструкция на западната крепостна порта на Нове, поглед от запад (Ст. Парницки-Пуделко). Fig. 6. Essai de reconstruction de la porte occidentale de la forteresse de Novae, vue de l'Ouest (St. Parnicki-Pudelko)*

новото селище на някои места[15] се е повишило междувременно с около 0,50 м. Вътрешната западна порта от третия строителен период, която по размерите си превъзхожда всички, известни до този момент антични крепостни порти в България, е могла да бъде построена по време на новия разцвет на Нове, настъпил едва след значителен период от разрушаването на крепостта. Възможно е построяването ѝ да е във връзка със строежа на другия архитектурен обект — епископската базилика,[16] също най-голяма по рода си от известните ни от България базилики. По-вероятно обаче ни се струва строежът от третия период на западната порта да е свързан по време с преустройството на базиликата от VI в. или да е едновременен на украсяването с мрамор на базиликата, което носи черти на Юстиниановото изкуство. Впрочем възможно е преустройството и украсяването с мрамор на базиликата да са от едно и също време. За това, че третият строителен период на западната порта е по-късен, говори между другото идеално запазеното състояние, в което са достигнали до нас няколкото блока от облицовката на северната страна на входа в южната кула. В момента на откриването тези блокове създаваха впечатление за току-що издялани, докато останалите блокове от същата стена, както и съответните на срещуположната стена на портата, които са от втория строителен период, имаха доста ерозирали лица. Следователно между третия строителен период на западната порта и окончателното ѝ разрушаване не е изминал много дълъг етап от време, след което вече развалините ѝ са останали под идеално консервиращия пласт от земя и отломки. Резултатите от проведените досега разкопки свидетелствуват, че разрушаването на западната порта, придружено от пожар (както и това на целия град), е настъпило вероятно в края на VI — началото на VII в.

Преди това окончателно разрушаване на портата обаче вероятно пред заплахата от приближаващо нападение (славяните?) бил затворен единият (северният) вход на портата, като била издигната стена между колоната и северната кула. За тази цел върху каменната настилка там ще да е положен дебелият плътен слой от чакъл и отломки, споени с хоросанов разтвор.

Монументалният и представителен вид на западната порта е обусловен не само от защитното и комуникативното ѝ предназначение. Близо до нея западно от дерето, в отдавна съществувалото селище (по всяка вероятност canabae) се е издигала раннохристиянска базилика, отбелязана още от К. Шкорпил върху схематичния план на Нове.[17] До началото на разкопките през 1960 г. на повърхността се бяха запазили няколко архитектурни елемента от нея, които показваха късноантичния ѝ произход. Представителната западна порта от третата строителна фаза може да се разглежда като светско съответствие на издигалата се в съседство величествена култова сграда — където са граничели укрепената и неукрепената част на Нове.

Южната градска порта от първия строителен период, както показват оскъдните останки от нея, по план и размери е била близка да западната от първия период (обр. 7). Входът на портата от вътрешната (северната) страна е широк 7,45 м, а от външната — 8,45 м. От изток и запад е фланкиран от две кули с дължина над 5 м,[18] които в план имат форма на неправилни четириъгълници. За разлика от кулите с масивните (обхващащи цялата площ под помещенията) основи от първия период на западната порта тези на южната порта са имали основи само под стените на помещенията. Прави впечатление относително малката дебелина на стените на кулите — средно около 0,75 м. По-късно външните (южните) са били подсилени с долепен до външното им лице зид, с което дебелината им е достигнала около 1,50 м.[19] Входът на портата е разделен на две части чрез колона по средата. Тя, както и пиластрите към стените на кулите са служили за опора на крилата на вратата. Втора двойка пиластри при северните ъгли на кулите доказва, че вратата е била двойна. През портата под каменната настил-

● *Обр. 7. План на първия строителен период (3) на южната крепостна порта на Нове (разкопки 1972 г.): 1) запазено лице, 2) предполагаемо лице на стените, 4) колона и подсилващи зидове, 5) водопровод. Fig. 7. Plan de la première période de construction (3) de la porte sud de la forteresse de Novae (fouilles 1972): 1) face conservée, 2) face supposée des murs, 4) colonne et murs de renforcement, 5) conduite d'eau*

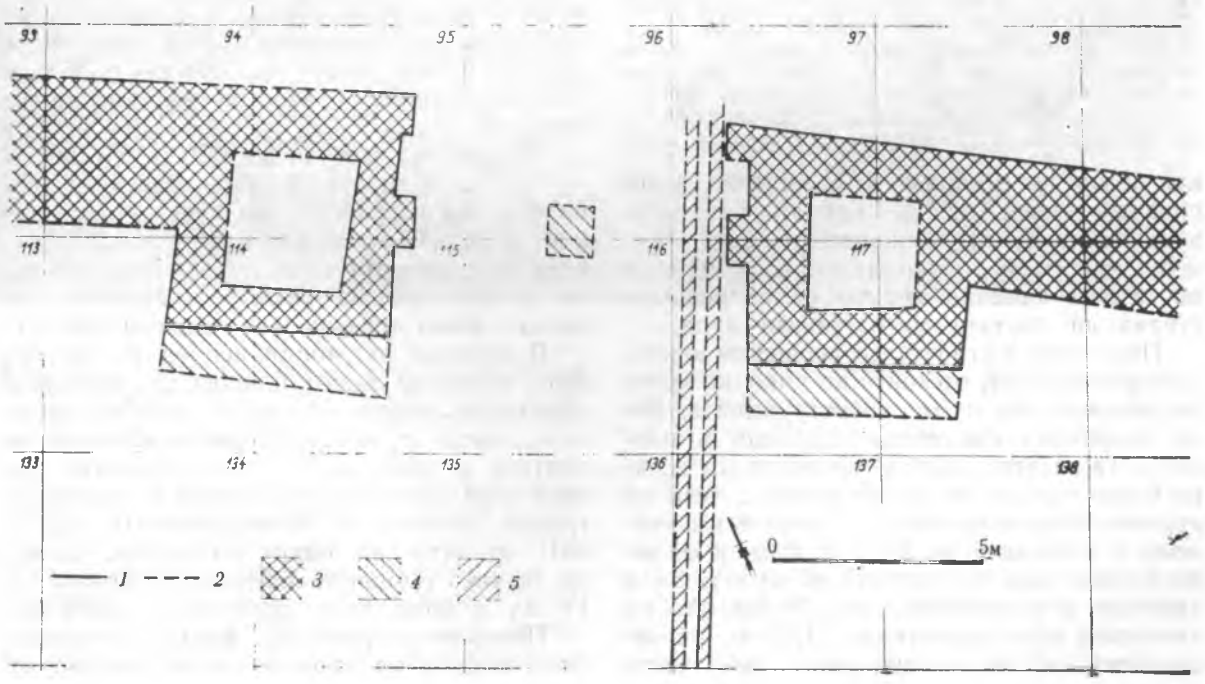

7

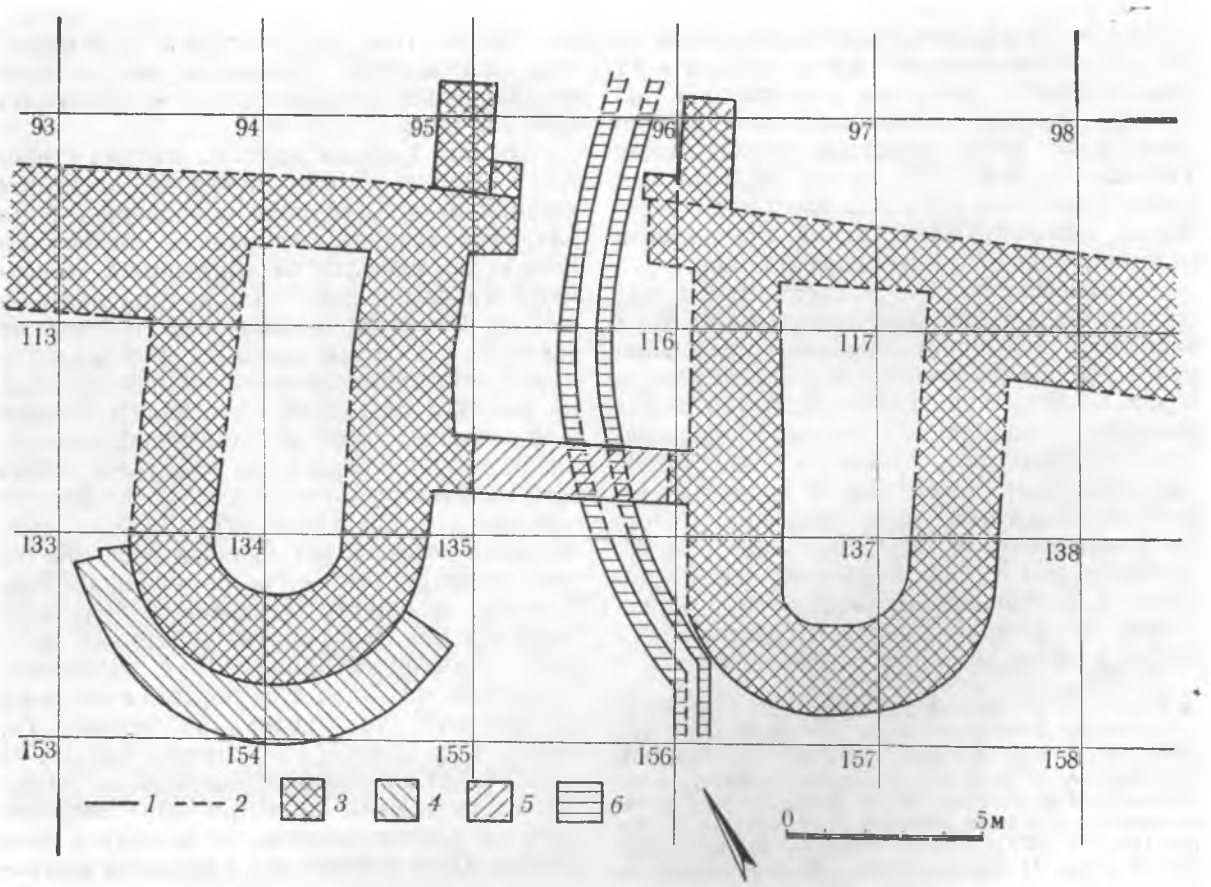

● *Обр. 8. План на втория строителен период (3) на южната крепостна порта на Нове (разкопки 1972 г.): 1) запазено лице, 2) предполагаемо лице, 4) подсилваща стена, 5) предполагаем праг, 6) водопровод. Fig. 8. Plan de la deuxième période de construction (3) de la porte sud de la forteresse de Novae (fouilles* 1972)*: 1) face conservée, 2) face supposée, 4) mur de renforcement, 5) seuil supposé, 6) conduite d'eau*

ка, която не е запазена, е минавал водопровод, идващ от юг покрай източната кула (обр. 8, 9). Минаващите през тази порта са могли да черпят питейна вода от монолитно каменно корито от вътрешната страна на портата до източната кула.

През втория строителен период на южната порта (обр. 8), от който на няколко места са запазени части от суперструкцията, били направени съществени промени в плана ѝ. Те засягат кулите, които преди всичко били разширени в сравнение с тези от първия строителен период, стените им усилени и удебелени до 2,08—2,30 м, а от юг изградени така, че формата на кулите била изменена в подковообразна. Дължината на източната кула достигнала 11,25 м, на западната — 12 м, а ширината им — съответно 7, 75 и 7,25 м. До основите на дъговидната част на западната кула е опряна стена, широка малко повече от 1 м, чието предназначение по всяка вероятност е да ги подсили поради близостта на защитните ровове.[20]

Входът бил стеснен до 5,30 м от север и до 6,50 м от юг чрез удебеляването на стените и бил изграден пропугнакулум с размери 4,30 5,75 м. Във връзка с разширяването на източната кула водопроводът, който минава през портата, бил изместен на запад и извит през средата на входа (обр. 9).

В строежа от втория период са употребени вторично много блокове от по-ранни паметници, между другото и релефно украсени, взети от митреум, което доказва, че портата е преустроена или издигната наново след разрушението, което е преживял градът. Монета на Константий II (337—361), открита под нивото на терена, показва, че това е било не по-рано от средата на IV в., а може би и значително по-късно.

По-малките размери, както и по-слабият градеж на южната порта особено от

9

● *Обр. 9. Проходът на южната крепостна порта на Нове с водопровода, поглед от север. Fig. 9. Le passage de la porte sud de la forteresse de Novae avec la conduite d'eau, vue du Nord*

първия й строителен период в сравнение с тези на западната показват, че тя по всяка вероятност е имала по-малко значение особено от стратегическа гледна точка, което впрочем е обусловено и от релефа на терена. При този релеф пътят, който водел до южната порта, е бил само отклонение от главната пътна артерия, която идва от запад и води направо до западната порта на Нове. Източно от града минава рекичката Дермендере с посока от юг към Дунав. За да се стигне до Нове от изток, било значително по-лесно да се мине през източната, отколкото през южната порта, която е разположена на много по-голяма височина (около 20 м) и е по-отдалечена от най-удобния брод на реката. На възвишението южно от крепостната стена, стръмно спускащо се на

юг, е бил един от некрополите, а сравнително равният терен между него и града, на който не установихме следи от заселване през античността, вероятно е бил използуван като военен полигон.

Разкопките на източната порта на града все още продължават и поради това резултатите не могат да бъдат разгледани тук.

Една от най-характерните черти на градските порти на Нове е разположението на защитните им кули отвън на стените.

Като се има пред вид, че планът на крепостта от времето на пребиваването на I италийски легион в Нове в общи линии е известен (обр. 1), можем с голяма вероятност да приемем, че южната порта е порта декумана, северната — претория, западната — принципалис синистра, източната — принципалис декстра.[21] Съответно на определенията на портите трябва да се приеме, че западната се е свързвала с източната чрез вия принципалис, а от южната и от северната са водели към вътрешността на крепостта два участъка от вия претория, разделени от сградата на комендатурата и от централния площад.

[1] Характер на символ на града имат портите, изобразявани върху редица римски монети, вж.: E. B. Smith. Architectural symbolism of Imperial Rome and the Middle Age. Princeton, 1956, p. 10 sq., fig. 11—47.

[2] Проучван от 1960 г. от експедицията на Варшавския университет под ръководството на проф. К. Маевски, а от 1970 г. и от експедицията на Познанския университет „А. Мицкевич" под ръководството на автора.

[3] Източната порта на Нове I от 1978 г. се проучва от експедицията на Археологическия институт и музей при БАН.

[4] St. Parnicki-Pudełko, L. Press, S. Kołkowna, J. Trynkowski, B. Zakrowska, J. Ziomecki. Novae — sektor zachodni, 1965. — Archeologia, XVII, 1966, p. 155—163.

[5] Ibidem, p. 165—167.

[6] Novae — sektor zachodni. 1970. Wyniki badań wykopaliskowych ekspedycji archeologicznej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Poznań, 1973; A. Biernacki, J. Kolendo, W. Pająkowski, St. Parnicki-Pudełko, Sz. Skibiński, J. Ziembiński. Novae — sektor zachodni, 1970. — Archeologia, XXIII, 1972, p. 37—77.

[7] St. Parnicki-Pudełko. Brama zachodnia — odcinek V. — In: Novae — sektor zachodni, 1970. Poznań, 1973, p. 11—60; Sz. Skibiński. Brama południowa — odcinek VIII. — In: Novae — sektor zachodni, 1970. Poznań, 1973, p. 71—82; A. Biernacki. Brama zachodnia — odcinek V. — In: Novae — sektor zachodni, 1972. Poznań, 1975, p. 7—55; Sz. Skibiński. Brama południowa — odcinek VIII. — In: Novae — sektor zachodni, 1972. Poznań, 1975, p. 57—79; Sz. Skibiński. Brama południowa — odcinek VIII, — In: Novae — sektor zachodni, 1974. I. Poznań, 1978, p. 7—24; A. Biernacki, J. Kolendo, W. Pająkowski, St. Parnicki-Pudełko, Sz. Skibiński, J. Ziembiński. Op. cit., p. 39—60; A. Biernacki, J. Olczak, St. Parnicki-Pudełko, Sz. Skibiński, J. Ziembiński. Novae — sektor zachodni, 1972. — Archeologia, XXV,1974, p. 107—130; A, Biernacki, L. Czerniak, T. Herbich. J. Kotecki, J. Olczak, St. Parnicki-Pudełko, Sz. Skibiński. Novae —sektor zachodni, 1974. — Archeologia, XXVII, 1976, p. 139—141; St. Parnicki-Pudełko. Recherches archéologiques polonaises à Novae. — Latomus, XXX, 1971, p. 1152—1155; Les recherches archéologiques à Novae. — Latomus, XXXIII, 1974, p. 314—320; Les recherches archéologiques polonaises à Novae. — Latomus, XXXV, 1976, p. 586—589.

[8] J. Ziembiński. Brama (?) północna. — In: Novae — sektor zachodni, 1970. Poznań, 1973, p. 83—89; J. Ziembiński. Brama (?) północna — odcinek IX. — In: Novae — sektor zachodni, 1972. Poznań, 1975, p. 81—96; L. Czerniak. Brama (?) północna — odcinek IX. — In: Novae — sektor zachodni, 1974. I. Poznań, 1978, p. 25—40; A. Biernacki, J. Kolendo, J. Pająkowski, St. Parnicki-Pudełko, Sz. Skibiński, J. Ziembiński. Op. cit., p. 60—61; A. Biernacki, J. Olczak, St. Parnicki-Pudełko, Sz. Skibiński, J. Ziembiński. Op. cit., p. 130—132; A. Biernacki, L. Czerniak, T. Herbich, J. Kotecki, J. Olczak, St. Parnicki-Pudełko, Sz. Skibiński. Op. cit., p. 141—143; S. Parnicki-Pudełko. Recherches archéologiques polonaises à Novae, p. 1155; Les recherches archéologiques à Novae, p. 320—321; Les recherches archéologiques polonaises à Novae, p. 587—

[9] Експедицията на Археологически институт и музей на БАН след смъртта на първия й ръководител акад. Д. Димитров от 1977 г. се ръководи от ст. н. с. М. Чичикова. Резултатите от проучването на източната порта засега не са публикувани, тъй като проучването продължава.

[10] A. Biernacki. Op. cit., p. 7 sq.; A. Biernacki, J. Olczak, St. Parnicki-Pudełko, Sz. Skibiński, J. Ziembiński. Op. cit., p. 107—122.

[11] J. Kolendo. Inskripcje łacińskie. — In: Novae — sektor zachodni, 1970. Poznań, 1973, p. 147—149; A. Biernacki, J. Kolendo, W. Pająkowski, St. Parnicki-Pudełko, Sz. Skibiński, J. Ziembiński. Op. cit., p. 64—65.

[12] S. Parnicki-Pudełko. Befestigungsanlagen von Novae.—Ars historica, Posnań, 1976, r. 188—189.

[13] S. Parnicki-Pudełko. The Western Gate of Novae. — Archeologia Polona, XIV, 1974, p. 297—313.

[14] Доказателства за разрушаването на Нове намираме при северозападния ъгъл на крепостната стена, в западната част на форума, а също и на други места, вж.: St. Kołkowna, St. Parnicki-Pudełko, B. Rutkowski, J. Trynkowski. Novae — sektor zachodni, 1964. —

Archeologia, XVI, 1965, p. 149—195; J. Olczak, A. Biernacki, J. Kotecki, T. Herbich. Rejon forum — odcinek X. — In: Novae — sektor zachodni, 1974. I. Poznań, 1978, p. 78; St. Parnicki-Pudełko. Novae w okresie poznoantycznym i wczesnobizantyjski. — Antiquitas, VIII, 1976, p. 223, 227.

[15] Например в западната част на форума.

[16] S. Parnicki-Pudełko. Recherches archéologiques polonaises à Novae en 1976. — Latomus, XXXVI, 1977, p. 808; R. Kirkowski, J. Kotecki, L. Mrozewicz, St. Parnicki-Pudełko. Novae — sektor zachodni, 1976.— Archeologia, XXIX, 1978, p. 140—142.

[17] К. Шкорпил. Некоторые из дорог Восточной Болгарии. — ИРАИК, X, 1905. Альбом, табл. XCIX e.

[18] Sz. Skibiński. Brama południowa — odcinek VIII. — In: Novae — sektor zachodni, 1972. Poznań, 1975, p. 58—69; A. Biernacki, J, Olczak, St. Parnicki-Pudełko, Sz. Skibiński, J. Ziembiński. Op. cit., p. 122—124.

[19] Sz. Skibiński. Brama południowa — odcinek VIII. — In: Novae — sektor zachodni, 1972, Poznań, 1975, p. 67—68; A. Biernacki, J. Olczak, St. Parnicki-Pudełko, Sz. Skibiński, J. Ziembiński. Op. cit., p. 126—127.

[20] Смятаме, че за съществуването на такива ровове свидетелстват откритите при сондажи близо до южната страна на портата два тесни изкопа. Точното им предназначение като защитни ровове може да се потвърди единствено от по-нататъшните разкопки, вж.: Sk. Skibiński. Brama południowa — odcinek VIII. — In: Novae — sektor zachodni, 1974. I. Poznań, 1978, p. 22; S. Parnicki-Pudetko. Befestigungsanlagen von Novae, p. 192.

[21] L. Dąbrowski. Wstępne badania metrologiczne rzymskiego obozu w Novae. — Archeologia, XXIV, 1973, p. 134; S. Parnicki-Pudełko. Les recherches archéologiques polonaises à Novae, p. 593; Castra Novae. — In: Novae — sektor zachodni, 1974. I. Poznań, 1978, p. 115; T. Sarnowski. Novae jako siedziba pierwszego legionu italskiego. — Archeologia, XXVII, 1976, p. 53; Fortress of the Legio I Italica at Novae. — In: Akten des XI Internationalen Limeskongresses. Budapest, 1978, p. 411.

Les portes de la forteresse de Novae

S. PARNICKI-PUDEŁKO

(Résumé)

La découverte des vestiges des portes de la forteresse — siège de la legio I Italica, qui plus tard devient ville, est un des résultats importants du travail de l'expédition bulgaro-polonaise à Novae près de Svištov. Leur excavation et leur étude ont permis, d'une part, d'éclaircir dans la mesure du possible, la construction et le plan des points importants du système défensif de Novae et, d'autre part, d'établir la direction des rues principales et de là, de déterminer l'endroit de la place publique centrale. On a établi que le siège de la legio I Italica était organisé conformément aux modèles classiques des camps militaires romains.

Les vestiges des portes, détruites et réédifiées pendant l'Antiquité et la Haute époque byzantine constituent une source importante pour l'étude de l'histoire de Novae, fournissent des renseignements sur l'épanouissement et le déclin de la ville.

Le plus de renseignements ont fourni les portes ouest et sud, entièrement étudiées, par lesquelles passaient certaines des routes principales de la Mésie Inférieure. Par ces routes pouvaient circuler des voitures et des piétons. La porte septentrionale qui n'est pas entièrement excavée, située sur la haute rive du Danube, assurait l'accès du côté du fleuve et du port des piétons. Selon toute vraisemblance, la porte orientale servait de liaison entre le camp et le port fluvial.

Selon toute probabilité, les portes de pierre de la forteresse de Novae étaient édifiées en même temps que le premier système défensif vers la fin du Ier s. ou au début du IIe s. La reconstruction des portes ouest et sud a été effectuée peut-être pendant la seconde moitié du IIIe s. ou un peu plus tard, sans doute comme conséquence de la destruction de Novae par des ennemis (les Goths?). Au même moment a cessé l'utilisation de la porte orientale par suite de l'élargissement du système de forteresse de l'Est.

Au VIe s. la porte occidentale est reconstruite de nouveau et devient la plus grande des portes de Novae. Sans doute, c'est la porte la plus importante de la ville pendant la Haute époque byzantine, telle qu'elle a été en réalité également au temps lorsque Novae était un camp militaire de la legio I Italica.

Бронзови токи с животински изображения от ранното средновековие

ЖИВКО АЛАДЖОВ

При разчистване на пътека в стария археологически изкоп на ранната северна крепостна стена на Велики Преслав в участъка западно от шосето за Върбица, Шуменски окръг, беше открита бронзова тока с гравиран лъв[1] (обр. 1).

Токата има леко трапецовидна форма и размери: 0,036/0,025/0,023 м. В десния край плочката има издължен правоъгълен илик (0,017/0,006 м), през който е преминавал краят на колана. За другия ѝ край шарнирно се е залавяла същинската част на токата, съставена от желязна скоба и езиче, както е при оцелелите до днес подобни екземпляри.[2] Сега е запазено само едното ухо на шарнира с фрагмент от желязната скоба в него. В полето до илика е гравирано изображение на лъв, доста грубо и схематично. Тялото е предадено наляво, предните крака са един до друг насреща, а задните — в стъпки. Опашката е вдигната, извита като на котка. Краката не завършват с лапи, а като на глиган или свиня. Главата е много едра, изобразена насреща. С насечки и точки е предадена козината по тялото, краката и опашката, както и част от гривата между триъгълни уши. С четириъгълници и точки в средата са представени очите, а с защриховани триъгълници — мустаците на животното.

Засега от България са ни известни осем токи, почти еднакво оформени и близки по размери. Те могат да се разпределят най-общо в три групи според гравираните върху тях животински фигури. Първата обединява 4(5?) екземпляра, почти идентични. Върху лицевата им страна е гравиран лъв по един и същ начин — доста грубо, със страшни черти. Към тази група отнасяме новонамерената тока от Преслав. Тук се включват и две токи от Плиска[3] (обр. 2), една от с. Стърмен,[4] Русенски окръг, една от с. Попина,[5] Силистренски окръг. Условно означаваме тези токи като тип А.

Към втората група се отнася от нашите земи 1 тока — от гроба на Мостич[6] (обр. 3). Подобни на нея са една от Коринт[7] и две от Украйна[8]. И на тях е изобразен лъв, общо взето, по-грижливо, по-релефно, при все че при изработването му е използувана главно гравировката. Чертите на животното са доста смекчени и то прилича повече на котка. Означаваме токите като тип Б.

Третата група обхваща 2 токи, върху чиято плочка са представени релефно крилати животни. Първата произхожда от с. Одърци,[9] Толбухински окръг (обр. 4), а втората — от ранносредновековния пласт на Царевец във Велико Търново.[10] Въпреки че двете изображения се различават[11], поради сходството на мотива върху плочката ги обособяваме в тип В[12]. Токите и изображенията от тип В са най-грижливо и старателно изработени, а животното е предадено изцяло чрез релеф.

Преди да се спрем по-обстойно върху предназначението и ролята на коланните токи и накити през ранносредновековния период, наложително е да разгледаме животинските изображения върху споменатите по-горе паметници.

Лъвът е сред най-популярните образи в изкуството още от най-дълбока древност до наши дни. В такъв смисъл не правят из-

● *Обр. 1. Бронзова тока с гравирано изображение на лъв (тип А), открита при ранната северна крепостна стена на Велики Преслав, средата на IX в. Fig. 1. Boucle en bronze avec représentation gravée de lion (type A), découverte près de l'ancien mur d enceinte septentrional de Veliki Preslav, milieu du IXe s.*

1

● *Обр. 2. Бронзова тока с гравирано изображение на лъв (тип А) от Плиска, средата на IX в. Fig. 2. Boucle en bronze avec représentation gravée de lion (type A) de Pliska, milieu du IXe s.*

● *Обр. 3. Бронзова тока с гравирано изображение на лъв (тип Б) от гроба на Мостич, края на IX — началото на X в. Fig. 3. Boucle en bronze avec représentation gravée de lion (type Б) du tombeau de Mostič, fin du IXe — début du Xe s.*

● *Обр. 4. Бронзова тока с релефно изображение на крилат кон (тип В) от с. Одърци, Толбухински окръг, X в. Fig. 4. Boucle en bronze avec représentation en relief de cheval ailé (type B) du village Odărci, département de Tolboukhine, Xe s.*

2

3

4

ключение и паметниците от Първото българско царство. От този период са запазени три лъвски скулптури — от Плиска, Преслав (Преславско?), аула на Омуртаг, две релефни изображения от старозагорските плочи, тризмерните лъвски глави от м. Аврадака край Преслав. Лъвът е включен и в композицията на Мадарския релеф. Варовиковата скулптура от Плиска произхожда от развалините на Източната порта,[13] където вероятно е била вградена заедно с още една подобна фигура[14]. По всяка вероятност и мраморната статуя на лъв от аула на Омуртаг край с. Хан Крум, Шуменски окръг, е украсявала портата.[15] Тя е едната от двете скулптури, за които става дума в Чаталарския надпис.[16] В същност традицията лъвски изображения да участвуват в оформлението на крепостни порти съвсем не е нова. Началото ѝ може да се търси в известната порта от Микена, където лъвовете са пазачи на входа.[17] Подобна роля играят и лъвските фигури в древноизточното[18] и в частност в персийското[19] изкуство. Обичаят да се поставят образи на силни и страшни зверове на двете страни на входа, за да бъдат негови стражи, станал практика в средновековието.[20] Такава функция на пазачи ще да са изпълнявали и статуите от Плиска и от аула на Омуртаг. За това, че тяхното предназначение излиза от рамките на обикновена украса, свидетелствува изричното им упоменаване в Чаталарския надпис — явно на тях е придаван по-особен смисъл. В подкрепа на гореказаното идва и фактът, че върху двата паметника е врязан почти един и същ знак[21] (обр. 5), несъмнено пряко свързан или означаващ лъвските образи, при все че смисълът му още не може да бъде напълно разгадан.

В манастира на Аврадака, съграден през втората половина на X в., са открити общо пет лъвски изображения.[22] Трите глави на лъвица са били вградени в стените на главната църква на манастира, като са участвували в нейната външна украса.[23] Те са имали подобна роля, както паметниците от Плиска и от аула на Омуртаг. Лъвската глава през средновековието била считана за символ на силата и властта, а главната ѝ способност била да предпазва от злите сили.[24] Най-вероятно разположението на фигурите в църквата на Аврадака е било около прозорците или входа като места, особено податливи на нечистите сили и където обик-

новено се поставят подобни изображения.[25] Другите лъвски глави-гаргуи от манастирските сгради на Аврадака пък[26] наред с чисто функционалната си страна са имали и естетически, а и по-сложни — охранително-магически задачи.

Що се отнася до статуята на лъв от Преслав и до релефите от Стара Загора, макар че подобно тълкуване е допустимо и възможно, то не е сигурно главно поради липса на конкретни данни за обстановката на намирането им.

По-различно е значението на лъва от Мадарския релеф. Без да разглеждаме цялостно изображението, наложително е да се спрем на конкретната фигура. Още в Асирия лъвът започнал да се смята за символ на победоносния цар,[27] в Класическа Гърция представял идеята за геройството и героите,[28] а в Сасанидски Иран зодиакалният знак на юли имал пряко отношение към култа на Митра.[29] Ловът на лъвове бил любимо развлечение на асирийските властници, но изображенията на този лов още в Древното Двуречие били наситени с религиозно-магическо значение, а царят в схватка със свирепия хищник въплъщавал самото божество, което унищожава силите на злото.[30] През средновековието лъвовете в основата на трона също символизирали победената враждебна сила, но, от друга страна, били своего рода атрибути на царствеността.[31] В такава насока би следвало да се търси и смисълът на изображението на лъва в Мадарския скален релеф.

Направеният преглед показва, че появата на лъвски изображения върху коланните токи не е плод на случайно хрумване, а е изява на дълбок смисъл. Още от античността лъвът, респективно главата му— били считани за най-силен апотропей.[32] Като такъв се среща често по войнските щитове.[33] Вероятно и в нашия случай е използувано това му качество да охранява своя притежател. Обърнатата към зрителя глава на изображенията от тип А е със страшни, грозни черти, явно концентрираща в себе си апотропеичната сила на фигурата. При токите от тип Б тази характерна особеност липсва не като плод на лошо изобразяване, а по-скоро от умишлено смекчаване на чертите.

Трактовката на крилатите коне няма да разглеждаме подробно, тъй като в това отношение сме улеснени,[34] а ще се задоволим да посочим направените вече изводи. Най-общо

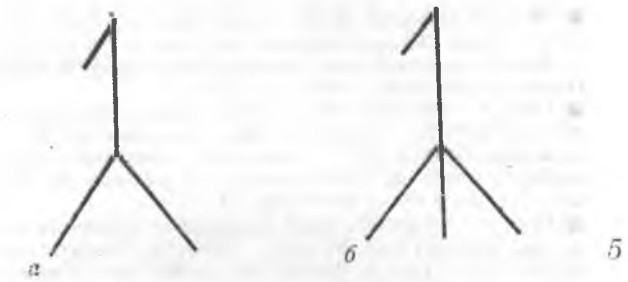

● *Обр. 5. Знаци върху статуята на лъв от: а) Плиска; б) аула на Омуртаг край с. Хан Крум (б. Чаталар), Шуменски окръг. Fig. 5. Signes sur la statue de lion de: a) Pliska; б) aule d'Omurtag près du village Han Krum (anc. Čatalar), département de Šumen*

и в най-разпространената си функция те се интерпретират като символи на слънцето и светлината, на силата и бързината. Може да се допусне, че към тях е съществувал определен култ с корени в езическите вярвания и представи, които са се запазили непосредствено около и след покръстването, предавани са били и векове по-късно.[35]

За посочените белези на животинските изображения върху токи от Първото българско царство определено може да се каже, че хармонират със самите коланни украси. Засега от българските земи са намерени няколко коланни накита, различаващи се по своята изработка, по тип и украса. Различен е и металът, от който са направени — злато, сребро, бронз, мед. Употребявани са през втората половина на I хилядолетие н. е., преди и по времето на Първото българско царство.[36] Различни от коланите на другите т. нар. варварски народи са били прабългарските, за което свидетелствуват няколко писмени документа и свидетелства.[37] Прабългарските колани и техните накити (токи, кранща и апликации) са имали многостранно предназначение. От една страна, те са били тясно свързани с военната хералдика. Вероятно качеството на изработката, видът и формата на украсата на колана са определяли служебното положение на българския войн, рода и вида войска, в която той е служел.[38] Но твърде възможно е и в цивилния живот коланната украса да е била свидетелство за чина, званието и общественото положение на притежателя ѝ.[39] Такъв е например, ако се върнем назад в гръцката митология, коланът на Хиполита, дарен ѝ от бог Арес като символ на нейната власт над всички амазонки.[40]

От друга страна, коланите са имали и важна магическа роля. Тя се е основавала на вярата в апотропеичната сила на преградата във форма на кръг, т. е. колана, която била недостъпна за недоброжелателните духове, както показват това проучванията сред някои северни народи.[41] Това свойство на колана било подсилвано от различните апликации, кранща и токи, прикрепяни към кожения ремък. Върху част от тях се наблюдават човекоподобни образи,[42] някои от токите носят формула, призоваваща божията помощ или закрила.[43] Други апликации, които не произхождат от България, са украсени със звероподобни лица.[44] Целта и в трите случая обаче е една — апотропеичните качества на колана да се съчетаят с нови и по-разнообразни предпазни средства. Всички изброени свойства губели силата си, ако коланът бил оставен непрепасан и незатегнат. В някои гробове се наблюдават непритегнати колани заедно с оръжието към тях, а понякога има и ритуално огъване на оръжията. Смисълът на тези действия е в поверието, че по такъв начин оръжията и покойният губят своята сила и не могат да вредят на живите.[45] Тук се сблъскваме с вярата във вампирясването, но по-важното в случая е, че живите взимали действени мерки срещу някои мъртъвци. Една от тези мерки предвиждала отслабването на силата на кръглата преграда, което от своя страна показва важната предпазна роля на коланите.

Най-сетне, прабългарските колани имали незаменими качества при всекидневната употреба. Многобройните копчета, висулки и ремъчета по тях позволявали да се окачват и носят всички по-важни вещи за ежедневния бит. Това се е ценяло много в чергарския, а по-късно и в уседналия, но наситен все още с много динамика живот на прабългарите. Като изключително практични вещи коланите продължили да се употребяват след покръстването, правели неизгладимо впечатление в Константинополския и в европейските дворове,[46] станали характерна особеност на българското облекло.[47] Традицията всички мъже да носят колан или силях над вълнения пояс се запазила и в по-ново време. Интересен е обаче фактът, че на места токата на кожения колан се именува белчуг[48] — една от думите с несъмнен прабългарски произход.[49] Днешното ѝ значение е „метална брънка, халка“[50], но първоначалният ѝ смисъл не ни е известен.

Най-общо токите с трапецовидна плочка се отнасят към IX—X в.,[51] като напоследък се датират предимно в X в.[52] Авторите не са единодушни и относно мястото на производство. Ние сме склонни да смятаме, че те нито са създадени от един център, нито по едно и също време. Повечето от токите нямат сигурна и точна датировка. Необходимо е да се отбележи, че те са сравнително дълготраен материал и е напълно възможно от момента на тяхното производство до датата на попадането им сред археологическите останки да е изминало немалко време. Новооткритият екземпляр лежеше в пласта, непосредствено застъпващ разрушението на северната крепостна стена на аула на Велики Преслав. Следователно той е попаднал там в самия край на IX или в първите години на X в.[53] Токата от гроба на Мостич е свързана със самото погребение, т. е. озовала се е там през първата половина или най-вече в средата на X в.[54] Токата от Одърци се намира в пласт от X в.[55] Тези данни не предрешават въпроса за времето на производство на токите, а показват само най-късната дата на използуването им.

Токите от тип А, изработени по един и същ модел, носят най-силно апотропеичната характеристика на лъвското изображение. При тях е използувана почти изключително несложната техника на гравировката, релефът е слаб, изпълнението е доста грубо. Друга украса по токата не се забелязва. На екземпляра от тип Б изображението е по-релефно, а чертите на животното са смекчени. Рисунъкът е, общо взето, по-майсторски, въпреки че и това произведение е достатъчно далеч от естествения образ. На ивиците под и над изобразителното поле е гравирана украса — начупена линия. Тези детайли създават впечатлението за по-грижлива работа, което позволява да предположим, че екземплярите от този тип са по-късни от токите от тип А.

На токите от третата група животинските фигури са предадени изцяло чрез релеф, а полето около фигурката е старателно рамкирано. Дори скобата и езичето на същинската тока са със специална форма. Най-сложната и прецизна изработка на токите от този тип ни кара да мислим, че са най-късни.

Твърде е възможно токите от тип А да са изработени в някой от центровете на Първото българско царство. Основание за това предположение дава фактът, че са разпро-

странени главно по нашите земи. Въпросът за мястото на производство на другите два типа токи стои открит. Тук трябва да отбележим, че токи, украсени с подобни животински фигури, се срещат в твърде голям район на Югоизточна Европа и Източното Средиземноморие.[56] Несъмнено по това време те са имали широка употреба в споменатите райони, дължаща се, по всичко личи, на някаква модна линия. За формирането ѝ вероятно са повлияли вкусовете на т. нар. варварски народи, в това число не на последно място и на прабългарите. Дори ако съдим по няколкото писмени сведения за българските колани,[57] може да се предположи, че в основата на тази практика е стояла изцяло прабългарската традиция. Разбира се, без наличието на солидни доказателства тази догадка остава в кръга на предположенията. Така или иначе веднъж възникнало, производството на такива токи е заангажирало най-вероятно няколко производствени центъра във Византия и съседните ѝ страни. Точното локализиране и разграничаване по типове на готовата продукция засега ни се вижда невъзможно.

Ярко изразените апотропеични черти на изображенията от тип А, грубата изработка и специфичният начин на предаване на козината на животното, известен и от други паметници,[58] ни карат да мислим, че тези паметници ще да са били изработени към средата на IX в., но във всички случаи преди покръстването. Токите от тип Б можем да отнесем към самия край на IX в. или в първите години на следващия, а образците от тип В вероятно са били произведени в началото на X в. Без съмнение тази датировка е приблизителна и подлежи на по-нататъшни уточнявания и проверки.

[1] Този участък от стената на аула е разкопан от колектив, ръководен от ст. н. с. Д. Овчаров, през 1975—78 г., а през 1980 г. бе предприето почистване на разкопките за юбилейната годишнина. Резултатите от проучването са подготвени: Ж. Аладжов. Разкопки и проучвания на ранната крепостна северна стена на Велики Преслав. — Плиска—Преслав. IV. С. (под печат).

[2] С. Станчев. Материали от Дворцовия център в Плиска. — ИАИ, XXIII, 1960, с. 29—30, № 73 и обр. 3 в — 10; Л. Дончева-Петкова. Крилати коне върху ранносредновековни паметници от България. — Векове, IX, 1980, 3, с. 39.

[3] Н. Мавродинов. Старобългарското изкуство. С., 1959, с. 232, обр. 227; С. Станчев. Цит. съч., с. 29—30, 61, обр. 3в—10.

[4] С. Михайлов. Разкопки на градището при с. Стърмен. — Археология, V, 1963, 2, с. 8, обр. 6; Г. Джингов. Городище эпохи раннего средневековья у с. Стырмен в Болгарии. — СА, 1968, 2, с. 227—278, обр. 13.

[5] Отнасяме паметника към тази група само въз основа на описание, публикацията не е илюстрирана: Ж. Въжарова. Славянски и славяно-български селища в българските земи от края на VI—XI век. С., 1965, с. 157.

[6] Така е означено мястото на намирането на токата: С. Станчев. Цит. съч., с. 61, въпреки че наличието на подобен материал при публикуването на гроба на Мостич не е отразено: С. Станчев. Надгробният надпис на чъргубиля Мостич от Преслав. — В: Надписът на чъргубиля Мостич. С., 1955, с. 4—5.

[7] G. Davidson. The minor objects. — Corinth. XII. Princeton, 1952, p. 268, 273, No 2215.

[8] Р. С. Орлов. Зображення звірів на візантийських пряжках X ст. — Археологія, 11, 1973, с. 88, обр. 1—2.

[9] Л. Дончева-Петкова. Цит. съч., с. 38—42.

[10] В. Инкова. Благородна патина с почвен произход върху произведения от мед и медни сплави. — МПК, 1974, 2—3, обр. 3 б, с. 102—109.

[11] Л. Дончева-Петкова. Цит. съч., с. 39—40.

[12] Вероятно и на двете токи е изобразен пегас, въпреки че върху екземпляра от Велико Търново се забелязват пръсти и нокти на краката. Съчетаването на елементи от няколко животни е твърде характерно за този период, както впрочем е и при лъва върху предходните паметници, който е с глигански крака.

[13] И. Моллов. Почиствания и проучвания в Плиска през 1930 и 1931 година. — ИАИ, XIV, 1943, с. 69—70, обр. 138.

[14] Г. Фехер. Писмени паметници на прабългарите в Мадара. — Мадара. I. С., 1934, с. 373—379.

[15] В. Антонова. Нови проучвания в старобългарското укрепление при с. Цар Крум (Чаталар) през 1959 г. — В: Изследвания в памет на К. Шкорпил. С., 1961, с. 151—152, обр. 26.

[16] В. Бешевлиев. Първобългарски надписи. С., 1979, с. 201.

[17] Ф. Шаму. Гръцката цивилизация. С., 1979, с. 33, обр. 12.

[18] Г. К. Вагнер. Скульптура Древней Руси. XII век. Владимир. Боголюбово. М., 1969, с. 144.

[19] Г. Фехер. Цит. съч., с. 374.

[20] Г. К. Вагнер. Цит. съч., с. 144.

[21] Л. Дончева-Петкова. Знаци върху археологически паметници от средновековна България VII—X век. С., 1980, с. 39, обр. 11, с. 152, табл. XIII 23, с. 154, табл. XV 7 б.

[22] В. Иванова. Разкопки на Аврадака в Преслав. — РП, III, 1948, с. 28—30, обр. 22—26.

[23] Н. Мавродинов. Цит. съч., с. 220.

[24] Г. К. Вагнер. Цит. съч., с. 70—71.

[25] Пак там, с. 100.

[26] История на българското изобразително изкуство. I. С., 1976, с. 97.

[27] Е. Е. Кузьмина. О семантике изображений на Чертомлыцкой вазе. — СА, 1976, 3, с. 69.

[28] Lexikon der Antike. Leipzig, 1978, p. 327: Löwe.

[29] В. П. Даркевич. Об одном рельефе Дмитриевского собора во Владимире. — В: Средневековая Русь. М., 1976, с. 205.

[30] Б. И. Ривкин. Британский музей Лондон. М., 1980, обр. 54, 55.

[31] Г. К. Вагнер. Цит. съч., с. 102.

[32] Пак там, с. 433, бел. 28.

[33] Н. А. Кун. Старогръцки легенди и митове. С., 1979, с. 174, 193, 234. За илюстрации са използувани рисунки от античната керамика, взети от най-нови художествени издания на музеите от цял свят.

[34] Л. Дончева-Петкова. Крилати коне, с. 38—42.

[35] Пак там, с. 42.

[36] История на българското изобразително изкуство, с. 128.

[37] Н. Мавродинов. Цит. съч., с. 77—78.

[38] История на българското изобразително изкуство, с. 128.

[39] Ж. Аладжов. Прабългарските колани. — Български войн, 1980, 9, с. 28.

[40] Н. А. Кун. Цит. съч., с. 100.

[41] Н. А. Лавонен. О древних магических оберегах. — Във: Фольклор и этнография. Л., 1977, с. 78.

[42] Р. Рашев. Прабългарският лицев образ. — В: Сборник в памет на С. Ваклинов. С., 1982 (под печат). Авторът беше така добър да ни предостави своята работа предварително, за което му изказваме благодарност.

[43] В. Бешевлиев. Значението на първобългарския знак Y. — ИНМВ, XV(XXX), 1979, с. 19.

[44] В. Бешевлиев. Първобългарски амулети. — ИНМВ, IX(XXIV), 1973, с. 54.

[45] С. А. Плетнева. От кочевий к городам, М., 1967, с. 161.

[46] Н. Мавродинов. Цит. съч., с. 77.

[47] В. Наследникова. История на българския костюм. С., 1974, с. 15—17.

[48] Х. Вакарелски. Етнография на България. С., 1974, с. 230—231.

[49] Б. Симеонов. Прабългарската съставка на българския език. — БЕ, XXIV, 1979, 5, с. 417.

[50] Речник на редки, остарели и диалектни думи. С., 1974, с. 32.

[51] С. Михайлов. Цит. съч., с. 8; Ж. Вържарова. Цит. съч., с. 157; История на българското изобразително изкуство, с. 131.

[52] Н. Мавродинов. Цит. съч., с. 232; Л. Дончева-Петкова. Цит. съч., с. 39 и сл.; G. Davidson. Op. cit., p. 273.

[53] Открит бе в най-долния пласт на една от оставените пътеки. За датировката на северната крепостна стена и нейното разрушаване вж.: Ж. Аладжов. Разкопки и проучвания на ранната крепостна северна стена, и цит. лит.

[54] Обърнахме внимание, че точното място на намирането в гроба на този екземпляр не е посочено в публикацията, а погребението се отнася към петдесетте години на X в. ± 15 години: С. Станчев. Цит. съч., с. 15.

[55] Л. Дончева-Петкова. Цит. съч., с. 39 и сл.

[56] G. Davidson. Op. cit., p. 268.

[57] Н. Мавродинов. Цит. съч., с. 77—78.

[58] Подобен е при някои графични рисунки и кончетата-амулети от VIII—IX в.: С. Машов. Амулети-кончета във Врачанския музей. — МПК, 1974, 2—3, с. 65—67; Р. Рашев. Модел на юрта от Девня. — Археология, 1976, 1, с. 43, обр. 5 а, б

Boucles en bronze avec des représentations animales du Haut moyen âge

Ž. ALADŽOV

(Résumé)

Lors du nettoyage des vestiges de l'ancien mur d'enceinte septentrional de Veliki Preslav fut trouvée une boucle en bronze avec une représentation de lion gravée (fig. 1). Le nombre total des boucles trouvées en Bulgarie analogues par leurs dimensions et la présentation à celle nouvellement découverte, est 8. D'après les animaux représentés et la manière de leur confection l'auteur détermine trois types de boucles: А, Б — avec une représentation de lion gravée, В — avec une représentation en relief de cheval ailé.

L'auteur étudie la sémantique de l'image du lion dans l'art ancien bulgare, explique sa représentation sur les boucles. Il essaie de révéler la fonction et la destination des ceintures et des parures de ceinture protobulgares et leur influence dans la formation des goûts et traditions chez le peuple bulgare. L'auteur indique le rôle des ceintures des peuples dits barbares dans la création d'une mode spécifique de boucles de ceinture dans le Sud-Est européen et la région méditerranéenne orientale.

A la fin, l'auteur propose la datation suivante des trois types monuments (А — milieu du IXe s., Б — fin du IXe — premières décennies du Xe s., В — début du Xe s.), tandis que pour la production des boucles du type А il estime qu'elles ont un rapport avec un des centres du Premier royaume bulgare.

Тракийското мъжко облекло от долината на Средна Струма през римската епоха

ВАСИЛКА ГЕРАСИМОВА-ТОМОВА

Сведенията на античните автори за облеклото на траките са добросъвестно събрани и проучени от редица изследвачи, като всеки по своему е обяснил, приел или пренебрегнал фолклорните му особености.[1] Писмени сведения се срещат на малко места: у Херодот[2] при описанието на витиците във войската на Ксеркс (около 480 г. пр. н. е.), у Ксенофонт[3] (около 400 г. пр. н. е.), у Плутарх[4] при описанието на войските, взели участие в битката при Пидна (168 г. пр. н. е.), и у Хезихий, който обяснява отделни названия. Херодот и Ксенофонт описват почти еднакво тракийския костюм: шапка от лисича кожа, дълъг хитон, високи обуща от еленова кожа и като връхна дреха — зейра. Разликата в описанията на двамата автори се свежда до тази дреха. Херодот я нарича пъстра — ποικίλη, а според Ксенофонт тя не е известната му хламида, не покрива само гърдите, а с нея конникът си завива и краката. Тази разлика в описанието е накарала едни изследвачи да приемат, че зейрата е ушита от плат и поради това е пъстра,[5] а други — че е направена от пъстри кожи.[6] Според Плутарх траките във войската на Персей носели черни хитони. Тези бегли сведения не съвпадат с известните досега изображения на тракийци, скити и даки върху рисувани вази, метални съдове и накити. Върху атическите червенофигурни вази траките са представени само с дълга наметка с ивици и носещи т. нар. фригийска шапка. Скитите от предметите от Чертомлицката могила (Приднепровска област), некропола при Кул-Оба (п-ов Керч), могилата Болшая Близница (Таманска област) и др.[7] носят панталони и кожени куртки, украсени със спираловидна бродерия. Такова е и облеклото на гетите у Овидий.[8] Даките, представени върху Траяновата колона в Рим и върху Траяновия трофей при с. Адамклиси в Северна Добруджа, също имат панта-

● *Обр. 1. Карта на селищата по долината на Средна Струма, в които са намерени надгробните плочи. Fig. 1. Carte des localités le long de la vallée de la Struma moyenne dans lesquelles furent trouvées les stèles funéraires*

1

2

3

● *Обр. 2. Фрагмент от надгробна плоча от с. Плоски, Благоевградски окръг. Fig. 2. Fragment de stèle funéraire du village Ploski, département de Blagoevgrad*

● *Обр. 3. Фрагмент от надгробна плоча от античния град Нейне близо до с. Илинденци, Благоевградски окръг. Fig. 3. Fragment de stèle funéraire de la ville antique Nejne près du village Ilindenci, département de Blagoevgrad*

лони, но горната половина на тялото им или е гола, или е с късо наметало.

Изясняването на въпроса за мъжкото тракийско облекло се затруднява от едно сведение на Страбон[9] относно племената, населявали областите Линкестида, Пелагония, Орестида и Елимея. Той съобщава, че някои антични автори считат тези области за една страна — Горна Македония, тъй като населението им говори на един диалект, носи една и съща прическа и еднакво облекло. От това логично следва, че населението на съседните области се отличава от тях по същите признаци. Става явно също, че тракийските племена се различават и помежду си по облекло. Освен това те носят дрехи, различни от тези на гърците и римляните.

В гръко-римския свят не се отбелязва разлика в облеклото на жителите на отделни области нито в литературата, нито в изображенията. Никъде не се упоменава такава разлика между един атинянин, мегарец, милетчанин или тиванец. Навсякъде мъжете носели къс или дълъг хитон и се намятали с хламида или химатион.[10] Напротив, всеки античен автор съобщава за подробности от облеклото на траките, които наглед си противоречат и които пречат да си съставим цялостна представа за тракийския национален костюм. При всички случаи той прави впечатление и на гърци, и на римляни. Явно е, че е трудно да се говори за облекло, еднакво за всички траки, и обсъждайки този въпрос, трябва да се съобразяваме както с географския ареал, в който живее определено племе, така и с епохата. Защото облеклото, колкото и да е консервативно, се променя с времето.

Твърде малко са паметниците, върху които се намират изображения на траки, и то в народен костюм. Група надгробни релефи и една оброчна плочка от селища по средното течение на р. Струма (обр. 1) ни позволява да илюстрираме облеклото на тракийското население от конкретна област в определено време.

1. Горна половина от мраморна надгробна плоча, намерена край с. Плоски,[11] Благоевградски окръг (обр. 2). Представени са портретни бюстове на мъж и жена, а помежду им — прав младеж. От изображението на жената е запазена част от косата, покрита с наметало, и едното око. Останалите изображения са повредени частично. В случая интересна за нас е правата фигура на младежа. Той е облечен в дреха с три четвърти ръкави, завършващи с малка маншетка. Дрехата е широка, препасана с колан, закопчан с кръгла халка. На раменете има наметка, изработена от животинска кожа. Добре се различава едното око на

животното, предният му десен крак, завършващ с лапа. Другата половина от наметката е сравнително зле запазена и не се виждат всички подробности. Краищата ѝ са свързани чрез голяма халка. Младежът държи в лявата си ръка насочено надолу копие, а в дясната — оръжие, което не може да се определи. Под кожата на лявото рамо се забелязва нагънато наметало. Шията остава открита. Ясно личи, че ръкавите не са образувани от гънките на широк хитон, а са кроени отделно. Брадите на младежа и на неговия баща са еднакво оформени — късо подстригани, спускат се на тясна ивица от косата покрай ушите и минават върху долната част от брадичката, като се сливат с мустаците, а под долната устна са избръснати.

2. Горна половина от мраморна надгробна плоча, намерена в некропола на античния град Нейне[12] при с. Илинденци, Благоевградски окръг (обр. 3). Представен е млад мъж прав насреща, отпуснал двете си ръце надолу. Облечен е в дреха с дълги ръкави, препасана с колан. Носи наметка, ушита от кожата на две животни. Ясно се различават главите на животните, очи и спускащи се надолу предни крака. Краищата на двете кожи са свързани чрез голяма халка. Брадата на мъжа е оформена, както на двете мъжки фигури от погоре разгледаната плоча. Под коженета наметка на лявото рамо се вижда нагънато наметало от плат.

Обяснявайки тези фигури, изследвачите ги считат за малки деца, представени като римски войници. Д. П. Димитров смята дрехата за tunica manicata, кожената наметка за sagum, а колана за cingulum militiae.[13] В заключение той приема, че това облекло и по-специално туниката с ръкави е „въведена като общо облекло на римската войска едва от III в. насам". От тези твърдения отчасти вярно е последното. Всеизвестна истина е, че както гърците, така и римляните считали за немъжествено и противоестествено носенето на дреха с ръкави. Този обичай те смятали и за белег на варварство. Поради това с дреха с ръкави се

4

5

● *Обр. 4. Фрагментирана надгробна плоча от м. Соракево край Мелник. Fig. 4. Stèle funéraire fragmentée du lieu dit Sorakevo près de Melnik*

● *Обр. 5. Детайл от надгробната плоча от м. Соракево край Мелник. Fig. 5. Détail de la stèle funéraire du lieu dit Sorakevo près de Melnik*

6

7

8

представят чужденци, обикновено роби.[14] В случаите, когато изображението представлява хермафродит, за да се подчертае женствената му същност, то е с дреха с ръкави, които невинаги са отделно скроени, както е в нашия случай, а са образувани от прихващането на хитона на няколко места с фибули или кончета. Опитът на някои римски императори да въведат носенето на туника с ръкави претърпял неуспех.[15] При това този вид туника била тясна и носена без колан. Едва в края на III в. започва да се носи туника с ръкави, известна под името далматика. Император Аврелиан раздава такива туники на народа, за да спечели популярност.[16] Далматиката се носи върху обикновената туника. Изображенията, които разгледахме, не отговарят на описанието на далматиката. Дрехата, носена от мъжете на тези надгробни плочи, е широка и препасана с колан, а под нея няма втора.

Наметката върху раменете на починалите не може да се приеме за сагум. Сагумът е галска наметка, употребявана и от иберийските племена — четириъгълен плат с триъгълен или кръгъл отвор за главата в средата. Изработена е от дебел вълнен плат или от лен според сезона. Може да бъде пъстра или едноцветна. Носена е често от войниците от галски, германски или испански кохорти или от легионери, възприели я от местното население. Очевидно е, че наметката, ушита от една или от две кожи, чиито краища са скрепени с халка, не е келтският sagum.

Що се отнася до колана, носен от двамата тракийци, той също не е cingulum militiae според гръцките и римските схващания. Войнишкият пояс е чудесно илюстриран и обяснен в енциклопедиите[17] като пояс, на който се закачва мечът, а както ясно се вижда от примерите, представеният върху двете надгробни плочи пояс съвсем не е служил за това. Всичко, казано дотук, не оставя съмнение, че представените

● *Обр. 6. Част от надгробна плоча от м. Соракево край Мелник. Fig. 6. Fragment de stèle funéraire du lieu dit Sorakevo près de Melnik*

● *Обр. 7. Фрагмент от надгробна плоча от античния град Нейне до с. Илинденци, Благоевградски окръг. Fig. 7. Fragment de stèle funéraire de la ville antique Nejne près du village Ilindenci, département de Blagoevgrad*

● *Обр. 8. Надгробен медальон от с. Ласкарево, Благоевградски окръг. Fig. 8. Médaillon funéraire du village Laskarevo, département de Blagoevgrad*

мъже върху тези надгробни плочи съвсем не са римски войници или деца, облечени като тях. Напротив, тук е изобразено обикновено домашно тракийско облекло. Повече подробности в това отношение можем да видим върху други надгробни плочи от същата област.

3. Счупена на две мраморна надгробна плоча, намерена в м. Соракево — между Мелник и с. Виногради, Благоевградски окръг (обр. 4).[18] Разделена е на две полета. В долното са представени портретни бюстове на мъж и жена, в горното над тях — двама мъже и помежду им малко момченце. Лицата на починалите са спокойни, чертите им — правилни. Стелата е изработена грижливо от много добър майстор. Жената има коси, сресани на път и събрани на тила. Главата ѝ е завита с края на наметало. Косата на тримата мъже и на детето е еднакво оформена — подстригана е късо. Предадена е пластично, на снопчета. Тримата мъже носят къса брада, нямат мустаци. Брадата под долната устна е добре избръсната. За нас са особено интересни горните три изображения. Двамата мъже са представени прави в цял ръст. Те са облечени в широка дреха с дълги ръкави, препасана с колан, чиито краища са закачени с халка. Коланът служи да прибере дрехата, а не е стегнат на кръста. На лявото си рамо всеки носи сгънато наметало от плат. Върху него лежи наметка от кожа. Тук наметките са изработени така, че не се вижда главата на животното, а само крака и опашка. Наметката е затворена с голяма халка. Мъжете държат в една ръка копие, а в другата брадва (обр. 5). Носят високи обуща с обърнати краища.

Момчето носи същата дреха с дълги ръкави, няма обувки. В лявата ръка държи птица, а в дясната, отпусната надолу — грозд. По същия начин са облечени две момчета от последния ред изображения върху надгробна стела от с. Хотово,[19] Благоевградски окръг. Тези три фигури илюстрират облеклото на момчетата у траките, което е различно от това на момичетата.

4. Горна част от мраморна надгробна плоча, намерена в м. Соракево край Мелник. Горният ляв ъгъл и рамката са силно очукани[20] (обр. 6). Представени са три прави фигури: двама мъже и между тях жена. Тя е облечена в хитон и химатион, прехвърлен над главата ѝ. Лявата ѝ ръка

9

● *Обр. 9. Фрагмент от оброчна плочка на Тракийския конник от с. Бело поле, Благоевградски окръг. Fig. 9. Fragment de plaque votive du Cavalier thrace du village Belo pole, département de Blagoevgrad*

е отпусната край тялото, а дясната е положена на гърдите. Релефът при лицето на жената е повреден.

Двамата мъже са представени огледално, както върху гореописаната плоча. Лицето на единия е изцяло отчупено. Другият е с къса брада, обхващаща долната част на лицето. Мъжете държат в едната ръка копие, в другата — брадва. Брадвите са спуснати надолу и желязната им част не е запазена изцяло. Облечени са в широки дрехи, стигащи до над коленете, и ръкави до лактите. На лявото рамо носят сгънато наметало. Върху него има наметка от животинска кожа, чиито краища са свързани чрез голяма халка. Обути са във високи обуща с обърнати краища.

5. Фрагмент от горна част на надгробна плоча,[21] намерен в некропола на античния град Нейне (обр. 7). Запазена е главата на мъж. Долната част на лицето е силно пов-

10

11

● *Обр. 10. Надгробна плоча от с. Ласкарево, Благоевградски окръг. Fig. 10. Stèle funéraire du village Laskarevo, département de Blagoevgrad*
● *Обр. 11. Надгробна плоча от м. Сораково край Мелник. Fig. 11. Stèle funéraire du lieu dit Sorakevo près de Melnik*

редена. Едва се забелязва част от брада. Съществено е, че на лявото му рамо има брадва. Вероятно той също е носел тракийско облекло.

6. Надгробна плоча във форма на медальон, намерена в с. Ласкарево,[22] Благоевградски окръг (обр. 8). Починалият е представен прав, водещ с юзда коня си. Дясната ръка е отпусната надолу. В нея държи пръчка. На дясното му рамо се вижда неясен правоъгълен предмет, завършващ с украшение във форма на бръшлянов лист. Отляво виси голям меч (сега липсва горната му част), който не е окачен на пояса, а вероятно на рамото. Това е т. нар. тракийска ромфая.[23] Облечен е в широка дреха с дълги ръкави (с маншета), препасана с колан, закопчан с голяма халка. Наметнат е с наметало, което не се различава добре поради повреда на камъка. Паметникът е особено интересен с малката фигурка на човек, държащ се за опашката на коня. Приема се, че това е прислужник, който придружава господаря си. Той носи известното ни от гореразгледаните плочи облекло: къса дреха с дълги ръкави (с маншета), препасана с колан с кръгла тока, и наметка от кожа, чиито краища са скрепени с голяма халка. В дясната ръка, отпусната надолу, той държи копие. Облеклото на прислужника е еднакво с това на господаря

7. Фрагмент от оброчна плочка на Тракийския конник от с. Бело поле, Благоевградски окръг (обр. 9).[24] Запазена е изцяло фигурата на слугата зад конника и частично фигурите на коня и конника. Интересно е, че слугата е облечен изцяло по гореописания начин: дреха с дълги ръкави, стигаща до коленете, сгънато наметало на лявото рамо и върху него наметка от кожа, чиито краища са съединени с голяма халка. Изображенията на прислужници, облечени по същия начин, както мъжете върху останалите надгробни плочи, показват, че това облекло не е носено само от богатите, не е детско облекло и не е това на римските войници. Очевидно така са се обличали мъже-

те траки независимо от възраст или социално положение. Този паметник ни показва най-северната точка на разпространение на това облекло.

8. Надгробна плоча от с. Ласкарево, Благоевградски окръг[25] (обр. 10). Между портретните изображения на мъж и жена е представен младеж в цял ръст. В дясната ръка, спусната надолу, той държи брадва, а в лявата, свита на кръста — свитък. Под нея се вижда ножницата на меч, кълбовидна накрая. Младежът е облечен в дреха с дълги ръкави, препасана с колан, закопчан с голяма халка. Той има наметало, закачено на дясното рамо с кръгла аграфа. Коланът опасва хлабаво и ниско бедрата на мъжа. Мечът не е окачен на него, а виси на ремък, минаващ под наметалото. Фигурата няма кожена наметка. Пълен паралел на изображението на младежа намираме върху надгробна плоча от с. Горна Бешовица, Врачански окръг, където първата фигура от второто релефно поле е представена по същия начин.[26] Облеклото, формата на ножницата, окачването на меча през рамо, както и свитъкът в лявата ръка са напълно еднакви.

9. Мраморна надгробна плоча, сега счупена на две, намерена в м. Соракево[27] край Мелник (обр. 11). Горе е заоблена, покрая заобиколена с тясна изпъкнала рамка. Долу завършва с клин за закрепване. Представен е мъж сравнително грубо и наивно. Тялото е непропорционално, облечено в къса дреха, препасана с колан, който не се вижда от гънката на дрехата. На лявото си рамо има сгънато наметало, върху него стилизирана наметка, чиито краища са заловени с голяма халка. Ръцете са спуснати надолу, едната с брадва, другата с копие.

10. Мраморна надгробна плоча, намерена в с. Кърналово,[28] Благоевградски окръг (обр. 12). В горната част са представени портретни изображения на мъж и жена. Долу вляво има трети портрет — на жена. До него е представено момче (?), облечено в къса дреха с дълги ръкави. Коланът не се вижда от гънката на дрехата. Фигурата е с наметка, чиито краища са захванати с голяма халка. В дясната си ръка държи спуснатата надолу брадва, а в лявата — копие (?). Изображението е грубо, без подробности и е от ръката на същия майстор, както и горната плоча.

По стил и изработка разгледаните тук паметници могат да се отнесат към втората

12

● *Обр. 12. Надгробна плоча от с. Кърналово, Благоевградски окръг. Fig. 12. Stèle funéraire du village Kărnalovo, département de Blagoevgrad*

половина на II или началото на III в.[29] Общото за разгледаните паметници е, че освен традиционните надгробни портрети на тях са представени и други фигури — на прави мъже. Не бихме могли да ги определим като деца, тъй като повечето имат добре очертана брада и бръчки (обр. 3, 10). Това са тракийци-воини, облечени не в официалното за провинцията римско облекло, а в домашно тракийско. По кройка то рязко се отличава от добре проученото гръцко и римско облекло. Докато римляни и гърци са носили дрехи, образувани от едно или две правоъгълни парчета плат, не скроени, не зашити, а прихванати на раменете с фибули, тук наблюдаваме сложно скроена дреха с ръкави, зашита под мишниците. Добре се вижда краят на ръ-

13

● *Обр. 13. Възстановка на мъжки тракийски костюм според изображения върху надгробни релефи от долината на Средна Струма. Fig. 13. Reconstruction de costume thrace d'homme d'après des représentations sur des reliefs funéraires de la vallée de la Struma moyenne*

кава. Той завършва с тясна маншета. Ръкавите са с различна дължина: къси, три четвърти, в повечето случаи дълги. Дрехата е свободна, широка, изрязана по врата. Дължината ѝ не достига коленете. Препасана е хлабаво със сравнително тесен вероятно кожен колан, закопчаван с голяма халка. Ако се съди по сведенията на античните автори, тази дреха е била цветна или пъстра. Изработена била вероятно от вълна, конопи или лен — според сезона.

На лявото рамо тракиецът носел сгънато наметало. Вероятно това е развитото наметало, което виждаме изобразено на многобройните оброчни плочки на Хероса. На две от изображенията (обр. 8, 10) личи как е било носено. В тези случаи то е късо. Особена, неизвестна досега дреха е наметката от кожа. Каменоделците са я представили всеки по свой начин. Това е дреха, изработена от кожата или на едно животно, достатъчно голямо, за да може тя да обгърне свободно плещите на мъж, или на две и повече. Единствен накит е халката, която свързва краищата на кожата. На повечето изображения мъжете имат високи до прасците обуща.

Тракиецът носи коса ата си късо подстригана, както и характерна брада. Независимо дали е с мустаци или не, лицето под долната устна е избръснато. Изображенията частично напомнят портретите на император Каракала (211—217) и поразително тези на император Максимин Тракиец (235—238). Тук трябва да се запитаме траките ли са подражавали на императора или тракийският войник, станал император, е носил брада, оформена според обичая в родината му? Ние сме склонни да приемем последното. Максимин е бил император само 4 години, а релефите, върху които са представени лица с оформена по същия начин брада, са многобройни и датират както от по-ранно, така и от по-късно време.

Досега в литературата не беше обръщано внимание на въоръжението на тракийските воини с копие и брадва. Предпазно въоръжение на тези паметници не е изобразено. Меч се среща върху два от тях (обр. 8, 10).

Данните за костюма и оръжието на тракиите от надгробните плочи по долината на Средна Струма показват, че през римската епоха са се запазили много елементи от тракийския бит, култура и религия.

[1] W. Tomaschek. Die alten Thraker. — Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Klasse der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Wien, CXXVIII, IV, 1883, p. 118; Г. Кацаров. Битът и културата на старите траки според класическите писатели. — Сп БАН, I, 1913, с. 35—37; G. Kazarov. Kulturgeschichte der Thraker. Sarajevo, 1916, p. 61—67; Г. Михайлов. Траките. С., 1972, с. 129—133; Ал. Фол. Култура и изкуство на траките. — В: История на България. I. С., 1979, с. 221.

[2] Herodot. VII 75.

[3] Xenoph. Anab. VII 4, 2.

[4] Plut. Aem. Paul. 5.

[5] Г. Михайлов, Цит. съч., с. 129.

[6] G. Kazarov. Op. cit., p. 63.

[7] М. И. Артамонов. Сокровища скифских курганов. Ленинград—Прага, 1966, с. 119,

обр. 313; И. И. Толстой, Н. П. Кондаков. Русские древности. II. СПб., 1889, с. 140, обр. 117, с. 141, обр. 118; А. П. Манцевич. Золотой нагрудник из Толстой могили. — Thracia, V, 1980, с. 97—108, обр. 1—14.

[8] Ovid. Triest. V 7, 49; X 32; Ep. ex Ponto. IV 10; Claudianus. Bell. Get. V 481.

[9] Strab. VII 7—8.

[10] M. Bieber. Entwicklungsgeschichte der griechischen Tracht. Berlin, 1934, p. 2—9; Th. Hope. Costumes of the Greeks and Romans. New York, 1962, passim; E. Theil. Geschichte des Kostüms. Berlin, 1974, p. 48—57.

[11] Сега в НАМ, София, инв. № 6347 — И в. Велков. Археологически материали. — ГНМ, VI, 1932/34, с. 89, обр. 77; Д. Димитров. Портретът върху античните надгробни плочи от римско време в Североизточна Македония. — ИАИ, XIII, 1939, с. 118, № 35, обр. 50.

[12] Сега в ГИМ, Сандански — Н. Николов. Надгробни паметници от с. Илинденци. — ИАИ, XXXII, 1970, с. 290, № 1, обр. 13.

[13] Д. Димитров. Цит. съч., с. 118, 120.

[14] Ch. Daremberg, E. Saglio. Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines. III. Paris, 1904, p. 1576—1577, RE, XIV, 1, 1928, col. 1112.

[15] DioCass. LXXII 17; Scriptores historiae augustae. Comm. 8. 8.

[16] Scriptores historiae augustae. Aurel. 48, 6; Gallienus. 16, 4.

[17] Ch. Daremberg, E. Saglio. Op. cit. I. Paris, 1873, p. 632.

[18] ГИМ, Мелник, инв. № 34 и 38, размери: вис. 0,54 м, шир. 0,47 м, деб. 0,07 м.

[19] Сега в НАМ, София, инв. № 6311 — И в. Велков. Цит. съч., с. 91, обр. 81; Д. Димитров. Цит. съч., с. 111, № 6, обр. 7.

[20] ГИМ, Мелник, инв. № 5, размери: вис. 0,455 м, шир. 0,465 м, деб. 0,055 м.

[21] В. Велков. Един античен град на Средна Струма. — ИАИ, XXVI, 1963, с. 153, № 13, обр. 20.

[22] Ив. Велков. Цит. съч., с. 95, № 16, обр. 87; Д. Димитров. Медальонът като надгробен паметник. — Македонски преглед, XII, 1940, 3, с. 65, № 6, обр. 9; D. Dimitrov. Les stèles funéraires en forme de médaillon dans la vallée de Strouma. — ГСУ ФФ, XLII, 1945/46, p. 11, n° 6, fig. 9.

[23] Д. Стоянова-Серафимова. Въоръжение на тракиец от с. Плетена, Благоевградски окръг. — Археология, 1975, кн. 4, с. 41 и сл. и цит. лит.

[24] ОИМ, Благоевград, инв. № 247, 1—2, размери: вис. 0,19 м, шир. 0,21 м, деб. 0,03 м. Авторката изказва благодарност на Д. Серафимова, която предостави за публикуване паметника. В същия музей се пазят още два фрагмента от надгробни плочи с изображения на траки в народна носия (непубликувани).

[25] Сега в НАМ, инв. № 5712 — Б. Филов. Новооткрити старини. — ИАД, VI, 1916/17, с. 169; Д. Димитров. Цит. съч., с. 120, № 41, обр. 60.

[26] Т. Иванов. Новооткрит старохристиянски некропол при с. Горна Бешовица, Врачанско. — Археология, 1962, кн. 4, с. 42, обр. 3. Благодарим на проф. Т. Иванов, който ни обърна внимание върху този паметник.

[27] ГИМ, Мелник, инв. № 9, размери: вис. 0,446, шир. 0,36, деб. 0,04 м.

[28] Сега в НАМ, София, инв. № 6268 — И в. Велков. Новооткрити старини. — ИАИ, VI, 1930/31, с. 313, обр. 241; Д. Димитров. Цит. съч., с. 121, № 43, обр. 62.

[29] Б. Геров. Проучвания върху западнотракийските земи през римско време. — ГСУ ФФ, LIV, 3, 1961, с. 32—39.

Le vêtement d'homme thrace de la valée de la Struma moyenne de l'époque romaine

V. GERASIMOVA-TOMOVA

(Résumé)

L'auteur étudie 9 monuments funéraires et une dalle votive de la vallée de la Struma, trouvés dans des localités situées entre le défilé de Kresna et Petrič. Sur eux sont représentés des Thraces en vêtement différent de celui que portaient Grecs et Romains. Il se compose d'un habit large qui n'atteint pas les genoux. Il a des manches. Dans certains cas elles sont courtes, mais d'ordinaire elles sont longues ou trois-quarts. L'habit même est avec des manches taillées, mais non pas formées par l'attache des bouts du chiton avec des boutons. Chaque Thrace porte à l'épaule gauche une pélerine pliée et, au-dessus — un manteau spécial de peau animale. Les bouts de ce manteau sont attachés avec un grand anneau. Le vêtement est légèrement serré avec une ceinture boutonnée également avec un anneau. Pareil vêtement est porté par l'homme indépendamment de sa situation sociale. L'aspect extérieur est complété de cheveux coupés court, se transformant en barbe courte et parfois des moustaches. Ce qui est caractéristique c'est que le visage au-dessous de la lèvre inférieure est rasé. Une telle barbe porte l'empereur Maximien le Thrace. Il est évident que ce n'est pas cet empereur n'ayant régné que 4 ans qui a introduit cette mode dans la vallée de la Struma mais plutôt lui-même portait une barbe, formée selon le coutume dans sa patrie.

Sur la plupart des monuments étudiés les Thraces-soldats sont représentés armés de hache et de lance. Jusqu'à présent ce fait n'a pas retenu l'attention des chercheurs.

Латински надписи от Долна Мизия и Тракия

КРАСИМИР БАНЕВ, РУМЯН ЛАЗОВ

1. През 1979 г. в овощната градина в м. Геранчето на 2 км източно от с. Полски Сеновец, Великотърновски окръг, случайно бил намерен надпис в 14 реда (обр. 1). По сведения на намерилия го[1] заедно с надписа имало и други дялани камъни, саркофаг, ара, хромел, фрагменти от строителна керамика. Всички находки по инициатива на Т. Лазаров са прибрани и се съхраняват в читалищната сграда на селото.[2] Надписът е изсечен на варовикова плоча с размери: дълж. 2,07 м, шир. 0,58 м, деб. 0,31 м, вис. на буквите: р. 1 — 0,08 м, р. 2 — 0,06 м, р. 3 — 14—0,055—0,06 м. Текстът гласи:

1 EXAVCTORI
TATEIMPCAESA
RISDIVITRAIANI
PARTHICIFILIDI
5 VINERVAENEPO
TISTRAIANIHA
DRIANIAVGPP
PONT·MAXIMI
TRIB·POTESXX
10 COSIIIANTIVS
RVFINVSINTER
MOESOSETTH
RACESFINES
POSVIT

Ex auctori/tate Imp(eratoris) Caesa/ris, Divi Traiani / Parthici fili, Di/[5]vi Nervae nepo/tis, Traiani Ha/driani Aug(usti), p(atris) p(atriae), / pont(ificis) maximi, / trib (uniciae) potes(tatis) XX, / [10] co(n)s(ulis) III, Antius / Rufinus inter / Moesos et Th/races fines / posuit.

Лигатури: р. 3—AN, р. 4—TH, р. 11—TE, р. 12—TH.

Превод: „По повелята на императора, Цезаря, сина на божествения Траян, победител на партите, внука на божествения Нерва, Траян Хадриан Август, баща на отечеството, върховен жрец, народен трибун за XX път, консул за III път, Анций Руфин постави граници между мизите и траките."

Данните за трибунската власт (TRIB POTES XX) датират надписа в 136 г.[3]

2. Във връзка с надписа от с. Полски Сеновец обръщаме внимание върху друг надпис, намиращ се сега в манастира „Св. Троица" до Велико Търново. Този надпис в действителност е известен от отдавна, но въпреки това не фигурира в CIL. За пръв път той е описан от Б. Дякович,[4] но поради недостъпността на изданието не е отразен в CIL. Споменават го В. Добруски[5] и Зв. Цонев.[6] Тук предлагаме точния му текст, размерите и снимка (обр. 2). Размери: дълж. 1,88 м, шир. 0,59 м, деб. 0,27 м, вис. на буквите: р. 1—4 — 0,07 м, р. 5—0,06 м, р. 6—13 — 0,055 м, р. 14—0,05 м. Текстът гласи:

1 EXAVCTORI
TATEIMPCAESA
RISDIVITRAIANI
PARTHICIFILIDI
5 VINERVAENEPO
TRAIANIHADRIA
NIAVGPPPONTI
FICISMAXIMITRI
BVNICIAEPOTES
10 XXCOSIIIANTIV
RVFINVSINTER
MOESOSETTHRA
CESFINESPO
SVIT

Ex auctori/tate Imp(eratoris) Caesa/ris, Divi Traiani / Parthici fili, Di/[5]vi Nervae nepo(tis), / Traiani Hadria/ni Aug(usti), p(atris) p(atriae), ponti/ficis maximi, tri/buniciae potes(tatis) / [10] XX, co(n)s(ulis) III, Antiu(s)/ Rufinus inter / Moesos et Thra/ces fines po/suit.

Лигатури: р. 3—NI, р. 12—THR.

Надписът е вграден пред притвора на църквата на манастира (между втората и третата колона) и е бил вероятно използуван за каменна основа на парапет. Според В. Добруски[7] е намерен близо до с. Хотница, откъдето е и пренесен.

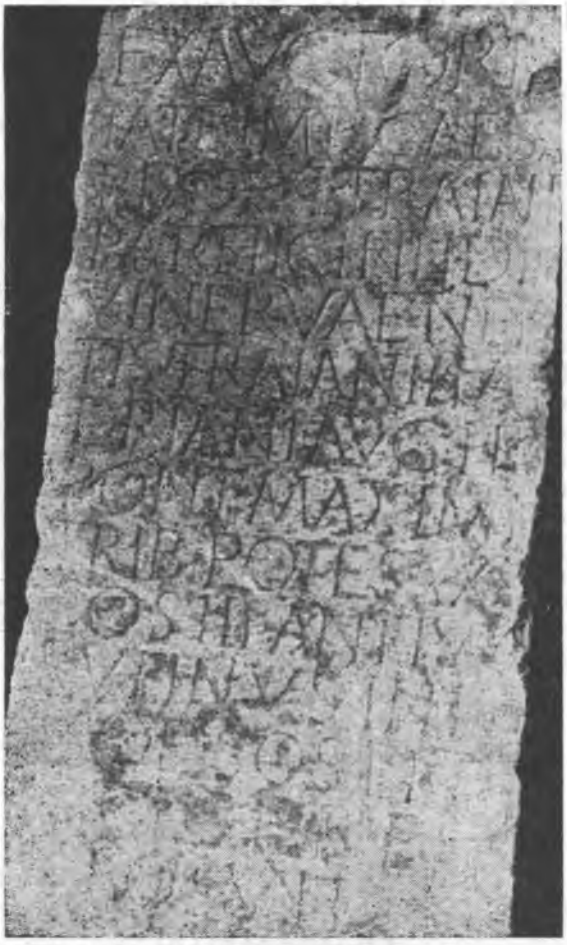

1

2

● *Обр. 1. Надписът на граничния стълб, поставен от магистрата Анций Руфин, от с. Полски Сеновец, Великотърновски окръг, 136 г. Fig.1. L'inscription de la borne, posée par le magistrat Antius Rufinus, du village Polski Senovec, département de Veliko Tărnovo, 136*

● *Обр. 2. Надписът на граничния стълб, поставен от магистрата Анций Руфин, от манастира „Св. Троица" при Велико Търново, 136 г. Fig. 2. L'inscription de la borne, posée par le magistrat Antius Rufinus, du monastère „Sv. Troica" („Ste Trinité") près de Veliko Tărnovo, 136*

Текстът на надписа е идентичен с този от с. Полски Сеновец.

Освен тези са известни още четири надписа със същото съдържание: три от тях — два от Свищов и един от с. Недан, Великотърновски окръг — фигурират в CIL,[8] а четвъртият — от с. Роман, Врачански окръг — в труда на Б. Геров за границите на провинция Тракия.[9] В надписите, отразени в CIL, елементът от титулатурата на императора PONTIFEX MAXIMUS е поставен погрешно в дателен падеж. В. Добруски смята, че в надписа от манастира „Св. Троица" този елемент също е в дателен падеж. В действителност тук (р. 8) правилно е употребена формата за родителен падеж, както и в надписа от с. Роман[10] — PONTIFICIS MAXIMI. В надписа от с. Полски Сеновец също е употребена правилно генетивната форма — р. 8 (обр. 1).

Името на римския магистрат, поставил гранични стълбове между Тракия и Мизия, предизвиква някои въпроси. В CIL[11] то е Antius Rufinus. За надписа от музея в Букурещ[12] се допускат няколко четения: Antius, Manlius, Annius. Освен това се приема и възможността името да е M. ANTONIVS RVFINVS — консул в 131 г., откъдето се заключава, че в такъв случай той би бил легат на Долна Мизия, която е консулярска провинция: „In lapide fieri potest ut sit M ANTONIVS RVFINVS quo nomine

appellatur consul a. 131. Id si ita est, sequitur ut titulum hunc qui posuit legatus fuerit non Thraciae sed Moesiae Inf., nam haec sola fuit subconsulari."

В публикацията[13] на надписа от с. Роман името на магистрата е дадено като M ANTIVS RVFINVS. Тъй като надписите са с идентично съдържание, от снимките ясно личи, че името на магистрата е Antius Rufinus. Различните четения вероятно се дължат на лошото състояние на камъка.

Прави впечатление, че във всички надписи името на Анций Руфин се отбелязва без каквито и да било титли. По въпроса за неговото място в римската администрация А. Щайн[14] изказва следните мнения:

Анций Руфин е специален пратеник на император Хадриан, натоварен с мисията да установи границите между провинция Тракия и Мизия;

Анций Руфин е легат на Тракия или Долна Мизия.[15]

3. През 1976 г. при разкопките на Кабиле беше намерен фрагмент от мраморна плоча с надпис (обр. 3). Размери: макс. вис. 0,32 м, макс. шир. 0,35 м, деб. 0,09 м, вис. на буквите 0,06 м. На р. 2 се чете със сигурност IMP II, което може да бъде единствено част от титулатурата на римския император. Съгласно принципите на подреждане в официалните латински надписи титлата IMPERATOR (в случая за втори път) следва означението за трибунската власт и предхожда това за консулската. Следователно знакът X пред IMP се отнася до TRIBVNICIA POTESTATE, както и предният знак, от който е запазена част от хастата. Означението за трибунската власт е XX. Комбинацията от TRIB POT XX и IMP II е възможна за император Хадриан (136 г.) и за Антонин Пий (157 г.).[16] Означението за консулата не можем да установим, понеже тази част от надписа липсва. Би трябвало да следва името на провинциалния магистрат, придружено от титла, означаваща неговото административно положение. На следващия ред са запазени 6 букви: OFRONT — част от името на провинциалния магистрат. От известните надписи знаем, че името FRONTO са носили двама провинциални управители на Тракия:

Valerius(?) Fronto, императорски легат, засвидетелствуван в надпис от Кюстендил[17] от 135 г. (възприемаме четенето на В. Бешевлиев[18] пред алтернативите Spurius и Papirius) и

C. Gallonius Fronto Q. Marcius Turbo, императорски легат, засвидетелствуван в четири надписа, от които единствен се датира сигурно (152 г.) този от с. Български Извор, Ловешки окръг.[19]

Надписът от Кабиле не може да е от времето на Антонин Пий (157 г.), понеже легат на Тракия в тази година е C. Iulius Commodus Orficianus.[20] Следователно надписът е от 136 г. — от времето на Хадриан. Провинциален управител на Тракия тогава е бил Валерий(?) Фронтон.

С оглед на изложеното текстът на надписа може да се допълни по образеца на надписа от с. Полски Сеновец и от манастира „Св. Троица", датирани в 136 г.:

[IMPCAESAREDIVITRAI]
[ANIPARTHICIFILIODI]
[VINERVAENEPTRAIA]
[NOHADRIANOAVG]
1 [PPPON]TIFMA[XTRIB]
[POT]XXIMPIICO[SIII]
[VALER]IOFRONT[ONE]
[LEGAVG]PRPR *vacat*

[Imp(eratore) Caesare, Divi Trai/ani Parthici filio, Di/vi Nervae nep(ote), Traia/no Hadriano Aug(usto), / p(atre) p(atriae), pon]tif(ice) ma[x(imo), trib(unicia) / pot(estate)] XX, imp(eratore) II, co(n)[s(ule) III / Va]ler]io Front[one / leg(ato) Aug(usti)] pr(o) pr(aetore) *vacat*.

● *Обр. 3. Мраморен фрагмент с надпис от Кабиле, 136 г. Fig. 3. Fragment de marbre avec inscription de Cabyle, 136*

3

При разкопките в Кабиле през 1980 г. В. Велков откри надпис с аналогично съдържание, поставен от cohors II Lucensium.[21] В него също се споменава името на Валерий(?) Фронтон в аблатив. Името на императора също е поставено в аблатив, което ни даде основание да допълним по същия начин фрагмента от надпис от Кабиле. Такава комбинация от двете имена — на императора и на провинциалния управител в аблатив — е твърде рядка. Титлата pater patriae в надписите от с. Полски Сеновец и от манастира „Св. Троица" стои пред pontifex maximus, докато в надписа на cohors II Lucensium е след консулата. В същност в императорската титулатура мястото на този елемент не е твърдо установено. В надписите на Анций Руфин (136 г.) pater patriae се намира в началото на титулатурата, а в надписа на cohors II Lucensium — в края. Тъй като последният надпис по сведения на откривателя не може да се датира абсолютно точно (в 135 или в 136 г.), може да се възприеме като terminus post quem 135 г. (когато император Хадриан получава втория си империум).[22]

Точната датировка на фрагмента от надпис от Кабиле позволява да се изключи предположението на А. Щайн, че Анций Руфин е бил легат на Тракия. Предположението, че е бил легат на Долна Мизия, е малко вероятно по следните съображения:

Долна Мизия е консуларска провинция, а консул с такова име не е засвидетелствуван;

в официален надпис името на провинциалния управител е придружено от титли, показващи неговото положение в римската администрация;

в 134 г. легат на Долна Мизия е Sex. Iulius Maior, а в 137—138 г. — L. Minicius Natalis Quadronius Verus.[23] Остава неизяснен само интервалът 135—136 г.

Анций Руфин най-вероятно е специален пратеник на императора, натоварен с мисията да установи границите между провинциите Тракия и Мизия. Надписът разширява знанията ни за легатите на Тракия:

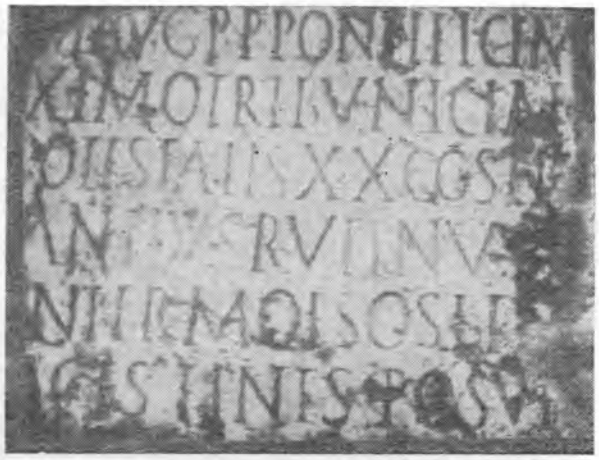

4

5

● *Обр. 4. Надписът на граничния стълб, поставен от магистрата Анций Руфин, от с. Недан, Великотърновски окръг. Fig. 4. L'inscription de la borne posée par le magistrat Antius Rufinus, du village Nedan, département de Veliko Târnovo*

● *Обр. 5. Ара, посветена на Диана, от с. Страхилово, Великотърновски окръг, втората половина на II в. Fig. 5. Ara consacrée à Diane, du village Strahilovo, département de Veliko Târnovo, seconde moitié du IIe s.*

досега беше известно, че Валерий(?) Фронтон е бил управител на провинцията през 135 г., а надписът от Кабиле показва, че е бил на тази длъжност и през 136 г.

4. В с. Недан, Великотърновски окръг, под пода на черквата „Св. Архангел Михаил" е запазена част от друг граничен стълб, поставен от Анций Руфин. Надписът бил намерен в с. Бутово, Великотърновски окръг, и бил изпратен от К. Шкорпил в CIL[24] (обр. 4). Размери: дълж. 0,48 м, шир. 0,65 м, вис. на буквите: р. 1—0,06 м, р. 2—6 — 0,055—0,06 м. Поради някои особености в изписването на буквите е издаден не съвсем точно:

AVG P P PONTIFICI M[A]XIMO TRIBVNICIAE / POTISTATIS XX COS II / [M] ANTIVS RVFINVS /5 INTIR MOESOS ET [TH] [R]ACIS FINIS POSVI.

В същност трябва да се отбележат следните палеографски особености: общо буквите се стесняват с изключение на M, N, V, X. Хоризонталните хасти на T, E и F са много къси, поради което E е прочетено като I: POTISTATIS (р. 3), INTIR (р. 5), [THR]ACIS, FINIS (р. 6). В действителност се четат правилните форми POTESTATIS, INTER, [THR]ACES, FINES, но особеното изписване на буквите е довело до тези неточности. Като се преценi колко място заемат буквите, става ясно, че името на магистрата трябва да се чете Antius Rufinus. След горизложеното развиваме текста на надписа по следния начин:

[Ex auctori/tate Imp(eratoris) Caesa/ris, Divi Traiani / Parthici fili, Di/vi Nervae nepo(tis), Traiani Hadria]/ni Aug(usti), p(atris) p(atriae), pontific⟨i⟩ m/[a]xim⟨o⟩, tribuniciae / potestatis XX, co(n)s(ulis) II[I] / Antius Rufinus /5 inter Moesos et [Th/r]aces fines posui[t].

Налага се известен коментар на палеографските особености на публикуваните тук надписи на Анций Руфин от Великотърновски окръг. При сравняването на надписите от с. Полски Сеновец и от манастира „Св. Троица" прави впечатление сходството в размерите и еднаквото разположение на текста върху камъка. Елементът pontifex maximus от титулатурата на императора и в двата надписа е в родителен падеж. Ясно личи еднаквото изписване на редица характерни букви: C, G, R, O, T, E. Може основателно да се смята, че двата надписа са направени на едно и също място. За разлика от тях надписът от с. Недан съществено се отличава по начина на изписване на буквите. Особено голяма е разликата при C, G и всички букви с хоризонтални хасти. Засега са известни 5 надписа на Анций Руфин от Великотърновски окръг. В два от тях (от с. Полски Сеновец и от манастира „Св. Троица") формата PONTIFICIS MAXIMI е употребена правилно, а в останалите три[25] е използувана неправилната в синтактично отношение форма PONTIFICI MAXIMO (дат. пад.). Тази разлика и посочените палеографски особености дават основание да се предполага, че надписите са изработени на две различни места. От цялата серия най-добре са запазени този от с. Полски Сеновец и от манастира „Св. Троица". Надписът от с. Полски Сеновец, макар и употребен вторично, най-вероятно е от землището на селото, а това дава допълнителни указания за северната граница на провинция Тракия.[26]

Както и редица други, така и тези надписи потвърждават сведенията за активна административна и строителна дейност в провинциите Тракия и Мизия по времето на император Хадриан.

5. През 1976 г. в землището на с. Страхилово, Великотърновски окръг, случайно бе намерена ара, посветена на Диана (обр. 5). Размери: вис. 0,775 м, шир. на основата 0,44 м, деб. на основата 0,40 м; шир. на надписното поле 0,31 м, вис. 0,345 м; вис. на буквите: р. 1—0,05 м, р. 2—4 — 0,04 м, р. 5 и 6—0,03 м. Горната част на арата е повредена. Текстът гласи:

DEANAE
· SACRVM ·
·T·PACVVIVS·
SABINVS·PRO
5 SE·ETSVIS·V·S·
· L.M ·

Deanae / sacrum / T(itus) Pacuvius / Sabinus pro /5 se et suis v(otum) s(olvit) / l(ibens) m(erito).

По характера на буквите надписът може приблизително да се датира във втората половина на II в. В с. Страхилово и околностите му са намирани колони, капители, други надписи, което свидетелствува, че тук е съществувало неидентифицирано още селище от епохата на римското владичество. Този посветителен надпис дава възможност да се предположи и съществуването на светилище на Диана по тези места.

6. Надпис с неизвестен произход, сега пазен в двора на Градския исторически музей, Оряхово.[27] Изсечен е върху гранит, силно повреден, като левият му край е отчупен по цялата височина (обр. 6). Размери: шир. 0,45 м, вис. 0,52 м, деб. 0,40 м, вис. на буквите: р. 1—0,055 м, р. 2—0,05 м, р. 3—0,045 м, р. 4—0,04 м. Текстът гласи:

[.]RO SALV[. .]

[. .]PP SEP SE[. . . .]

[. .]RT ET MARCI AV[.]

[. .]T AVGG [.]N

[P]ro salu[te] / [im]pp(=*imperatorum*) Sep(timi) Se[veri] / [Pe]rt(inacis) et Marci Au[r](eli) / [An]t(onini) Augg(=*Augustorum*) [n]n(=*nostrorum*).

Лигатури: р. 1—A L, р. 3—E T.

Надписът е посветен на императорите Септимий Север и Каракала, което дава възможност да се датира между 199 и 208 г. Надпис с подобно съдържание е намерен в с. Арчар, Видински окръг, и е публикуван от Г. Кацаров.[28] Разликата между двата е, че в последния посветителната формула е разширена: pro salute et pro incolumitate.

7. П. Доневски публикува пет надписа от Силистра, намерени през 1975 г.[29] Тук ще се спрем върху четенето на петия (обр. 7 *а*). Авторът предлага:

Pro sal(ute) / Anto(ni) Marc(i) / Au(reli) et N Ti/mothei / [5] et [s]ua / C(aius) A [.] OLM / p⟨u⟩s(uit) voto.

Това четене предизвиква следните възражения: името Antonius е *nomen gentile*, от което следва, че не може да се постави пред Marcus, което е *praenomen*. Името Aurelius е също *nomen gentile*, а в предложеното четене е поставено на мястото на *cognomen*. Внимателното разглеждане на надписа (обр. 7 б) показва, че последната буква на р.2 C е в лигатура с буквата I. На р. 3 първите три букви ANI са в лигатура (вместо AV, както предлага П. Доневски). На същия ред четенето на повредената буква след ET е твърде несигурно. Ако се съгласим с предложеното четене N, това би било съкращение на името Numerius, което е твърде рядко, а в нашите земи досега не е засвидетелствувано. Считаме за по-вероятно буквата да е M — съкращение на името Marcus. На р. 6 и 7 откриваме името на посветителя (в номинатив): C A[nt(onius)] (*vel* Ca[s(sius)] Olympus. Ясно личи, че буквите L и Y на р. 6 са в лигатура. Повредената част на надписа не ни дава възможност да предпочетем категорично един от двата варианта — Cassius и C. Antonius. Името Cassius се среща сравнително рядко по нашите земи и почти не се съкращава. Може да се предположи по-скоро C. Antonius, което показва и вероятна родствена връзка с Ant. Marcianus. Лакуната на р. 7 се допълва съвсем сигурно до познатата формула ex voto (да отбележим, че комбинацията posuit voto е невъзможна).

Така надписът добива вида:

PRO . SAL

ANTO MARCI

ANI. ET [.] · TI
MOTHEI

5 ET [.]VA
C A[. .] OLYM
PVS [. .] ·VOTO

Pro sal(ute) / Anto(ni) Marci/ani et [M](arci) Ti/mothei/ [5] et [s]ua / C(aius) A[nt](onius) Olym/pus [ex] voto.

● *Обр. 6. Гранитен блок с надпис, посветен на Септимий Север и Каракала, 199—208 г. Fig. 6 Bloc en granite avec inscription, consacrée à Septime Sévère et à Caracalla, 199—208*

6

7

● *Обр. 7 а, б) ара с надпис от Силистра. Fig. 7 а, б) ara avec inscription de Silistra*

Лигатури: р. 1 — A L, р. 2 — N T, C I, р. 3 — A N I, р. 6 — L Y.

Когноменът Timotheus се засвидетелствува за пръв път по нашите земи в този надпис. В надпис на латински език когноменът Olympus се среща за пръв път по нашите земи: известни са два варианта в надписи на гръцки език.[30]

[1] Тодор Лазаров, комуто авторите изказват най-сърдечна благодарност.

[2] По-подробни сведения за античните паметници в селото се намират в подготвения за печат краеведски труд на Т. Лазаров.

[3] R. C a g n a t. Cours d'épigraphie latine. Paris, 1914, p. 196.

[4] Б. Д я к о в и ч. Археологически излет в крайдунавска България. — МСб, XX, 1904, с. 52—53.

[5] В. Д о б р у с к и. Материали по археологията на България. — МСб, XVIII, 1901, с. 713.

[6] З в. Ц о н е в. Старини из българска земя. Пловдив, 1937, с. 154.

[7] В. Д о б р у с к и. Цит. съч., с. 713.

[8] CIL, III, 749, 14422, 12407.

[9] B. G e r o v. Die Grenzen der römischen Provinz Thracia bis zur Gründung des Aurelianischen Dakien. — In: Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Berlin — New York, 1979, p. 232.

[10] ИАД, II, 1911, с. 217.

[11] CIL, III, 12407, 14422.

[12] CIL, III, 749.

[13] ИАД, II, 1911, с. 217.

[14] A. S t e i n. Die Legaten von Mösien. Budapest, 1940, p. 67.

[15] Вж. и: B. T h o m a s s o n. Laterculi praesidum. Moesia, Dacia, Thracia. Göteborg, 1977, p. 16, 52.

[16] R. C a g n a t. Op. cit., p. 198.

[17] I G B u l g, IV, 2057.

[18] В. Б е ш е в л и е в. Епиграфски приноси. С., 1952, с. 61.

[19] Пак там, с. 34; Х р. Б у ю к л и е в, Л. Г е т о в. Два нови епиграфски паметника за укрепителната дейност на Антонин Пий в Тракия. — Археология, 1964, кн. 1, с. 29—33; Г. К а ц а р о в. Античен паметници. — ИАИ, IV, 1926/27, с. 107—117; М. М и р ч е в. Епиграфски паметници от Черноморието. — ИВАД, XII, 1961, с. 15—16; Нови епиграфски паметници. — ИНМВ, II. (XVII), 1966, с. 63—82.

[20] I G Bulg, III, 1401; IV, 1903, 1904; A. Stein. Die römische Reichsbeamte der Provinz Thracien. Sarajevo, 1920, p. 22; B. Thomasson. Op. cit., p. 54.

[21] Авторите са признателни на проф. В. Велков за предоставеното им съдържание на надписа на Cohors II Lucensium, което позволи по-прецизното издаване на открития през 1976 г. в Кабиле надпис.

[22] R. Cagnat. Op. cit., p. 196.

[23] Вж.: A. Stein. Die Legaten von Moesien, p. 67—69; B. Thomasson. Op. cit., p. 16.

[24] CIL, III, 12407.

[25] CIL, III, 749, 12407, 14422.

[26] Б. Геров. Северната граница на провинция Тракия. — ИАИ, XVII, 1950, с. 11—29; B. Gerov. Op. cit., p. 222—225.

[27] Благодарим на Спас Машов от ОИМ, Враца, който привлече вниманието ни върху надписа.

[28] Г. Кацаров. Антични паметници из България. — ИАД, II, 1911, с. 175.

[29] П. Дончевски. Латински надписи от Дуросторум. — Археология, 1976, кн. 4, с. 61—64.

[30] I G Bulg, III, 1132; IV, 2192.

Inscriptions latines de la Mésie Inférieure et de la Thrace

KR. BAN EV, R. LAZOV

(Résumé)

1. Au cours de 1979, à 2 km à l'Est du village Polski Senovec, département de Veliko Tărnovo, a été trouvée fortuitement une borne, placée par Antius Rufinus (fig. 1). Le texte écrit:

Ex auctori/tate Imp(eratoris) Caesa/ris, Divi Traiani/Parthici fili, Di/[5]vi Nervae nepo/tis, Traiani Ha/driani Aug(usti), p(atris) p(atriae), / pont(ificis) maximi, / trib(uniciae) potes(tatis) XX, /[10]co(n)s(ulis) III, Antius / Rufinus inter / Moesos et Th/races fines / posuit.

2. Encore une borne, placée par Antius Rufinus, se trouve au monastère „Sv. Troica" près de Veliko Tărnovo (fig. 2):

Ex auctori/tate Imp(eratoris) Caesa/ris, Divi Traiani / Parthici fili, Di/[5]vi Nervae nepo(tis), / Traiani Hadria/ni Aug(usti), p(atris) p(atriae), ponti/ficis maximi, tri/buniciae potes(tatis) /[10]XX, co(n)s(ulis) III, Antiu(s) Rufinus inter / Moesos et Thra/ces fines po/suit.

Cette inscription n'est pas contenue dans CIL, où il y a encore trois inscriptions au contenu identique (CIL, III, 749, 12 407, 14 422). Une autre inscription du même contenu est mentionnée par B. Gerov. De toutes ces inscriptions qui témoignent de l'établissement de la frontière entre les provinces de Thrace et de Mésie les mieux conservées sont celles, étudiées ici. La ressemblance dans les dimensions, la disposition identique du texte sur la pierre et l'écriture identique des lettres autorisent à présumer qu'elles sont faites à la même place.

3. Au cours des fouilles archéologiques de Cabyle en 1976 fut trouvée l'inscription suivante (fig. 3):

[Imp(eratore) Caesare, Divi Trai/ani Parthici filio, Di/vi Nervae nep(ote), Traia/no Hadriano Aug(usto), / p(atre) p(atriae), pon]tif(ice) ma[x(imo), trib(unicia) / pot(estate)] XX, imp(eratore) II, co(n)[s(ule) III / Valer]io Front[one / leg(ato) Aug(usti)] pr(o) pr(aetore) *vacat*.

Le complètement et la datation sont faits sur la base des considérations suivantes. Le chiffre conservé de l'acclamation impériale (IMP II) en combinaison avec la formule TRIB POT XX est possible seulement pour les empereurs Hadrien (136) et Antonin Le Pieu (157). On remarque une partie du nom du gouverneur de la province de Thrace Valerius(?) Fronto, attesté dans une inscription de Kjustendil (135). On adopte la datation 136, car le légat de la Thrace en 157 est connu — C. Iulius Commodus Orfitianus. La datation exacte de l'inscription de Cabyle montre que le magistrat romain Antius Rufinus, mentionné dans les inscriptions du village Polski Senovec et du monastère „Sv. Troica", est selon toute probabilité un messager impérial, chargé d'établir les frontières entre les provinces de Thrace et de Mésie. Cette affirmation est corroborée par le fait que son nom n'est pas accompagné d'aucun titre déterminant son rang officiel dans l'administration romaine. Il est peu probable qu'il fût légat impérial de la Mésie Inférieure pendant 135—136, étant donné qu'elle était une province consulaire, tandis que consul de ce nom n'est pas attesté. D'autre part, les légats de la Mésie Inférieure en 134 et 137—138 sont connus: Sex. Iulius Maior, L. Minicius Quadronius Verus.

L'inscription de Valerius(?) Fronto élargit nos connaissances sur les légats de la Thrace: jusqu'à présent on savait qu'il a été gouverneur de la province en 135, cependant l'inscription de Cabyle montre qu'il a été à ce poste également en 136. La rédaction à l'ablatif pour le nom de l'empereur et du gouverneur de province est adoptée par analogie avec une autre inscription de Cabyle, trouvée en 1980, au contenu analogue, placée par cohors II Lucensium (d'après une communication de V. Velkov). Cette inscription a permis la rédaction plus précise de l'inscription publiée ici.

4. Sous le plancher de l'église dans le village Nedan, département de Veliko Tărnovo, se trouve encore une borne entre la Thrace et la Mésie (fig. 4). L'inscription est éditée en CIL, mais pas tout à fait exactement à cause de certaines particularités dans l'écriture des lettres. Ce qui est caractéristique de ses lettres c'est qu'en général elles sont rétrécies, tandis que toutes les hastes horizontales sont fortement raccourcies. Le texte doit être lu comme suit:

[Ex auctori/tate Imp(eratoris) Caesa/ris, Divi Traiani / Parthici fili, Di/vi Nervae nepo(tis), Traiani Hadria]/ni Aug(usti), p(atris) p(atriae), pontific⟨i⟩ m/[a]xim⟨o⟩, tribuniciae / potestatis XX, co(n)s(ulis) II[I]/ Antius Rufinus / [5]inter Moesos et [Th/r]aces fines posui[t].

Les inscriptions indiquées montrent clairement que le nom du magistrat romain qui a placé les frontières entre la Thrace et la Mésie, est Antius Rufinus, et non M. Antius Rufinus, comme on le suppose dans CIL. En outre, les inscriptions des villages Polski Senovec et Nedan fournissent des indications supplémentaires concernant la frontière nord de la province de Thrace.

5. Au cours de 1976 dans le terroir du village Strahilovo, département de Veliko Tărnovo, fut trouvée fortuitement une ara, consacrée à Diane (fig. 5). Le texte dit:

Deanae / sacrum / T(itus) Pacuvius / Sabinus pro / [5]se et suis v(otum) s(olvit) / l(ibens) m(erito).

6. Dans la cour du Musée historique municipal à Orjahovo est conservée une inscription d'origine inconnue (fig. 6). Le texte est fortement mutilé:

[P]ro salu[te] / [im]pp(=*imperatorum*) Sep(timi) Se[veri] / [Pe]rt(inacis) et Marci Au[r](eli) / [An]t(onini) Augg(=*Augustorum*) [n]n(=*nostrorum*).

Elle est consacrée aux empereurs Septime Sévère et Caracalla, ce qui permet de la dater entre 199 et 208. Une inscription au contenu analogue a été trouvée dans le village Arčar, département de Vidin, et a été publiée par G. Kacarov.

7. La lecture d'une inscription est rectifiée, publiée dans la revue Археология, 1976, No 4, p. 61—64 par P. Donevski (fig. 7). Nous proposons le texte suivant:

Pro sal(ute) / Anto(ni) Marci/ani et [M](arci) Ti/mothei / [5]et [s]ua / C(aius) A[nt](onius) Olym/pus [ex] voto.

Les noms Timotheus et Olympus se rencontrent pour la première fois dans une inscription en latin des terres bulgares.

Мраморна маса от с. Ковачевец, Търговищки окръг

ИВАН АТАНАСОВ

В началото на нашия век К. Шкорпил пръв съобщава за следи от крепости и селища в околностите на с. Ковачевец, разположено на 10 км западно от Попово.[1] По негово време стените на „Ковачевско кале“ и „Калакоч кале“ се извисявали на няколко метра и ясно очертавали границите на крепостите. „Калакоч кале“, стъпило на билото на едноименния хълм на север от днешното село, заедно с една от големите надгробни могили в района представлява най-високата част от Поповските възвишения. Тук има данни за съществувало тракийско светилище,[2] а недалеч от него в м. Чепеза са открити следи от античен некропол. Тези няколко паметника — крепост, светилище, некропол и надгробна могила, — разположени в непосредствена близост, имат очевидно пряка връзка. За антични некрополи свидетелстват и някои находки от м. Батица и м. Юртлук,[3] намиращи се съответно на 1 км югоизточно и 2 км северозападно от селото. От близката и по-далечната околност на с. Ковачевец се известни множество разнообразни, главно антични материали, като глинени урни, култови съдове, монети, мраморна глава на Асклепий[4] и др.

По-голямо внимание заслужава античната крепост на 4 км източно от селото, позната под името „Ковачевско кале“. К. Шкорпил публикува нейния план и приема, че се касае за пътна станция между Никополис ад Иструм и Марцианопол. От нея произхождат римски републикански и императорски, византийски и средновековни български монети, латински надписи и оброчни плочи.[5] В същата крепост са намерени варовиков жертвеник (сега в Окръжния исторически музей, Шумен[6]), мраморна оброчна плоча на Кибела (в Музейната сбирка, Попово[7]), тухли с печати,[8] еднофитилна бронзова лампа[9] с глава на пантера върху дръжката.

Селището при пътната станция до днешното с. Ковачевец, достигнало своя разцвет през римската епоха, се развива от по-старо тракийско селище и продължава да съществува през средновековието. Издигането му е свързано с развитието на римските градове, между които е разположено. Тук се намирало и императорско имение.[10] Това е може би единственото селище в поречието

1

● *Обр. 1. Мраморна маса, открита в близост до западната крепостна стена на „Ковачевско кале", Търговищки окръг. Fig. 1. Mensa sacra en marbre, découverte à proximité du mur d'enceinte occidental de „Kovačevsko kale", département de Targoviště*

на р. Черни Лом, което е придобило градски облик.[11] Днес крепостта трудно се различава сред обработваемата земя, но при селскостопански работи се откриват следите от нейното съществуване. През 1972 г. земекопни машини се натъкват на 17 пещи за вар, разположени на 50 м вън от западната крепостна стена на „Ковачевско кале". Пещите са кръгли (диам. 1,5 — 2 м), вкопани в земята. Една от тях се оказва неизползувана, пълна с мраморни късове, приготвени за изпичане. В нея бяха открити начупена на 32 фрагмента мраморна маса и части от пет мраморни колонки.[12] Масата е била монолитна с правоъгълна форма (обр. 1). Изработена е от бял дребнозърнест полиран мрамор. Повърхността ѝ е вдлъбната, а по периферията обикаля профилиран бордюр (обр. 2). Външната ѝ дължина е 1,92 м, ширина 0,96 м, дебелина 0,072 м. Бордюрът се издига на 0,07 м над дъното и е широк също 0,07 м. Вътрешният ръб на бордюра, както и ъгълът между вертикалната му вътрешна стена и равнината на дъното са заоблени. До вътрешния ръб на бордюра е издълбан плитък жлеб. Страничните стени (вис. 0,14 м) имат по средата дълбок жлеб (0,02/0,07 м), а под и над него — други, по-плитки жлебове като този върху бордюра. От двете страни на всеки ъгъл на разстояние 0,08 м от вертикалния външен ръб са изсечени дъговидни вдлъбнатини във форма на полумесец с отвора към ръба. Два от ъглите по диагонал са заоблени грубо отгоре, но явно не при изработването на масата, а по-късно. Долната плоскост е равна и гладка.

Масата от с. Ковачевец по всяка вероятност, както и други, подобни на нея, е била свързана с религиозния култ. У нас са открити предимно маси с кръгла или С-образна форма.[13] Правоъгълна маса е открита в базиликата на Марцианопол. За разлика от разглежданата при нея върху горната плоскост са издълбани шест четвъртити гнезда — вероятно за поставяне на колонки.[14] Идентични маси са открити в съседна Гърция, например тази от втората базилика на Никополис[15] и фрагментите от маса от базиликата „Св. Исидор" в Хнос.[16] Фрагменти от четвъртити мраморни маси са намерени и в базиликите на Глифада и Елевзина, в „Базиликата на петте мъченици" в Салона,[17] но те имат фигурална релефна украса, каквато липсва при масата от с. Ковачевец. Правоъгълни маси са известни и от Тунис,[18] Южна Франция,[19] Дамаск[20]. Близостта им с масата от с. Ковачевец се състои само в правоъгълната форма и предназначението.

От бял дребнозърнест мрамор са изработени и колонките, открити заедно с масата.

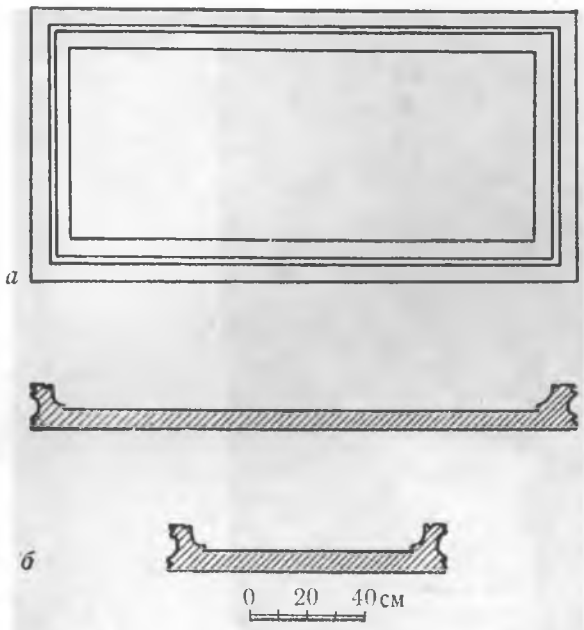

2

● *Обр. 2 а) план и б) разрези на мраморната маса от с. Ковачевец, Търговищки окръг. Fig. 2a) plan et б) coupes de la mensa sacra en marbre du village Kovačevec, département de Târgoviště*

Три от тях имат запазени бази и част от стволовете. Двете са с диаметър 0,105 м и височина съответно 0,47 м (обр. 3 *б*) и 0,31 м. Третата има диаметър 0,094 м и височина 0,23 м (обр. 3 *а*). Базите им са с квадратна основа—първите две със страна 0,15 м, третата — 0,13 м. От другите две колонки са запазени горните им части с късноримски акантови капители (обр. 4). Те са различни по размери и украса. Едната е висока 0,26 м с диаметър 0,077 м, като височината на капителa ѝ е 0,14 м (обр. 4 *б*). Украсата му представя четири издължени акантови листа в плитък релеф, на които върховете са в ъглите на абака. Втората колонка (обр. 4 *а*) има същата височина, но диаметър 0,095 м и по-писък капител (0,104 м). Акантовите листа имат същото разположение, но са по-широки и разчленени. Стволовете на колонките са гладки, с полирана повърхност. Открити бяха и други фрагменти от мраморни колонки, но доста обезличени.

С масата и колонките бяха намерени два фрагмента от кръгла или елипсовидна табла, дълбока 0,07 м, със заоблена стена и извит навътре ръб на бордюра, в най-изпъкналата част дебел 0,03 м. Дъното има дебелина 0,017 м, като отдолу заоблен ръб оформя ниско столче. Навсякъде повърхността е гладка. Върху един фрагмент, който вероятно е от подобна табла, има нагъсто врязани радиални линии и концентричен, слабо изпъкнал ръб на горната хоризонтална повърхност. Такава украса наблюдаваме върху глинен култов съд от некропол в м. Батица при с. Ковачевец.[21] Мраморните табли, немалки по размери, фино изработени от скъп материал, може би също имат култово предназначение. Не е изключено тези фрагменти да са от кръгли маси за поставяне на дарове, донасяни от християните за олтара на храма (*τράπεζα προθέσεως*), или от култови маси в памет на мъчениците и умрелите (mensa martyrium).[22] Аналогична маса е публикувана от базиликата на Алимун и е определена като маса за поставяне — *τράπεζα προθέσεως*..[23]

Наред с посочените предмети в пръстта около пещите открихме и множество фрагменти от тухли и керамични съдове, дъно на стъклен съд, няколко силно повредени бронзови римски императорски монети, много сгур, вар и камъни. Две фрагментирани тухли, изработени от местна жълта глина, носят печат ANNIA. Тухли с печати се срещат често в този край, който вероятно е бил център на производство на строителна керамика.[24] Сред фрагментите от съдове преобладават изработените от пречистена и добре изпечена глина с червен цвят. Такава керамика се намира в изобилие по повърхността на земята в крепостта и около нея. Срещат се и фрагменти от съдове, изработени от груба, непресята и недобре изпечена глина със сив или сивочер цвят. Интерес предизвиква стъкленият съд — тънкостенен, със зеленикав оттенък. Запазена е част от тялото му и цялото дъно, изпъкнало отгоре, стъпващо върху ниско столче, но периферията разчленено зигзагообразно.

Мраморните маси, следващи традиционната форма на античните езически маси, употребявани в култа или във всекидневния живот, са служили за олтарни маси (mensae sacrae) или за маси, върху които били поставяни храни и дарове за мъченици и умрели. Формата им най-често е кръгла или С-образна, а по-рядко четвъртита. Олтарните маси в раннохристиянските храмове били обикновено правоъгълни или С-образни, докато в другите случаи (за поставяне на дарове и на храна) — предимно кръгли и С-образни.[25]

Според Г. Сотиру, който приема, че правоъгълните мраморни маси винаги са олтарни (mensae sacrae), те били поставяни на подпори — една, четири, шест или девет. Когато подпорите са четири или повече, те стъпват върху друга табла, която е еднаква или по-голяма по размери от горната, или пък всяка подпора стъпва върху отделна плоча. За подпори служат мраморни колонки.[26] Вероятно масата от с. Ковачевец, както и другите правоъгълни маси, е била олтарна — самостоятелна табла или част от двойна. Колонките очевидно са нейните подпори.[27] Другите табли в съответствие с предназначението си са употребявани в същия раннохристиянски храм. Него трябва да търсим в границите на крепостта и селището, свързано с нея.

Откритите мраморни предмети са дело на изкусен майстор. Трудно е да се определи къде се е намирало ателието му. Нарасналият брой на откриванията в различни краища на страната предмети от мрамор потвърждава мисълта за центрове на производство на мраморни изделия през античността на Балканския полуостров — Константинопол, Солун, вероятно и др. [28]

Правоъгълните мраморни маси, аналогични на тази от с. Ковачевец, Г. Сотиру отнася към края на IV—VI в.[29] Такава датировка за масата от с. Ковачевец се подкрепя и от останалите предмети, намерени с нея. Освен това известно е, че в края на IV — началото на V в. след готските нашествия по нашите земи била извършена бърза възстановителна дейност и животът в повечето пътни станции бил възобновен.[30] А и естественото развитие на пътната станция и селището при с. Ковачевец е обусловено от интензивния живот в Долна Мизия през късната античност. Напълно възможно е тогава в селището, с което станцията е била свързана административно и икономически, да е бил построен християнски храм, останки от който са публикуваните тук материали. Колкото до раз-

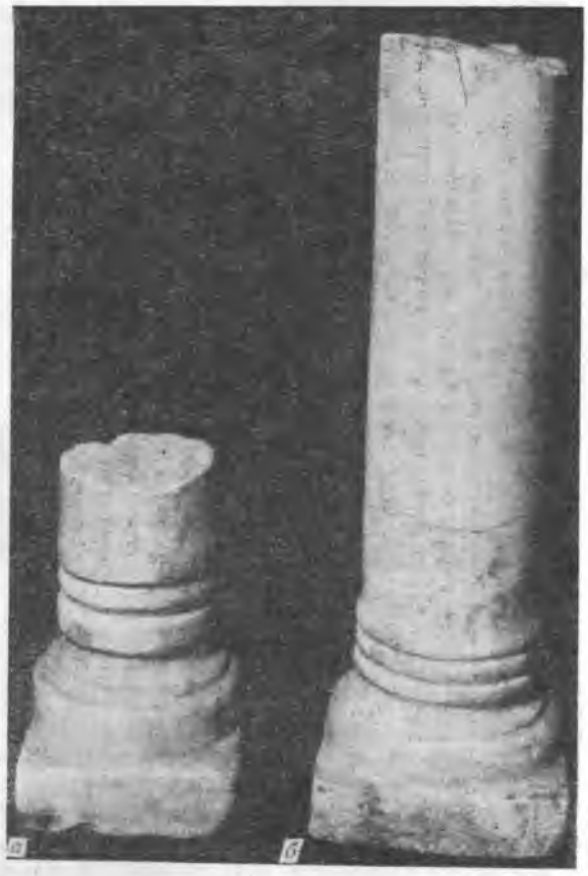

3

4

● *Обр. 3 а, б) фрагментирани мраморни колонки, открити с мраморната маса при с. Ковачевец, Търговищки окръг. Fig. 3 a, б) colonnettes en marbre fragmentées, découvertes avec la table en marbre près du village Kovačevec, département de Târgoviste*
● *Обр. 4 а, б) фрагментирани мраморни колонки, открити с мраморната маса при с. Ковачевец, Търговищки окръг. Fig. 4 a, б) colonnettes en marbre fragmentées, découvertes avec la table en marbre près du village Kovačevec, département de Târgoviste*

рушаването и опустошаването на селището — вероятно то е станало още при засилването на хунските и други варварски нашествия. Покъсни поселници на тези земи отново са използували строителния античен материал за изграждане на своите домове, обществени сгради и пътища, което е причината и за разбиването и унищожаването на мраморните предмети.

Наличието на мраморната маса подкрепя мнението за значимостта на селището при пътната станция, разположена до днешното с. Ковачевец, за високата степен на развитие на селищата и в тази част на Долна Мизия.[31] Това засега е единствената, известна в нашата литература правоъгълна мраморна маса от описания тип, при това възстановена изцяло.

[1] К. Шкорпил. Абоба — Плиска. — ИРАИК, X, 1905, с. 471—472; Опис на старините по течението на река Русенски Лом. С., 1914, с. 16—17, 23.

[2] Пак там, с. 157.

[3] Материалите, открити в некрополите, не са публикувани. Намират се в Окръжен исторически музей, Търговище, и Музейна сбирка, гр. Попово.

[4] Ц. Дремсизова-Нелчинова. Непубликувани паметници на Асклепий от Археологическия музей в София. — Археология, VII, 1965, кн. 2, с. 46, обр. 6, 7.

[5] К. Шкорпил. Цит. съч., с. 16—17.

[6] Г. И. Кацаров. Антични паметници из България. — ИАИ, IV, 1926/27, с. 98.

[7] Г. Кацаров. Антични паметници из България. — ИАИ, VIII, 1934, с. 44—45.

[8] З. Морфова. Римски частни и императорски тухли и керемиди с печати от Североизточна България. — Археология, XIII, 1971, кн. 3, с. 25.

[9] Д. Овчаров. Паметници на бронзовата пластика от римската епоха. — Археология, VIII, 1966, кн. 3, с. 41—42.

[10] Д. Дечев. Антични паметници. — ГНМ, VI, 1932/34, с. 48—49, № 6; Б. Геров. Проучвания върху поземлените отношения в нашите земи през римско време (I—III в.). — ГСУ ФФ, L, 2, 1955, с. 31; З. Морфова. Цит. съч., с. 29—30.

[11] Б. Геров. Земевладението в римска Тракия и Мизия. — ГСУ ФКНФ, LII, 2, 1980, с. 57.

[12] Масата и колонките се пазят в Музейна сбирка, Попово, инв. № 492. При подготвянето на публикацията им ценна помощ оказаха на автора ст. н. с. Т. Тотев и н. с. К. Константинов от Филиала на АИМ, Шумен, за която искрено им благодари.

[13] Т. Иванов, Д. Серафимова и Н. Николов. Разкопки в Сандански през 1960. — ИАИ, XXXI, 1969, с. 169 и цит. лит.; М. Чичикова. Mensa sacra от Nicopolis ad Nestum. — ИАИ, XXXIII, 1972, с. 250 и сл. и цит. лит.

[14] Сведението дължим на Ара Маргос, за което сърдечно му благодарим.

[15] *Γ. Σωτηρίου. Αἱ χριστιανικαὶ Θῆβαι τῆς Θεσσαλίας.—Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς*, 1929, p. 231, fig. 61.

[16] Ibidem, p. 231, fig. 60.

[17] Ibidem, p. 231, fig. 59, p. 232, fig. 62.

[18] N. Duval. Quelques tables d'autel de Tunisie. — Les Cahiers de Tunis, XV, 1967, p. 209—223.

[19] W. Deonna. Mobilier Délien. Tables antiques d'offrandes avec écuelles et table d'autel chrétien. — BCH, LVIII, 1934, p. 76 sq.

[20] A. A. Barb. Mensa sacra. The Round Table and the Holy Grail. — Journal of the Walburg and Courtlaud Institutes, XIX, 1956, 1—2, p. 40—67.

[21] Непубликувани — колективна гробна находка от м. Батица, Музейна сбирка, Попово, инв. № 475/3.

[22] М. Чичикова. Цит. съч., с. 251 и цит. лит.

[23] *Γ. Σωτηρίου*. Op. cit., p. 234, fig. 66.

[24] З. Морфова. Цит. съч., с. 25.

[25] Т. Иванов, Д. Серафимова и Н. Николов. Цит. съч., с. 160; М. Чичикова. Цит. съч., с. 250—251 и цит. лит.

[26] *Γ. Σωτηρίου*. Op. cit., p. 230—231, fig. 58.

[27] Мраморни колонки са откривани в много раннохристиянски храмове: Т. Иванов, Д. Серафимова и Н. Николов. Цит. съч., с. 168 и цит. лит.; *Γ. Σωτηρίου*. Op. cit., p. 230, fig. 57; К. Маджаров. Базилика № 9 в Хисар. — Археология, 1971, кн. 3, с. 37. В Градския исторически музей, Хисар, се пазят и други мраморни колонки, някои от които (напълно аналогични на тук разгледаните) са включени в експозицията. Датирани са в V—VI в. Определени са като колонки от кивория. Не е изключено и тези от с. Ковачевец да са имали такова предназначение.

[28] М. Чичикова. Цит. съч., с. 256—257.

[29] *Γ. Σωτηρίου*. Op. cit., p. 232.

[30] В. Велков. Градът в Тракия и Дакия през късната античност. С., 1959, с. 73, 169.

[31] Д. Овчаров, Цит. съч., с. 42—43.

Mensa sacra en marbre du village Kovačevec, departement de Tărgoviště

IV. ATANASOV

(Résumé)

La forteresse antique, située à 4 km à l'Est du village Kovačevec, département de Tărgoviště, connue sous le nom de „Kovačevsko kale" était une station sur la route entre les villes romaines Nicopolis ad Istrum et Marcianopolis. A proximité immédiate, en 1972, dans un four de chaux non utilisé, fut découvetre une table de 32 fragments, fabriqué de marbre granuleux fin blanc, de forme rectanguelaire. Sa surface est lisse, polie. La table est concave, tandis que sa périphérie est entourée d'une bordure profilée. Dimensions extérieures: 1,92/0,96/0,72 m. Sur la bordure et les surfaces planes extérieures sont creusées des rainures. Des tables identiques ont été découvertes en Grèce. Avec la table furent trouvées également des parties de cinq colonnettes en marbre. Trois d'entre elles ont des bases conservées avec une partie des troncs, tandis que deux — les parties supérieures avec des chapiteaux d'acanthe de la Basse antiquité. Deux autres fragments de marbre font partie vraisemblablement de tables rondes ou ellipsoïdales de destination cultuelle. La table du village Kovačevec est vraisemblablement une table d'autel (*mensa sacra*) et était employée dans le temple chrétien de la forteresse et de la localité lui appartenant pendant la période de la fin du IVe au VIe s. Peut-être lors de la destruction de la forteresse et du temple a-t-elle été cassée pour être transformée en chaux. Entièrement restaurée, la table est conservée aujourd'hui dans la Collection du musée de Popovo.

Църквата в крепостта „Урвич" при с. Кокаляне, Софийски окръг

ДИМИТЪР ОВЧАРОВ

Проучването на средновековната крепост „Урвич" при с. Кокаляне, Софийски окръг, започна през 1969 г., когато бе разкопана част от крепостната стена и една бойна кула с неправилна правоъгълна форма.[1] Десет години по-късно (1979 г.) разкопките бяха подновени, като вниманието този път бе съсредоточено към останките от крепостната църква, намираща се върху стръмен склон почти в центъра на оградената от крепостния зид площ.[2]

Църквата е единствената сграда в крепостта „Урвич", която е достигнала до наши дни сравнително добре запазена. Нейните зидове личаха добре на повърхността на терена, като на места, предимно от северната страна, се извишаваха на височина до 1,5 м. Докъм края на 30-те години на нашия век тя е била почти изцяло запазена и е била използувана за черкуване от местното население, което я наричало „Свети Илия"[3]. При извършените след разкопките архитектурни измервания и след точното ситуиране на сградата бе установена любопитна подробност — началото на нейното изграждане е започнало приблизително в годишното време, в което се чествува празникът на този светец.[4] Това дава основание да се вярва, че местното население е запазило и пренесло през вековете първоначалното име на църквата.

Урвишката църква е изградена по начин, напълно аналогичен с този на крепостната стена.[5] Използувани са недялани или грубо одялани камъни от местен произход (гранит, по-рядко пясъчник и тук-там речни валуни). Те били подреждани, без да се спазват хоризонтални редове, но така умело, че вътрешните и външните лица на зидовете са съвсем гладки и равни. За спойка е употребен бял, сравнително здрав хоросан, с кой-

1

● *Обр. 1. Северната стена на наоса на църквата в крепостта „Урвич" при с. Кокаляне, Софийски окръг, отвътре. Fig. 1. Le mur septentrional du naos de l'église dans la forteresse „Urvič" près du village Kokaljane, département de Sofia, de dedans*

то са били запълвани старателно и външните фуги на лицевите плоскости. Каменната маса е била нивелирана и уплътнявана чрез дървени скари (сантрачи), което може да се види най-добре по северната стена, запазена на височина до 3 м (обр. 1). Приложена е системата от външни сантрачни пояси, при която надлъжните греди са поставяни по лицата на зидовете. След тяхното изгниване са останали само леглата, по ширината и дълбочината на които може да се определи, че гредите са били дялани и с дебелина 0,15—0,20 м. Разстоянието между сантрачните пояси е около 1,2—1,5 м. Напречните греди от своя страна са свързвали на определено разстояние надлъжните от външното лице към вътрешното. Така се е получила една стабилна и устойчива конструкция независимо от привидно небрежния характер на каменния градеж.

Състоянието, в което сградата са изяви след завършването на разкопките, я представя като добре оформена кръстокуполна църква (обр. 2). Обаче анализът на нейния план и получените данни при разкриването на основите ѝ сочат интересен път на архитектурно развитие, изразяващ се в неколкократно преустрояване и видоизменяне на нейния облик.

Еднокорабна църква (Етап I)

В първоначалния си план църквата представлява еднокорабна сграда от най-обикновен тип, каквито през късното средновековие се строят масово в българските земи и на Балканския полуостров. Вътрешността ѝ е разделена на две части — наос и притвор. Притворът е почти квадратен (4,9/4,5 м), а наосът е с правоъгълен издължен план (7,35/4,5 м — вътрешни размери). В източната си част наосът завършва с полукръгла апсида, широка 2,4 м и дълбока 1,4 м (обр. 3). Така общата дължина на църквата до-

стига от вътрешната страна 14,5 м, а от външната — 16 м (обр. 4 *а*).

Стените на постройката са дебели 0,7—0,8 м. Те са гладки и неразчленени както отвън, така и отвътре. Няма следи от измазване с варова мазилка, каквато може би е съществувала, но е унищожена от времето. Тази скромна и непретенциозна сграда без съмнение е била покрита с двускатен дървен покрив и керемиди.

Кръстовидна църква (Етап II)

Като еднокорабна сграда църквата просъществувала известно време, след което била преустроена, но запазила своите първоначални размери и двете си основни части. Измененията били извършени в наоса. Те се заключават в следното. Двете надлъжни стени от север и от юг били отчасти съборени и отново преизградени. Дали тяхното разрушаване е станало по насилствен път (след вражеско нахлуване, пожар и пр.) или е извършено преднамерено, за да се придаде нова форма на храма, не може да се отговори с положителност. Обаче като се вземе под внимание фактът, че другите части от стените на първоначалната постройка от запад и от изток са останали добре запазени, може да се даде превес на второто предположение, а именно, че южната и северната стена са били съборени с определената цел да се измени планът и обемът на сградата. Ето защо новоизградените зидове от север и от юг вече не са издигнати върху основите и останките от по-ранните стени, а се долепват до тях от външната им страна (обр. 5). Те са дълги по 5 м и попадат точно в средата на наоса. В долната им част добре личи фугата между тях и по-старите зидове, но във височина те вече се свързват конструктивно със запазените им части от изток и запад. По този начин наосът е бил разширен от двете страни с по 0,7 м, или общо с около 1,5 м. С това изменение той е добил кръстовиден план, който много отчетливо се изявява както от вътрешната, така и от външната страна на сградата (обр. 4 *б*). В този вид църквата може да се определи като сграда от типа на тези със свободен кръст в плана си.

Новоизградените зидове са в същата строителна техника, както и предшествуващите ги — ломен камък на бял хоросан и редуващи се дървени скари. Очевидно по

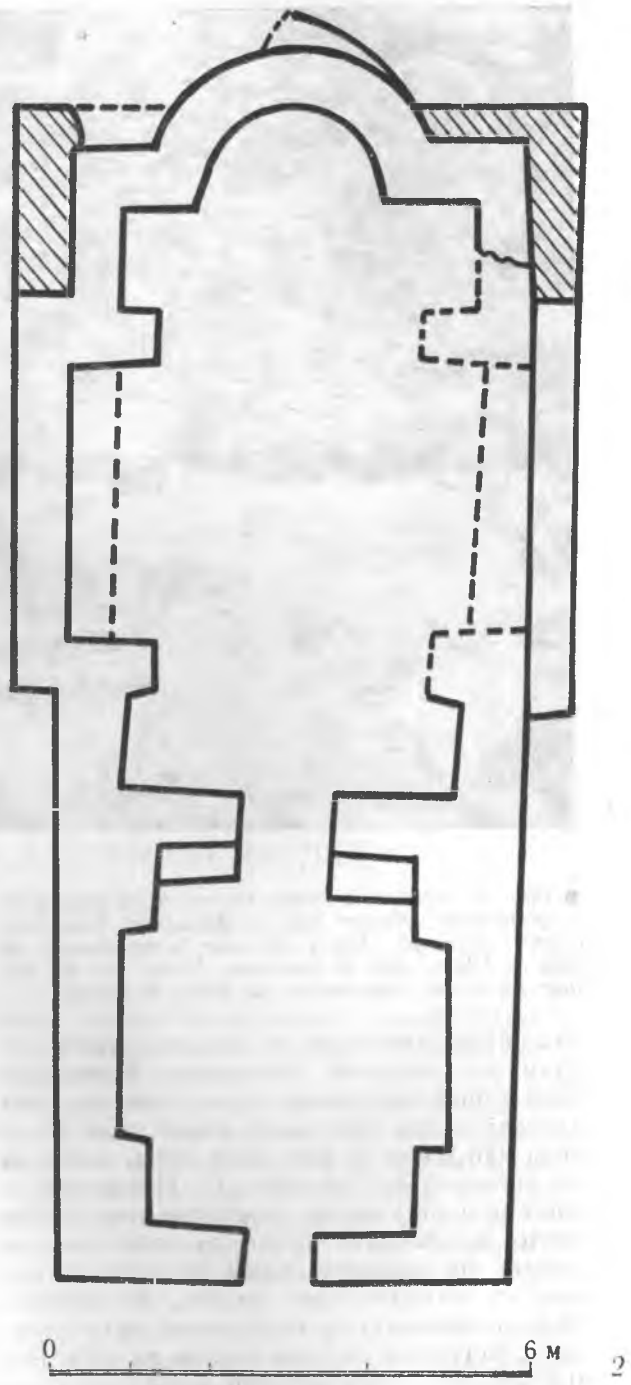

● *Обр. 2. План на църквата в крепостта „Урвич" (геодезично заснемане инж. П. Вълев). Fig. 2. Plan de l'église dans la forteresse „Urvič" (prise de vue géodésique: ing. P. Valev)*

3

● *Обр. 3. Апсидата на църквата в крепостта „Урвич“ отвътре. Fig. 3. L'abside de l'église dans la forteresse „Urvič“, de dedans*

време на това преустройство подът на църквата е бил издигнат с около 1 м, след като вътрешността ѝ била запълнена с пласт, съдържащ останки от старите зидове (камъни, късове хоросан и пръст). Върху този пласт са положени големи неоформени каменни плочи, без да се спазва някакъв ред при поставянето им.

Кръстокуполна църква (Етап III)

Описаното презграждане представлява междинен етап в цялостното преустройство на църквата, защото веднага или много скоро след изграждането на зидовете от север и от юг в нейния наос били издигнати четири мощни пиластъра — по два до северната и до южната стена. Те са разположени точно при чупките на раменете на кръста и имат дебелина 0,65—0,7 м, като се издават към вътрешността на наоса на 1,2 м от новопостроените зидове. В долната си част те се долепят на фуга към стените, а нагоре се свързват конструктивно с тях (обр. 6). Тези четири пиластъра образуват с вътрешните си ръбове квадратно пространство (страна 3,4—3,5 м). Не може да има съмнение, че предназначението на тези пиластри е било да поддържат напречни и надлъжни арки, върху които е лягал барабанът на купол (обр. 4 *в*).

Същевременно в притвора също така настъпват някои изменения. В неговите четири ъгъла са били изградени по един пиластър (обр. 7). Тяхната по-късна поява по отношение на стените е очевидна, защото се долепват към стените на фуга, а освен това леглата на техните сантрачи не съвпадат с тези на сантрачите на страничните зидове (обр. 8). Върху тези ъглови подпори също така са се прехвърляли напречни и надлъжни арки, върху които се е издигал втори купол — по-широк в основата си, но по-нисък от този в наоса. Вътрешните стени са били оживени с недълбоки, но широки аркирани ниши.

Новоизградените пиластри в наоса и в притвора са в същата техника, както и стените на църквата. При запазената височина на пиластрите в наоса не личат следи от дървени скари, но в тези от притвора ясно се очертават леглата на гредите на височина 0,5 м от нивото на пода. В този си вид сградата добива своята окончателна

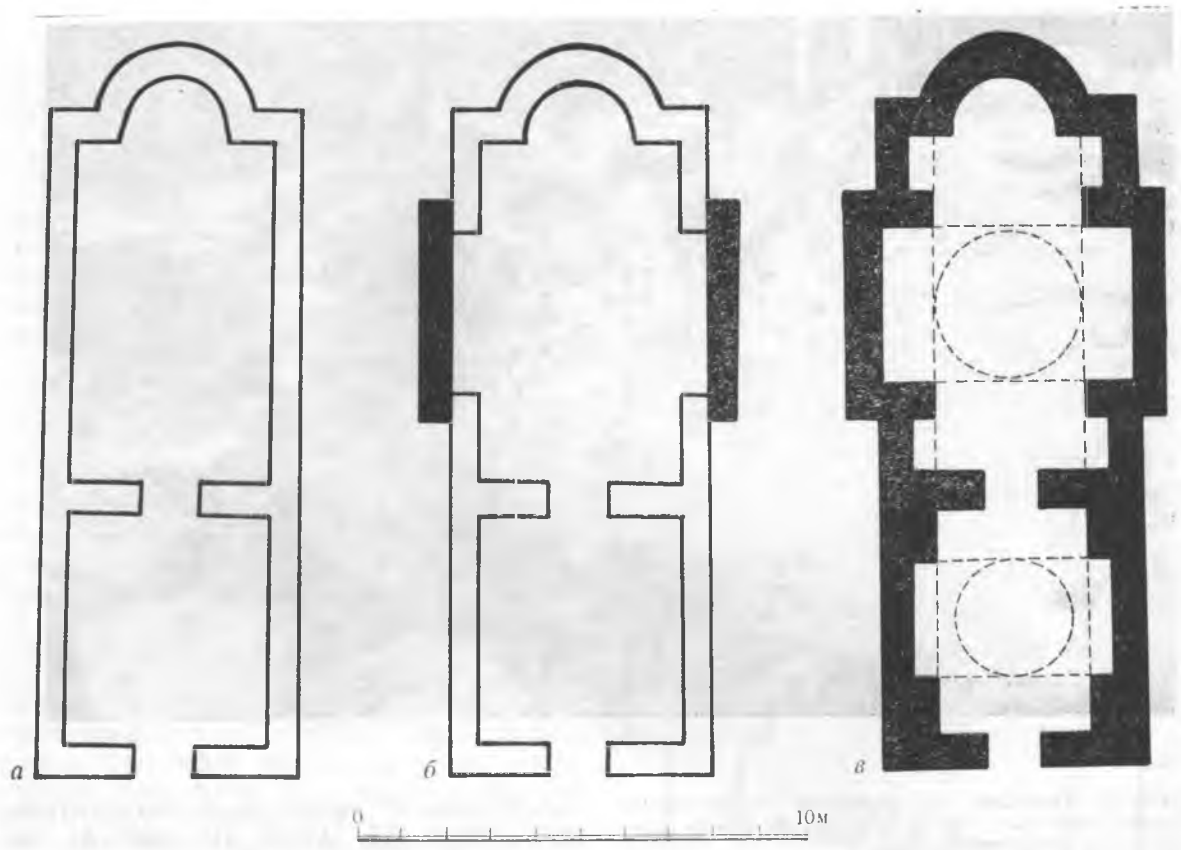

4

● *Обр. 4. Планове в отделните етапи от съществуването на църквата в крепостта „Урвич": а) еднокорабна; б) кръстовидна; в) кръстокуполна. Fig. 4. Plans dans les différentes étapes de l'existence de l'église dans la forteresse „Urvič": а) à une nef; б) cruciforme; в) à coupole cruciforme*

форма на кръстокуполна църква с два стройни купола, които ѝ придавали изящен изглед. Нейният силует се откроявал отчетливо на фона на останалите сгради върху стръмния склон и е въздействувал силно с естетическата си завършеност (обр. 9).

Последно преустройство, което не засегнало по същество плановата композиция на църквата, е изграждането на два Г-образни зида в североизточния и югоизточния ъгъл на сградата от двете страни на апсидата. Те обхващат стените отвън като кожух и действуват като стабилни подпори. Очевидно тяхната поява е била наложена от необходимостта да се укрепи постройката, която в един момент от съществуването си навярно не е издържала натиска на земните пластове по стръмния склон и стените ѝ са се подхлъзнали надолу. Личи добре, че тези подпорни зидове са изградени набързо в небрежен и груб градеж.

За времето на изграждането на църквата и нейните преустройства може да се съди единствено по строително-архитектурните белези, тъй като никакви други датировъчни елементи не са налице. Както видяхме, първоначалната сграда представлява скромна еднокорабна постройка. Като подчертава отсъствието на особени архитектурни качества в този тип строежи, Кр. Миятев изтъква, че тяхното присъствие сред паметниците по нашите земи може да се проследи в дълъг период от време, като се започне от раннохристиянската епоха.[6] Тези църкви редица изследвачи са склонни да причислят към една „народна" школа в балканската архитектура през разглежданата епоха, за която са характерни опростената конструкция и композиция и малките размери.[7] Изхождайки от начина на градеж, елементарния и твърде разпространен план на първоначалната сграда в „Урвич", който намира аналогии в църкви от Трапезица (Велико Търново), с. Герман,

5

6

● *Обр. 5. Долепеният отвън до южната стена зид на църквата в крепостта „Урвич". Fig. 5. La muraille adossée de dehors au mur d'enceinte sud de l'église dans la forteresse „Urvič"*

● *Обр. 6. Новоизграден пиластър към северната стена на наоса на църквата в крепостта „Урвич". Fig. 6. Pilastre construit plus tard à côté du mur septentrional du naos de l'église dans la forteresse „Urvič"*

Софийски окръг, с. Земен, Пернишки окръг, с. Хотница, Великотърновски окръг, и други места,[8] можем да приемем, че тя се е появила в края на XIII в.

Настъпилите изменения в плана и обема на църквата безусловно бележат по-висок етап на развитие, продиктуван от религиозните, естетическите и не на последно място обществените изисквания на епохата. По всичко личи, че малката крепост придобива особено важно значение в отбранителната и поселищната система на българската държава и се превръща в един от развитите средновековни центрове в непосредствена близост до Средец (София). Чрез издаването на пиластри във вътреш-

ността на наоса, върху които се издига купол, тя намира най-близка аналогия в църква № 4 от Трапезица във Велико Търново, отнасяна най-общо в XIV в.[9] Същевременно се различава от нея по това, че кръстовидният ѝ план се изявява и отвън, докато търновската църква е от типа „стегнат кръст". С тази своя особеност Урвишката църква се доближава повече до поредица църкви, строени през епохата на Първото българско царство, докато в късната епоха, към която тя принадлежи, планът „свободен кръст" е твърде рядък. Може би най-близък паралел в това отношение може да се види в църквата „Св. Тодор" при с. Бобошево.[10] Последната има ясно изявен и отвън, и отвътре кръстовиден план с тази разлика, че нейният купол лежи не върху пиластри, а върху ръбовете на стените при междурамията на кръста и липсва притвор.

● *Обр. 7. Пиластър в североизточния ъгъл на притвора на църквата в крепостта „Урвич". Fig. 7. Pilastre dans l'angle nord-est du narthex de l'église dans la forteresse „Urvič"*

Същевременно начинът на покриване на притвора на църквата в „Урвич" е напълно идентичен с този на пристроената от севастократор Калоян двуетажна църква към по-ранната църква в Бояна.[11] Докато вторият период на Боянската църква е добре датиран в средата на XIII в., църквата в Бобошево приблизително се отнася към това време. Липсата на пълни и точни успоредици на църквата „Св. Илия" от Урвич я прави твърде интересна като паметник, който обединява в себе си чертите на характерния и разпространен в XIV в. кръстокуполен тип храмове с кръстовидния ѝ от външната страна план, характерен за значително по-ранна епоха и почти неизползуван по това време в културното строителство.

Очертаните два основни периода в архитектурното развитие на църквата отговарят напълно на установените вече два периода в живота на крепостната стена.[12] Както показаха разкопките на източната кула на крепостната стена, тя е била построена във втората половина на XIII в.

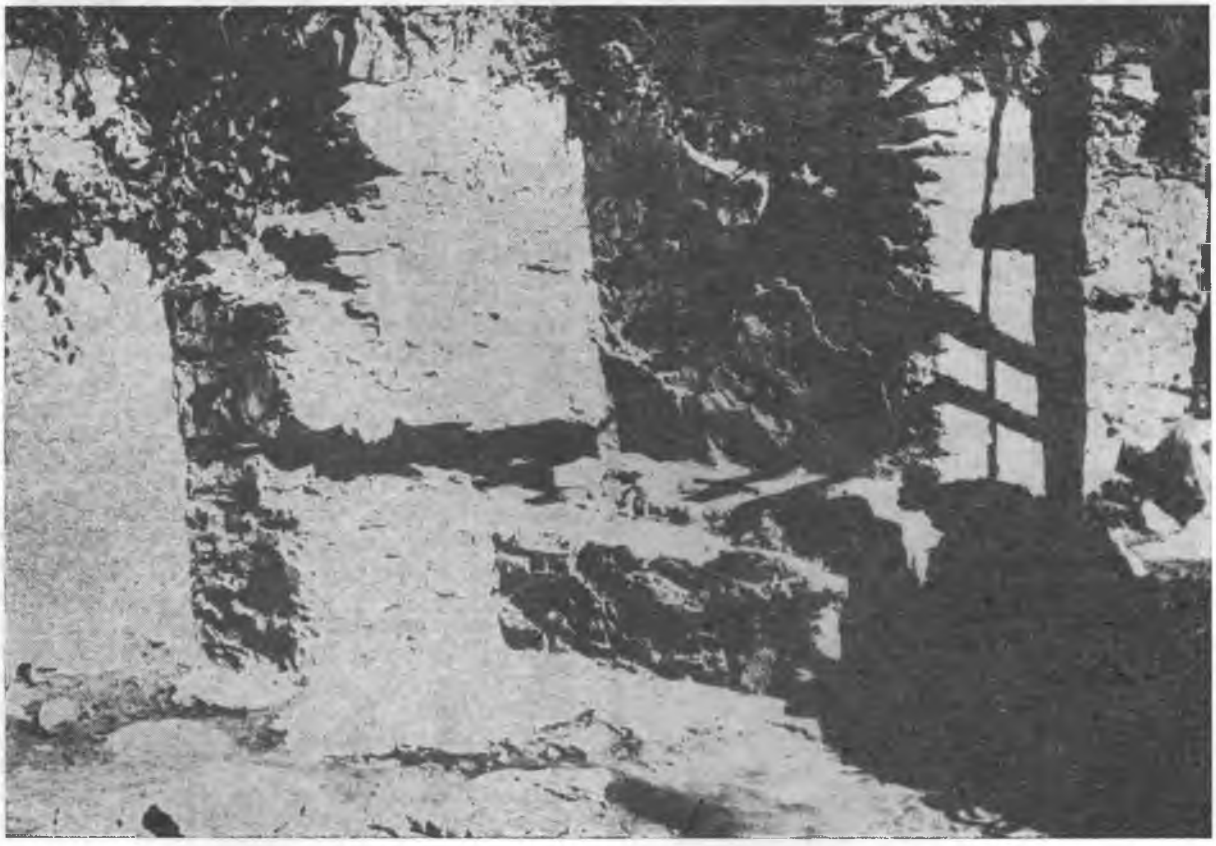

7

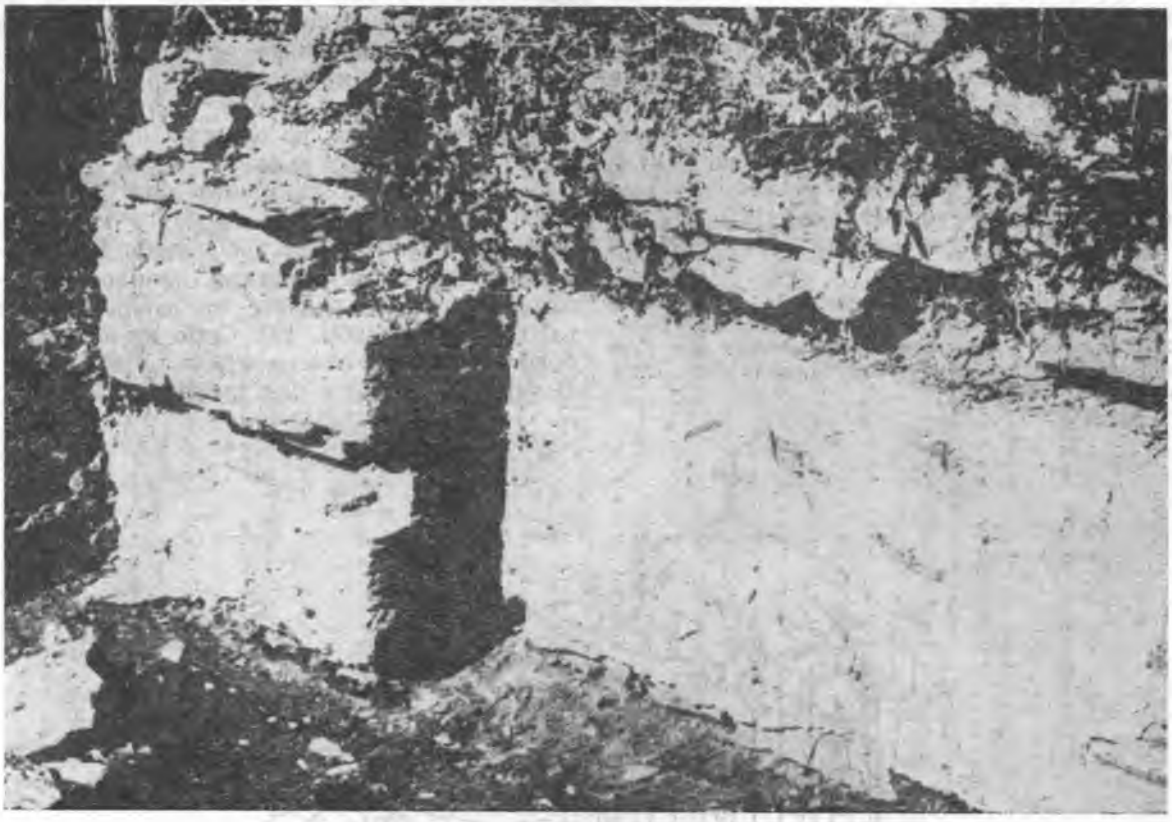

8

● *Обр. 8. Пиластър в северозападния ъгъл на притвора на църквата в крепостта „Урвич". Fig. 8. Pilastre dans l'angle nord-ouest du narthex de l'église dans la forteresse „Urvič"*

и е претърпяла значителни преустройства, които могат да се отнесат към началото на XIV в. Ако допуснем, че това е станало в резултат на разрушения при чуждо нашествие, такава би могло да бъде войната и нахлуването на сърбите през 1330 г. в тази част на българската държава. Твърде възможно е крепостната църква да е пострадала по същото време и да се е наложило нейното възстановяване. Разрушението е било частично и е дало възможност да се пристъпи към замисленото от по-рано нейно преустрояване в кръстокуполна. Що се отнася до частичните поправки в източните ъгли, целещи заздравяването на зидовете, те биха могли да бъдат извършени или в края на XIV в., или в началните години на турското робство, но за по-точно хронологично определяне няма други данни.

Църквата „Св. Илия" е била стенописвана няколко пъти.[13] По време на проучването беше открито значително количество фрагменти от мазилка с полепнали върху нея стенописи, които бяха размесени с рушевините от зидовете и само на няколко места бяха запазени in situ върху стените от наоса и притвора. Трудно може да се определи дали първоначалната сграда е била изписана, но с положителност може да се каже, че след преустрояването ѝ в кръстокуполна по стените ѝ са се появили стенописи. По-голямата част от тях, силно фрагментирани, бяха намерени покрай северната стена на наоса, и то от външната страна, накъдето тя се е обрушила. Интересно е да се отбележи, че върху разделителния зид между наоса и притвора са запазени по-значителни части от стенописи, които се отнасят към сравнително късен исторически период след падането на крепостта в турски ръце. Това говори недвусмислено, че църквата, а вероятно и част от окръжаващите я сгради продължават да бъдат обитавани от християнско население. Освен наоса стенописан бил и притворът, но от оскъдните запазени части трудно може

да се определи декоративната система. По всяка вероятност в тази част на църквата не са били застъпени фигурални изображения.

Разкопките на църквата не предложиха достатъчно материали за едно по-детайлно очертаване на материалната и духовната култура на населението на крепостта. Оскъдните останки от керамика се отнасят към два исторически периода — XIII—XIV в. и XV—XVI в. Фрагментите от строителна керамика — тухли и керемиди — могат да се свържат единствено с конструкцията на сградата и преправките по нея. Намерени бяха и няколко къса от мраморната олтарна маса, железни обковки, панти и халки от дървените части на строежа и други подобни. Източно от църквата и на разстояние 0,6—1,5 м от външното лице на апсидата бяха разкопани 5 гроба, в които са били погребани възрастни индивиди. Мъртвците са били полагани направо в земята на гръб с главите на запад и ръце върху гърдите (обр. 10). Само един от гробовете е оформен с големи камъни (обр. 10 *в*). В него мъртвецът е бил положен на гръб с

● *Обр. 9. Графична възстановка на църквата в крепостта „Урвич" през III етап (арх. Ст. Бояджиев). Fig. 9. Reconstitution graphique de l'église dans la forteresse „Urvič" pendant la IIIe étape (arch. St. Bojadžiev)*

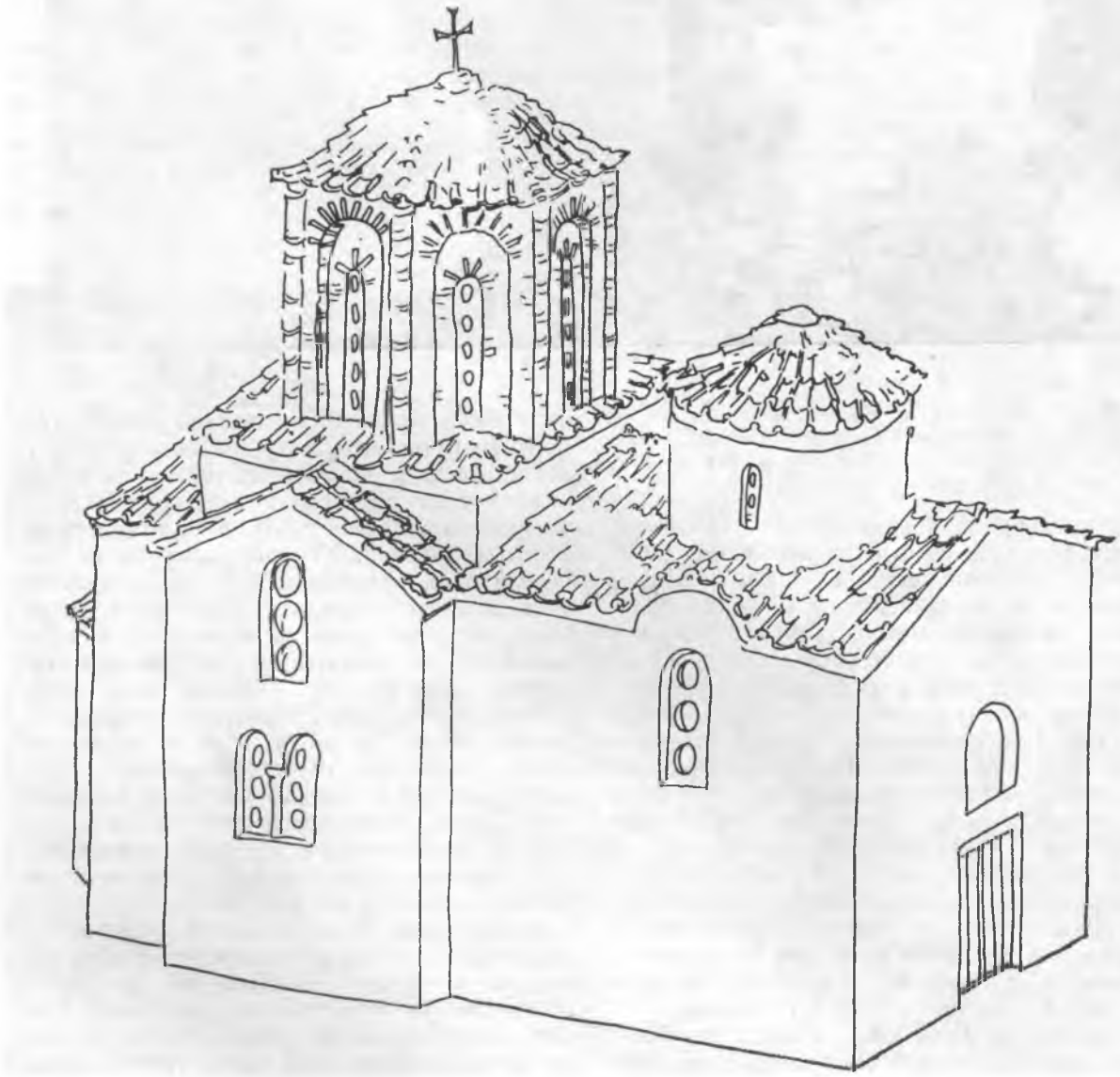

9

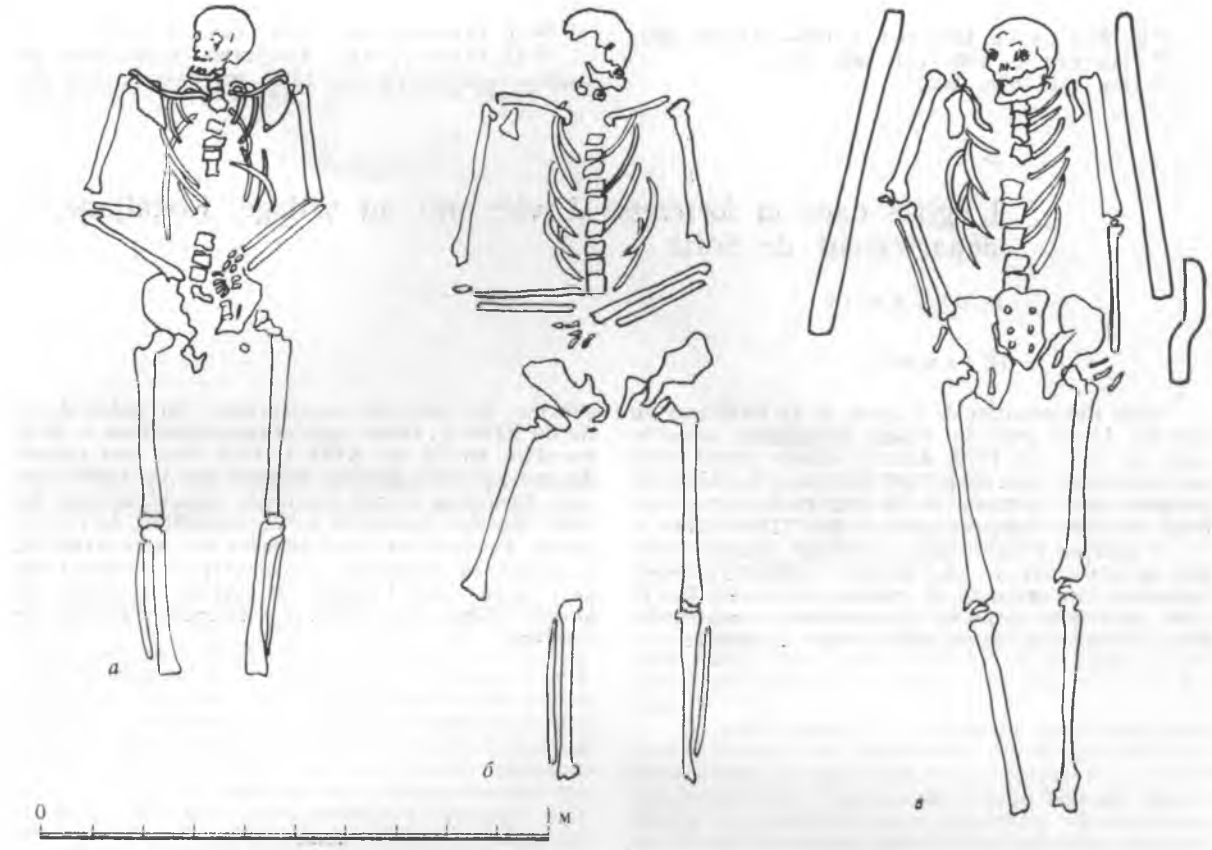

10

● *Обр. 10 а—в) погребения източно от апсидата на църквата в крепостта „Урвич“. Fig. 10 а — в) sépultures à l'Est de l'abside de l'église dans la forteresse „Urvič“*

опънати покрай тялото ръце, една от които носи следи от зараснала фрактура. В друг от гробовете е погребана жена, при която бяха намерени обеци и кухи бронзови копчета, отнасящи се като тип към епохата на късното средновековие (XIV—XV в.) (обр. 10 *а*). Останалите гробове не съдържат инвентар. Незначителните данни, които предлага този некропол, дават възможност да се заключи, че той е използуван и през първите векове на робството и след запустяването на църквата е бил изоставен.

С разкопаването на крепостната църква в „Урвич“ в науката се въвежда паметник, който хвърля значителна светлина върху историята на културното строителство в българските земи през XIII—XIV в.; проследява се характерната линия на прогресивно развитие на архитектурните форми и конструкции.

[1] Д. Овчаров. Крепостта „Урвич“ край с. Кокаляне. — МПК, XXI, 1981, кн. 1, с. 5—11.

[2] Разкопки под ръководството на автора с участие на студенти от СУ „Климент Охридски“. Кратко съобщение за тях вж. у: Д. Овчаров, Н. Овчаров. Разкопки на църквата в крепостта „Урвич“ при с. Кокаляне, Софийски окръг. — Археологически открития и разкопки през 1979 г. XXV Национална конференция в гр. Хасково (резюмета и доклади). С., 1980, с. 223—225.

[3] Ив. Велков. Урвич. — В: Прочути крепости. С., 1938, с. 132.

[4] П. Въле в, Ат. Каменаров. Полярният метод при архитектурно-археологическото заснемане в едри мащаби. — Интердисциплинарни изследвания, VII—VIII, 1981, с. 111—122.

[5] Д. Овчаров. Цит. съч., с. 7.

[6] Кр. Миятев. Архитектурата в средновековна България. С., 1965, с. 196.

[7] В. М. Полевой. Искусство Греции. Средние века., М. 1973, с. 269.

[8] В. Димов. Разкопките на Трапезица в гр. Търново. — ИАД, V, 1915, с. 161; М. Станчева. Средновековна църква при с. Герман, Софийско. — Археология, VIII, 1966, кн. 3, с. 21—28; Й. Алексиев. Средновековна църква и некропол при с. Хотница, Великотърновски окръг. — Археология, XXII, 1980, кн. 4, с. 44—55 и др.

[9] К. Миятев. Цит. съч., с. 180—181, обр. 201.
[10] Пак там, с. 190—191, обр. 216.
[11] Пак там, обр. 205.
[12] Д. Овчаров. Цит. съч., с. 10.
[13] Н. Овчаров. Изкуство, изтръгнато от земята. — Отечество, V, 1980, кн. 2, с. 5.

L'église dans la forteresse „Urvič" près du village Kokaljane, département de Sofia

D. OVČAROV

(Résumé)

Avec l'excavation de l'église de la forteresse au lieu dit Urvič près du village Kokaljane, département de Sofia, en 1979, dans la science prend place un monument intéressant qui jette une lumière importante sur l'histoire de la construction cultuelle dans les terres bulgares pendant les XIIIe—XIVe s.

L'analyse archéologique détermine quelques étapes de construction. Au début, l'édifice représentait une église ordinaire et modeste à une nef. Par la suite, par une série de changements constructifs, elle se transforme en un beau temple à coupole cruciforme. La première construction est datée de la fin du XIIIe s., tandis que les reconstructions — de la première moitié du XIVe s. Ceci n'est pas contredit aussi par les données fournies par les fouilles du mur d'enceinte ni par les traits caractéristiques des deux couches picturales de la décoration de l'église même. Pendant les deux périodes de construction on a utilisé la technique constructive caractéristique de l'époque avec l'emploi de pierres concassées, de mortier blanc et de poutres horizontales en bois de nivelage.

Критика и рецензии

NUMERICKY KOD MORAVSKE MALOVANE KERAMIKY (PROBLEMY DESKRIPCE V ARCHEOLOGII). BRNO, 1977

Разкопките, които от 1968 г. се провеждат на обект „Сутни" при селата Тешетице и Киьовице, окръг Зноймо в ЧССР, са дали на авторския колектив (В. Подборски, Е. Каздова, П. Кощурик и З. Вебер) на рецензирания труд „Числен код на моравската рисувана керамика (Проблеми на описанието в археологията)" няколко богати, хронологически последователни археологически комплекса от средния и началото на късния енеолит (съгласно българската хронологическа система). Културата Моравска рисувана керамика е синхронна на късните етапи на културата Градешница и началната фаза на културата Криводол — Салкуца в Северозападна България.

Прецизно проучени, отделните хронологически хоризонти от разкопките в Тешетице—Киьовице съдържат значителни количества керамичен материал, чието разнообразие по форма и украса го нарежда сред най-интересните праисторически керамични комплекси в Европа. В публикацията авторите не си поставят задачата само да представят резултатите от своите теренни проучвания, а подпасят на читателя на 293 с. текст и 117 табл. и обр. методиката, с помощта на която са обработени керамичните находки от обекта. За целта широко са използувани съвременните математико-статистически методи и е изработен специален числен код.

Днес прогресът на научното познание за природата и обществото е неразривно свързан с развитието на математиката и прилагането на нейните методи в другите науки. Математическите методи намират приложение в археологическото изследване преди всичко там, където са събрани голям брой находки и където достатъчно точно и ясно са определени основните понятия. Обработката на масовия керамичен материал представлява анализ на хиляди, а понякога и на десетки хиляди керамични фрагменти и съдове и е един от най-важните източници на информация в археологическото проучване. Прост и универсален начин за формализация на този анализ е методът за описание на дадена находка с помощта на списък от признаци. Този метод са използували авторите на разглежданата монография.

Важен първоначален етап на тяхната математико-статистическа обработка е подходящото описание на изходния материал. Единният начин за описание на археологическите паметници, свързан с еднозначен понятиен апарат и терминология, т. е. с точни термини, представлява основната предпоставка за приложението на съвременните методи за регистрация и оценка в археологията. Днес тук намират приложение следните видове описание: словесно, графическо (рисунки, фотографии, схеми, таблици), кодово (цифри, букви) и комбинирано (няколко от изброените видове). За кодовото се използуват буквени, числени и буквено-числени кодове.

В монографията са обсъдени преимуществата и недостатъците на различните видове описание и са обосновани достойнствата на численото, за което се предполага, че в бъдеще ще намери широко приложение в археологическата практика. Изложени са най-подробно използуваните от авторите принципи на кодиране. Кодът представлява система за съкратено, условно означаване на елементите на дадена номенклатура във вид на символи. Изборът на подходящ код има голямо значение за бъдещата обработка на археологическите данни с помощта на математико-статистически методи. Формите на кодификация на паметниците на материалната култура са избрани с оглед на използуването на съвременна електронноизчислителна техника, но са приложими и при „ръчната" обработка в случай, че с помощта на този код се обработват помалобройни керамични комплекси.

Предложената в рецензираната монография система е предназначена за описание на керамични изделия. За всеки керамичен съд или фрагмент е предвиден 130-цифров шифър. Записът се прави на удобни носители на информация (отчетни бланки, перфокарти, перфоленти, магнитни ленти, дискове и барабани и т. н.) съгласно изискванията на научния архив, документацията или анализа.

Таксономическата характеристика на описвания предмет се определя от т. нар. външнорегистрационни признаци (данни за местонамирането или съкратено „адрес") и от редица диагностични признаци. Избраният код е позиционен, като външнорегистрационните признаци са обхванати в колонки 1—25, а диагностичните — в колонки 26—130. Диагностичните признаци се разпределят в няколко основни групи: типологически, метрически, физико-технологически и вид украса на керамиката (табл. 1, 2).

Като разглеждат проблемите на численото описание на археологическите източници, авторите на рецензирания труд изхождат от убеждението, че и в областта на хуманитарните науки не трябва да се стои настрана от тенденциите за терминоло-

Таблица 1

Основна класификационна система

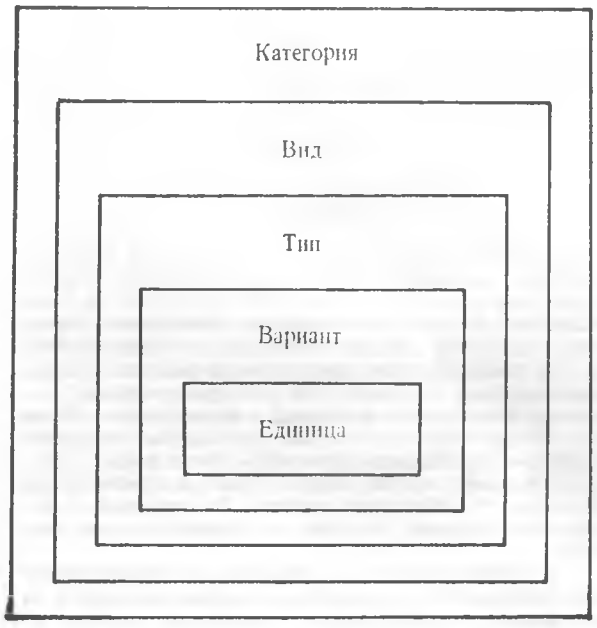

гична интеграция, която има вече ярка изява в областта на икономиката и техниката. В книгата са включени проекти за единна археологическа терминология, които целят уеднаквяване и обединяване на терминологичния апарат в рамките на един или друг национален език. Предложеният апарат се отнася до археологическото описание и класификация на керамиката, нейната украса, математическите и техническите понятия, използувани в археологията. Изложените в увода теоретични постановки обаче не са доведени докрай, а представляват само необходим фон на същинското ядро на работата — числения код на моравската рисувана керамика и свързаните с този код проблеми. Кодът е преведен на четири езика, с което авторите дават израз на желанието си предложеният начин на описание на праисторическата керамика да бъде достъпен за по-широк кръг специалисти.

Върху подбран, но не твърде многоброен и следователно не съвсем представителен комплекс от моравска рисувана керамика се прави нагледна демонстрация на практическо приложение на численото описание с използуване на т. нар. регистрационни бланки. Отбелязва се, че последните са само спомагателни носители на информацията и представляват заместители на класическите словесни описания в отчетите за находката. Те могат да служат и за изходни таблични данни за „ръчни" статистически анализи. Данните от регистрационните бланки се пренасят на други носители на информация, като образуват входни данни за електронноизчислителната машина.

Представен в 48 табл., кодираният керамичен материал позволява да се състави относително точна представа за типологията и морфологията на културата Моравска рисувана керамика във всички етапи на нейното развитие в Моравия. Численото описание и графическата документация в монографията обхващат основните периоди от развитието на изследваната култура. По такъв начин работата представлява и публикация на определена част от неизползуван досега керамичен материал, с което попълва една празнина в нашите досегашни познания за моравската рисувана керамика.

Като надхвърля далеч предварително поставената цел, авторският колектив в отделна глава на монографията е показал приложението на численото описание и създадения код в различни видове математико-статистически анализи. Например използуването на съответните математически методи е дало възможност да бъде установена хронологията на основните местонахождения на моравската рисувана керамика. Разбира се, още по-ценни резултати могат да се очакват след обработката на пълноценни и по-представителни комплекси от паметници на материалната култура. Резултатите от гореспоменатите анализи несъмнено са обективни, но малобройността и непълнотата на изходния комплекс от находки не са позволили да бъдат направени по-общи изводи. Въпреки това авторите се е удало убедително да покажат преимуществото на численото описание и приложимостта на разработения код в основните математико-статистически операции в археологията. Добре би било, ако беше обърнато по-голямо внимание на разясняването на специалните статистически методи и използуваните математически формули, за да бъде облекчен при запознаването с текста на книгата читателят, който не притежава математическа подготовка.

Публикуването на „Числен код на моравската рисувана керамика" дава възможност да се запознаем с един ефективен метод за описание на археологическите находки, чието приложение облекчава статистическата обработка на данните, позволява да бъде повишена производителността на труда на археолога и води до най-пълно отчитане и анализиране на археологическия изворов материал.

Трябва да отбележим, че съвременната електронноизчислителна техника дава възможност за обработка на всякаква символна информация (не само цифрова). Решението да повери на изчислителната машина сложните и трудоемки пресмятания и съхраняването на археологическа информация днес вече не задължава археолога-изследовател да използува изключително езика на цифрите, довеждайки своите описания до удобен за машината вид. Пътят между такива описания и тяхната обработка с помощта на електронноизчислителна машина е съвсем кратък, но те невинаги са достатъчно нагледни, лесни за подготовка и удобни за ръчна обработка.

Рецензираният труд не е пръв по рода си опит за числено кодиране в археологията, но безспорно засега е най-пълната и най-убедително обоснована разработка в това направление. Без съмнение той представлява важна крачка по пътя на обединение на усилията на учените от различни страни за създаване на единен, валиден за цялата археологическа наука терминологичен апарат и изработването на универсална методика за класификация и формално-типологически анализ, основани на приложението на математическите методи и електронноизчислителната техника.

Таблица 2

Основни класификационни признаци

I. Типологични

1. Степен на запазеност на образеца
2. Форма на устието
3. Форма на шийката
4. Форма на рамената
5. Форма на долната част
6. Профил на дъното
7. Форма на крачето
8. Профилация на съда
9. Вид на керамиката
10. Тип и вариант

II. Метрични

1. Диаметър на устието
2. Диаметър на основата на шийката
3. Диаметър на тялото
4. Диаметър на дъното
5. Диаметър на крачето
6. Височина на съда
7. Височина на шийката
8. Височина на плещите
9. Височина на долната част
10. Височина на крачето

III. Физико-технологически

1. Дебелина на съда
2. Твърдост на керамиката
3. Плътност на керамичната маса
4. Примеси в тестото
5. Обработка на повърхността отвън
6. Обработка на повърхността отвътре

IV. Вид на украсата

1. Вид украса отвън
2. Вид украса отвътре
3. Местоположение на украсата отвън
4. Местоположение на украсата отвътре
5. Вид на рисунката отвън
6. Вид на рисунката отвътре
7. Комбинация на цветовете отвън
8. Комбинация на цветовете отвътре
9. Комбинация на елементите на рисунката отвън
10. Комбинация на елементите на рисунката отвътре
11. Мотив и вариант на рисунката отвън
12. Мотив и вариант на рисунката отвътре
13. Разположение на врязания орнамент отвън
14. Разположение на врязания орнамент отвътре
15. Техника на врязания орнамент отвън
16. Техника на врязания орнамент отвътре
17. Комбинация на елементите на врязания орнамент отвън
18. Комбинация на елементите на врязания орнамент отвътре
19. Мотив и вариант на врязания орнамент отвън
20. Мотив и вариант на врязания орнамент отвътре
21. Композиция на рисуваните и врязани орнаменти отвън
22. Композиция на рисуваните и врязани орнаменти отвътре
23. Разположение на вдлъбнатия и релефен орнамент отвън
24. Разположение на вдлъбнатия и релефен орнамент отвътре
25. Вдлъбнат орнамент
26. Релефни украси и допълнителни форми
27. Комбинация на елементите на релефната украса

Х. ТОДОРОВА, СТ. САХНО

Н. АНГЕЛОВ. ПАТРИАРШЕСКИЯТ КОМПЛЕКС НА ЦАРЕВЕЦ ПРЕЗ XII—XIV ВЕК. (=Царевград Търнов. III) С., БАН, 1980. 233 с.

В края на 1980 г. се появи третият том от поредицата „Царевград Търнов“, в който са публикувани резултатите от проучванията на патриаршеския комплекс. Монографията се състои от увод (с. 5—6) и седем глави: Културни пластове преди изграждането на патриаршеския комплекс (с. 7—17), Архитектура (с. 17—91), Монети (с. 91—106), Надписи (с. 106—134), Керамика (с. 134—180), Предмети от домашния бит и въоръжение (с. 180—202), Погребения и накити (с. 202—214), Приложение: находки в насипа от Патриаршията — автор П. Славчев (с. 214—223) и резюмета на руски (с. 224—228) и на френски език (с. 229—233).

В краткия увод Н. Ангелов разглежда историята на проучването на патриаршеския комплекс и само отбелязва стратиграфията на културните пластове, които подробно разглежда в първа глава (с. 7—16). Най-напред проследява тракийския културен пласт, следи от който са открити „по всички сектори на патриаршеския комплекс“ (с. 7) и е разкрито едно тракийско жилище-землянка. Следващият културен пласт е от ранновизантийската епоха. Разкопани са основите на трикорабна базилика. Според автора нейният план е типичен за елинистическите базилики на Балканския полуостров (с. 13). Н. Ангелов отнася базиликата към общата датировка на ранновизантийската крепост на Царевец (разгледана подробно в т. I на поредицата — края на V или началото на VI в. и съществувала до първата половина на VII в.). Търсейки отговор на въпроса, докога е съществувала базиликата, той предлага едно колкото интересно,

толкова и трудно доказуемо според нас предположение.

Изхождайки от факта, че някои от ранновизантийските сгради на Царевец не са опожарени (както и базиликата в очертанията на патриаршеския комплекс), той приема, че е налице „известна приемственост в църковното строителство на това място" (с. 14), а откритите около патриаршеската църква много фрагменти от глинени съдове от времето на Първото българско царство му дават основание да допусне, „че част от населението на ранновизантийската крепост е останало *да живее на хълма Царевец и да ползува тази църковна сграда*. Това население може да бъде само тракийско, което по начало е живеело на този хълм преди идването на римляните в тези земи и преди превръщането му в укрепен град на Източната римска империя. Това население е било отдавна покръстено заедно с възприемането на християнството като официална религия в римската империя. Може би славяните са заварили тази базилика на върха на Царевец, запазена и действуваща, когато те се заселили и смесили с местното тракийско население." (с. 15).

Разглеждайки материалите от старобългарския културен пласт, Н. Ангелов отново прави опит да докаже това свое предположение. Съществуват, пише той, археологически материали — керамика от IX—X в., която се открива навсякъде при разкопките на патриаршеския комплекс (обр. 9). Авторът отбелязва, че са налице известни археологически данни за съществуването на базиликата в началото на българската държава, но не допуска едно заселване на славяните в непосредствена близост до заварената църковна сграда. И по-нататък, „в такъв случай трябва да се приеме, че през IX—X в. тук е съществувала църковна сграда и керамиката се е отложила в резултат на религиозните служби, извършвани във и около църквата. Имаме пред вид помени, задушници и др., при които се носят в църквите храни и се раздават на богомолците" (пак там). Според автора установената приемственост в църковното строителство и керамиката от Първото българско царство изясняват нов факт от историята на Царевец. Старобългарската керамика е еднаква с керамиката от тази епоха в Двореца на Царевец. Това са гърнета без дръжки със сивочерна до сивокафява повърхност, правени на ръчно грънчарско колело с украса от врязани с острие по шийката и върху рамената на съдовете орнаменти, представляващи прави или вълнообразни линии, точки, резки и пр. Срещат се и различни комбинации от тези врязани орнаменти (обр. 9). В същност обаче тази керамика е значително по-късна — тя може да се отнесе най-рано към края на X в., а най-вероятно към XI в. Посочените образци нямат споменатите в текста врязани вълнообразни прави линии, профилът на венчето също показва по-късна дата. От друга страна, керамиката от IX—X в. трудно може да свидетелствува за заселването на славяните и смесването им с местното тракийско население, тъй като това са процеси, станали значително по-рано. Поставил си една предварителна теза, Н. Ангелов свързва съществуването на базиликата с времето на Първото българско царство и обяснява наличието на керамиката около църквата с изискванията на религиозните служби.

На този въпрос авторът се спира отново в раздела „Етапи в изграждането на Патриаршеския комплекс" (с. 48—51). След като прави уговорката, че „трудно може да се определи относително точна хронология на строителството на Патриаршеския комплекс" (с. 48), и като се основава на данните от житието на св. Михаил Воин от Потука, той отбелязва, че при царуването на Калоян патриаршеската църква вече е съществувала, и приема, че „твърде по-рано от тази дата трябва да се търси началото на църковното и манастирското строителство на това място" (пак там). За решаването на този въпрос отново привлича резултатите от проучването на ранновизантийската базилика и отново поставя „откритият въпрос", докога е съществувала и действувала тя. От споменатите по-горе разкопки на различни сектори на хълма Царевец се изяснило, че върху него са се заселили славяни и те издигнали своето селище върху развалините на ранновизантийския град.[1]

Пълната обработка на материала от това селище ни дава основание да смятаме, че началната дата на живота му може да се отнесе най-рано към първата половина на IX в. Дори и да приемем посочената от нас дата (края на VIII в.), може да се говори само за териториална приемственост, каквато е установена и при други ранносредновековни селища върху ранновизантийски градове, в които най-ранните материали се отнасят към IX в.[2] Авторът си задава въпроса, в какъв вид е била заварена базиликата при идването на славяните — действуваща или разрушена. Въз основа на археологическите данни (преднамерено събаряне и подравняване на основите на базиликата и изграждане на нова сграда, която запазва същата дебелина на стените и посока на основите, което е станало в едно и също време) той приема, че „трикорабната базилика е била запазена цяла" — смятаме, че трябва да изключим тази възможност, тъй като при съществуваща базилика е неоправдано нейното *преднамерено* събаряне и построяване на нова — „или полуразрушена със запазен спомен за нейното предназначение в туземното (?! — Й. Ал.) християнско население — романизованите траки, които живеели на Царевец или в близката околност. Всред тях се заселили новите обитатели на тези земи — славяните (с. 49)."

Откритите в Патриаршията и южно от нея материали от Първото българско царство и от времето на византийското владичество Н. Ангелов приема, че са резултат от човешки живот, свързан с църковната сграда (с. 49), и посочва че върху тези терени не е извършвано жилищно строителство, а намерените материали могат да се свържат само със съществуването на църковна сграда на това място. И отново поставя въпроса, коя е била тази църква — дали преустроената базилика или издигната на нейното място нова църковна сграда. Той е склонен да приеме, че базиликата е продължила да съществува до приемане на християнството като държавна религия в българската държава (до 864 г. — б. а., Й. Ал.) и е използувана за нуждите на завареното население романизовани траки. Преси лено е според нас да се говори за траки, макар и романизовани, през втората половина на IX в. Н. Ангелов приема, че „основното преустройство на църковната сграда и превръщането ѝ в кръстокуполна трикорабна постройка е станало значително по-късно" (пак там).

Съпоставяйки резултатите от проучването на Патриаршията с тези на Царския дворец, авторът отнася първия етап на строителството също към края на XI и началото на XII в. и приема, че той (Патриаршеският дворец — б. а., Й. Ал.) е пред-

ставлявал „укрепен манастир“ (с. 50). След възстановяването на българската държава и определянето на Търново за столица манастирът бил използуван в заварения вид до избухването на един голям пожар, засегнал всички сгради с изключение на църквата. Въз основа на монетите на цар Иван Александър и неговия син Михаил (сечени до 1355 г.) Н. Ангелов отнася пожара между 1331 и 1355 г. След пожара Патриаршията е оформена като голям архитектурен комплекс с тържествен вход, просторни служебни и жилищни сгради и красива църковна сграда (пак там).

Разделът за планировката на Патриаршеския дворец (с. 19—30) е най-издържаната част от монографията. Авторът отбелязва, че църквата „Възнесение Господне“ се е издигала над целия ансамбъл (с внушителната западна част, където се е намирал главният вход), служебните, жилищните и представителните сгради и помещения, разположени от север, изток и юг от вътрешната страна на оградната крепостна стена. Авторът правилно търси общото в плановата схема на Патриаршията с Царския дворец и другите болярски замъци и манастири около Търновград.

Изследвайки архитектурния стил и архитектурната украса (с. 30—45), той разглежда критично публикуваните планове на патриаршеската църква и отбелязва тяхната обща слабост — направени, „преди да бъде напълно разкопана и проучена“ (с. 31). След разкопките се потвърждава мнението на Н. Мавродинов, че църквата е кръстокуполна с предансидно пространство, като кръстът се развива между втората и третата двойка (с. 33). Въз основа на откритата декоративна керамика (у него „четирилистни глинени тръбички и глинени паничк с опашки, покрити във видимата част с глеч“) (с. 34) Н. Ангелов приема, че църквата не е правела изключение от общия архитектурен стил на епохата. Той отбелязва откритите „две глинени плочки от особен вид декоративна керамика“. Това са правоъгълни плочки с шип за взиждане и сграфито украса на лицевата страна (след покриването с ангоба са нанасяни на дългите страни пояси от мотива развой), а между двете полета и букви, за които Н. Ангелов допуска, че са останки от думи. По-късно части от такива плочки бяха открити от Ат. Попов при манастира „Великата лавра“ и от нас при църквата при Лобната скала. Намерените части от такива плочки на южния склон навярно са нападали при разрушаването на Патриаршията или са останали от по-ранните разкопки. Трябва обаче да се подчертае, че тази украса е имала много ограничено разпространение и употреба. Спирайки се на кулата-камбанария, долепена до южната страна на църквата, авторът отнася нейното изграждане към XIV в., когато е станало голямото преустройство на комплекса. Важен факт е откриването на декоративна керамика и при голямата сграда в югоизточната част на ансамбъла. След двореца на българските царе това е втората гражданска сграда с керамопластична украса и то вече дава достатъчно основание да се говори за керамопластична украса и при гражданската архитектура. Разглеждайки въпроса за нейния произход, авторът отбелязва, че все още се дискутира, но стига до верния извод, че „най-ранната и най-масова употреба на този стил в България ни дава право да го припишем на средновековната българска архитектурна школа, чийто център е Търновград“ (с. 42). Това се потвърждава и от проучването на църквата „Св. Димитър“ (построена в 1185 г.), при която живописният стил е в завършен вид.[3] Т. Теофилов приема, че тя е родоначалник на т. нар. живописен стил в развитието на византийската архитектура, а така също и първи представител на Търновско-Несебърската школа в средновековното църковно строителство.[4]

Богатата архитектурна украса била допълвана от живописната подова мозайка, свидетелство за която са многобройните мраморни и керамични плочки.[5] Интересен факт е съчетаването на глазираните керамични плочки с елементите от разноцветни мрамори, в някои случаи в композицията вземал участие и оцветеният хоросан, а това давало възможност за още по-голяма свобода при подреждането (с. 42, обр. III, к. 76). Интересно, но не убедително е предположението на автора, че при украсата на фасадите на църквата и на някои други сгради били използувани и тухли с надписи и изображения (намерени са 25 фрагмента). Според автора те са били „на височината на погледа, за да бъдат четени от минаващите. Поставени по фасади на сгради, тези тухли са имали значение и за оформлението на фасадите им покрай чисто поучителния им характер. Намерените части от колони, капители, корнизи и други архитектурни елементи с надписи на старобългарски (среднобългарски — б. а., Й. Ал.) език представляват друга страна от вътрешното и външното оформление на църквата и патриаршеските сгради. Те са характерни не само като елементи на архитектурния стил, но имат и историческо значение, тъй като с тях се ознаменуват събития, факти и дати, свързани с живота в патриаршеския институт. Някои от тях са били и ктиторски надписи“ (с. 43).

Позволихме си малко по-дългия цитат и веднага ни се ще да избързаме и да се спрем на намерените надписи конкретно върху тухлите и декоративните елементи. Предназначение, каквото им приписва авторът, могат да имат само надписи № 3 (обр. 91), № 4 (обр. 92), № 10 (обр. 98), който е или ктиторски, или с летописно съдържание (вж. разсъжденията на Н. Ангелов на с. 114—115), и особено ценният надпис № 11 (обр. 99), който съобщава за Девин град (с. 116—120). На надписите-графити е абсурдно да се приписва участие в украсата на църквата или на някоя друга сграда. Сам авторът проявява известно колебание относно това, което пише на с. 24, че „всички надписи върху тухли от Патриаршията имат религиозен характер“, а няколко страници по-нататък: „такова предназначение на надписите върху зазиданите във фасадите тухли *не е изключено*, като се има пред вид характерът на архитектурния комплекс — най-висшият църковен институт в страната“ (с. 130, курсив а., Й. Ал.). И наистина съдържанието на някои от по-добре запазените надписи показва, че те не са от този род: № 19 (обр. 107) — ⱂⰰⰶⰱ ⰜⰝ[ⰐⰞⰱ] ⰠⰝⰓⰰⰐⰱ. Те принадлежат към най-често разпространените надписи през Второто българско царство — графитите — и не може да им се припише религиозен характер. Има и други съображения против предположението на Н. Ангелов — от пръв поглед личи, че надписите са нанесени от различни ръце с много големи различия в изписването на една и съща буква, имат различна големина, нямат установени редове, големината на буквите (0,019—0,09 м), макар и да са били на височината на погледа, трудно може да ги направи четливи. И за да не се спираме

отново на този раздел, ще отбележим, че прави неприятно впечатление неточното предаване на графиката на буквите в авторовите рисунки, например на № 9 (обр. 97 и рисунката на с. 114), на № 10 (обр. 98 и рисунката под снимката), на № 13 (обр. 101 и рисунката на с. 120), на № 16 (обр. 104 и рисунката под снимката). Само надписи № 3, 4, 10 и 11 са били включени в архитектурно-декоративната украса на църквата и сградите в Патриаршията.

Разглеждайки строителната техника и строителните материали (с. 45—47), авторът отбелязва, че са същите, както при Царския дворец, и посочва сравнително слабата употреба на тухлите — използувани са предимно в оформянето на арките и в декоративните редове (с. 46). Той отбелязва голямото умение на средновековните майстори да съобразяват начините на градеж с особеностите на терена (с. 47).

В описанието на отделните сектори на Патриаршеския комплекс (с. 51—75) авторът разглажда крепостната стена (с. 52—62), жилищните и служебните помещения (с. 62—75), като отбелязва, че в много случаи сградите са използували вътрешното лице на крепостната стена, както е и при сградите в Царския дворец.

Най-интересните образци от декоративната украса на църквата са разгледани в „Каталог на архитектурните детайли" (с. 76—89), групирани по видове: колонки (№ 1—16), части от бази и капители (№ 17—25), части от корнизи (№ 26—41), части от фризове (№ 42—45). Неоснователно в този раздел авторът е поставил хромелните камъни (№ 46—50).

Варовиковата плоча с надраскани с острие ромбове и ромбоиди — № 53 (обр. 78) едва ли може да се причисли към архитектурната украса. Същото се отнася и за тухлата — № 57 (обр. 81), още повече, че „врязването е направено твърде грубо с острие", както авторът сам отбелязва, но веднага след това пише, че „по всяка вероятност тухлата е била употребена за облицовка на външна фасада на сграда" (с. 85). Този раздел завършва с описание на облицовъчните керамични плочки (№ 58), декоративните панички и четирилистници (№ 59, 60) и мозаични кубчета от мрамор, серпантин, фарфор и керамичните плочки от подовата мозайка (№ 61—81).

В следващата глава Н. Ангелов представя монетите от Патриаршията (80 бр., от които 16 на цар Иван Александър с Михаил). Авторът убедително използува нумизматичния материал при определяне хронологията на сградите в Патриаршеския комплекс.

Керамиката от Патриаршията (с. 134—179) е разгледана според типологията на С. Георгиева за керамиката от Двореца (с. 134). Най-напред е описана керамиката от времето на византийското робство. По-нататък авторът отбелязва, че като дългогодишен участник в главното научно ръководство на археологическите разкопки е имал възможност да следи проучването на целия хълм и може да каже „няколко думи повече относно мястото на производство на керамиката в столицата на Втората българска държава" (с. 135). Според него следи от грънчарски работилници са открити на три места на хълма Царевец — една на склона източно от Патриаршията и две на западния склон на хълма, — но не посочва къде точно, кога и от кого са ръководени разкопките. На хълма Царевец има археологически данни за 7 грънчарски работилници.[6] Н. Ангелов допуска, че в работилницата източно от Патриаршията „са изработвани съдове за Патриаршията" (с. 136). Той разделя керамиката на две големи групи: обикновена и художествена. При обикновената керамика възприема класификацията на С. Георгиева на керамиката от Двореца, като отбелязва, че от Патриаршията са запазени много малко цели съдове, и това не му дава възможност да определи тяхната разновидност. Отделно разглежда знаците, буквите и текстовете върху обикновената керамика и основателно ги сочи като белег за нивото на грамотност на столичното население („в столицата на Втората българска държава Търновград е имало грамотни хора, които са могли да четат и пишат") (с. 145). Художествената керамика от Патриаршията е разделена на сграфито, рисувана и вносна. И тук авторът отделя специално място на монограмите, знаците и текстовете. Той подчертава, че намирането на „сграфито глинени съдове (навсякъде усложнява израза с „глинени" — от какво друго биха могли да бъдат съдовете — б. а., Й. Ал.) с гравирани монограми и имена на български владетели и патриарси в Търновград, и то най-много в двата архитектурни комплекса — царския дворец и Патриаршията, е доказателство, че тези съдове са изработвани в царските и патриаршеските грънчарници само за нуждите на тези два върховни държавни института" (с. 161). Авторът допуска, че „като феодални институти дворецът на царя и Патриаршията са имали различни занаятчийски работилници, които са работели за задоволяване на различни нужди на феодалната аристокрация". Другите съдове с гравирани имена, текстове и монограми той смята, че са могли да бъдат поръчвани от боляри, висше духовенство и др. Въз основа на тези разсъждения авторът прави верния според нас извод, че „монограмите и знаците върху сграфито керамиката от XIII—XIV в. означават собственост, а не постоянен белег на занаятчийска работилница" (с. 162). В отделна група са разгледани „дъна от сграфито керамика със знаци от опаката страна". Според нас по-точно би било да се каже „знаци и надписи, издраскани върху съдовете след изпичането им". Авторът правилно отбелязва, че те са издраскани, след като съдът преминел в ръцете на купувача (с. 162), и че отразяват до известна степен „грамотността и културата на притежателя на глинения съд" (с. 163).[7] Значително място отделя на изображенията на птици и животни върху сграфито керамика от Патриаршията (с. 168—170). Той приема „*по начало,* че по съдовете, намерени в патриаршеския комплекс, е изобразяван най-често гълъб" (с. 168, курсив а., Й. Ал. — защо „по начало"?). Разглеждайки другата група птици — „изправен орел с разперени крила", Н. Ангелов отбелязва, че това не е случайно явление — орел с разперени крила се среща и върху мраморен капител от двореца (там орелът е двуглав, б. а., Й. Ал.), върху миниатюри, в които са рисувани български царе (там орлите също са двуглави — б. а., Й. Ал.), и прави извода, че „това са хералдични изображения, които спадат към отличителните знаци на българските царе през Средновековието" (с. 169), като в бел. 67 се позовава на статия на Кр. Миятев.[8] Според нас независимо от много общото третиране на птиците в т. нар. хералдична поза и в посочените от Н. Ангелов примери разликата е повече от очевидна — тези изображения не трябва да се отнасят към инсигниите на българските царе.[9] Спирай-

ки се на рисуваната керамика от Патриаршията, авторът правилно отбелязва, че тя произлиза от полихромната сграфито украса, като гравираните орнаменти постепенно стават по-малко за сметка на рисуваните с цветни глазури (с. 171).

Погребенията и накитите са разгледани заедно, като авторът още в началото отбелязва, че следи от некрополи са открити на три места в Патриаршията, но не може да се установи дали те са съществували последователно или едновременно, дали са свързани със социалното или йерархичното положение на погребаните (с. 202). След няколко страници отбелязва, че „някои археологически находки в източния некропол, като гривната от плетена тел и металното звънче, насочват датирането на тези гробове към XII в.". Авторът допуска, че „трите некропола, открити в Патриаршията, са съществували и действували, докато тя е била само манастир до освобождението от византийска власт в края на XII в." (с. 209). Двете споменати находки едва ли могат да бъдат сигурен датиращ материал.

Като приложение към монографията са публикувани от Петър Славчев „Находки в насипа от Патриаршията", като са разгледани дъно от сграфито съд с изображение на светец-воин (обр. 1), глинен потир (обр. 2) и глинена кадилница (обр. 3), фрагменти от сграфито съдове с името на патриарх Теодосий (обр. 4) — третият горе обърнат, първият и вторият на долния ред също обърнати (б. а., Й. Ал.), дъно с лигатурно изписано име Никодим (обр. 5). Разглеждайки съдовете с монограми (царски и патриаршески, б. а., Й. Ал.), П. Славчев пише, че те са били в ограничено и определено (?! — Й. Ал.) производство и са *заемали централно място в реквизита на дворцовото общество* (? — курсив а., Й. Ал.). Намирането им извън комплексите (Двореца и Патриаршията — б. а., Й. Ал.) според П. Славчев може да се обясни или с разграбването по време на турското нашествие, или което той смята за по-малко вероятно, с това, че те са могли „да бъдат почетно притежание на някои приближени лица на двореца", като допуска, че „вероятно са ползувани при специални случаи от държавническо или частно естество" (?!) (с. 219). Особен интерес представлява кръстът от тъмнозелен кварц със сребърни позлатени накрайници (обр. 6) и авторът с право му отделя значително място (с. 220—221).

Монографията „Патриаршеският комплекс на Царевец през XII—XIV в." от Н. Ангелов, излязла като т. III на поредицата „Царевград Търнов", е резултат от дългогодишните му археологически проучвания на един от най-представителните ансамбли в столицата Търновград. Направените критични бележки и възражения по някои от разглежданите въпроси не променят общата положителна оценка на книгата.

[1] По-подробно за ранносредновековното селище вж.: Й. Алексиев. Ранносредновековно селище на хълма Царевец във Велико Търново (VIII—X в.). — Векове, 1976, кн. 4, с. 65—69.

[2] С. Георгиева. Средновековното селище над развалините на античния град Абритус. — ИАИ, XXIV, 1961, с. 9—36; Т. Иванов. Абритус. Водач. С., 1965, с. 52—56; В. Димова. Ранносредновековното селище над руините на кастела Ятрус. — Векове, 1975, кн. 2, с. 52—57.

[3] Я. Николова. Църквата „Св. Димитър". — Велико Търново, май 1975, с. 5.

[4] Т. Теофилов. Архитектурният образ на църквата Св. Димитър. — В: Прослава на Велико Търново. С., 1978, с. 250.

[5] Разкритите и на други места подови мозайки — изключителното разнообразие на форми и цветове при църква № 10 до западната крепостна стена (непубликувани разкопки на Хр. Нурков), глазираните керамични плочки от църква № 21 на терасата на Лобната скала (вж.: Й. Алексиев. Църква № 21 на хълма Царевец във Велико Търново. — Археология, XVIII, 1976, кн. 2, с. 53—62), в северния двор на манастира „Великата лавра" (разкопки на Ат. Попов, вж.: А. Попов. Мозайка от Великата лавра. — Борба, 26 юли 1980) — допълват и обогатяват представата ни за украсата и оформянето на столичните църкви.

[6] Й. Алексиев. Археологически данни за производството на сграфито керамика в столицата Търновград. — Векове, 1982 (под печат).

[7] Вж.: Й. Алексиев. За грамотността на населението в Търново. — В: Българският средновековен град. С., 1980, с. 205—213.

[8] Кр. Миятев. Една надгробна скулптура от двореца на Царевец. — ИАИ, XIX, 1955, с. 346—353.

[9] По-подробно вж. нашите възражения: Й. Алексиев. За някои изображения върху сграфито керамика от столицата Търновград. — Изкуство, 1977, кн. 1, с. 40—43.

ЙОРДАН АЛЕКСИЕВ

XXVI национална археологическа конференция в Преслав

От 4 до 8 май 1981 г. Археологическият институт и музей при БАН, Дирекция „Музеи, галерии и археологически проучвания“ при Комитета за култура, Окръжният съвет за култура и Окръжният исторически музей, Шумен, организираха XXVI национална археологическа конференция, на която бяха отчетени резултатите от проучванията и разкопките през 1980 г.[1] Конференцията се проведе в Преслав. В юбилейната 1300-годишнина от създаването на българската държава провеждането на конференцията в старата българска столица Велики Преслав имаше особен смисъл и значение. В нейната програма бяха включени доклади, които трябваше да разкрият направеното по разкопаването и проучването на старите български столици, а и на други значими праисторически, антични и средновековни обекти.

XXVI национална археологическа конференция бе открита и ръководена от проф. В. Велков, зам.-директор на Археологическия институт и музей. Бе поднесено приветствие от ОК на БКП, ОНС и ОСК, Шумен. В приветствието бе подчертано направеното от българската археологическа наука в чест на 1300-годишнината по проучването на Шуменския край, люлката на българската държава.

Деловата работа на конференцията започна с обстоен доклад от акад. Д. Ангелов, директор на Археологическия институт и музей, на тема „Развитие и постижения на българската археологическа наука“. Н. с. Ир. Щерева говори за „XII конгрес на БКП и българската археология“, като наблегна особено върху теоретичните постановки от документите на XII конгрес, които имат особено значение за понататъшното развитие на науката, в частност на хуманитарните науки, в това число и археологията.

Върху резултатите от разкопките и сегашното състояние на проучванията в старите български столици изнесоха доклади ръководителите на филиалите на АИМ в Шумен и във Велико Търново — преките организатори на тези проучвания: ст. н. с. Т. Тотев — „Плиска и Преслав в светлината на последните археологически проучвания“, и ст. н. с. А. Попов — „Велико Търново в светлината на последните археологически проучвания“. Върху един от най-важните обекти — Дворцовата църква в Преслав — докладва неговият проучвател ст. н. с. Д. Овчаров.

Съгласно съществуващата традиция при тези национални конференции участниците бяха запознати със състоянието на проучванията и на консервационните работи в Шуменски окръг. Ст. н. с. В. Антонова говори за „Археологически проучвания в Шуменски окръг“, а арх. Е. Москова и арх. Т. Теофилов за „Проблеми на консервацията и експонирането на паметниците в резерватите на старобългарската култура“. По последния доклад се развиха оживени разисквания около проблемите за степента на консервацията на паметниците в Плиска и Преслав. Бяха отправени критични бележки по някои увлечения за по-цялостно експониране и в случаите, когато липсват достатъчно сигурни данни за това.

Следващите пленарни заседания бяха посветени на отчитане резултатите в секциите по средновековна, антична и праисторическа археология.

В секцията по средновековна археология, ръководена от ст. н. с. I ст. д-р и. н. Ж. Н. Вължарова, изнесоха доклади: Ж. Вължарова — „Средновековното селище в м. Стареца край с. Гарван, Силистренски окръг“, н. с. П. Георгиев и н. с. К. Попконстантинов — „Базиликата при с. Равна, Варненски окръг“, разкрили много интересен манастирски комплекс от IX в., в който са открити досега около 100 надписа и 300 рисунки и графити от същото време, В. Димова с колектив — „Проучвания в средновековния Червен“, Д. Стоянова-Серафимова—„Проучвания в Мелник — Славова крепост“, Н. Танчева-Василева — „Некропол и селище от XII—XIV в. върху античния град Кабиле“, Б. Борисов — „Средновековно селище върху селищната могила при с. Дядово, Сливенски окръг“, К. Ботов — „Средновековно селище при с. Дуранкулак, Толбухински окръг“. Докладвани бяха някои антропологични проучвания: Л. Кавгазова-Христова, П. Боев, Цв. Минков — „Антропологично проучване на средновековен некропол край с. Борисово, Смолянски окръг“, Цв. Минков, П. Боев, Л. Кавгазова-Христова — „Антропологично проучване на средновековен некропол от Плиска“. Обобщителен доклад върху проучванията на обекти от средновековната епоха през 1980 г. направи н. с. В. Нешева.

В секцията по антична археология, ръководена от проф. к. и. н. Т. Иванов, изнесоха доклади: В. Инкова — „Нови данни за желязната металургия у траките“, ст. н. с. М. Чичикова, проф. Ст. Парницки-Пуделко — „Разкопки в Нове“, проф. Т. Иванов — „Милиарна колона с името Абритус“, н. с. Ст. Дамянов с колек-

тив — „Разкопки на Деултум", ст. н. с. А. Димитрова — „Разкопки в Никополис ад Нестум", ст. н. с. Д. Николов с колектив — „Разкопки в Августа Траяна", В. Начева — „Технологично изследване на червения фирнис от римски керамични центрове". Обобщителен доклад върху проучванията на културата през римската и ранновизантийската епоха през 1980 г. изнесе н. с. Г. Кузманов.

В секцията по праистория, ръководена от проф. к. и. н. Г. И. Георгиев, изнесоха доклади н. с. Н. Сираков — „Проучване на палеолита в България", проф. Г. И. Георгиев — „Главни резултати от разкопките на неолитното селище при с. Чавдар, Софийски окръг", н. с. В. Гергов — „Разкопки на селището в м. Редутите при с. Телиш, Плевенски окръг", н. с. Ив. Иванов — „Разкопки на Варненския халколитен некропол", ст. н. с. I ст. д-р и. н. Х. Тодорова, Т. Димов — „Разкопки в Дуранкулак, Толбухински окръг", ст. н. с. Р. Катинчаров — „Проучвания на селища от бронзовата епоха в България", н. с. Ив. Панайотов, н. с. Г. Китов — „Разкопки на могилни некрополи от бронзовата епоха", д-р Й. Йорданов — „Антропологични данни за погребаните в могилния некропол до с. Плачидол, Толбухински окръг, от началото на бронзовата епоха". Обобщителен доклад за резултатите от разкопките на праисторическите обекти през 1980 г. прочете Ил. Ангелова.

С обобщителен доклад за научните резултати от XXVI национална археологическа конференция и за бъдещите задачи пред българската археологическа наука проф. В. Велков закри конференцията. В нея взеха участие над 250 археолози и историци от АИМ, Института по тракология и други институти на БАН, Катедрата по археология в Софийския университет, от Великотърновския университет, от археологическите, окръжните исторически и градските исторически музеи в страната.

За всички участници бе организирано посещение на археологически обекти в Шуменски окръг — Шуменска крепост, Плиска, Мадара, Преслав.

[1] Публикувана е брошура: Археологически открития и разкопки през 1980 г. XXVI Национална конференция в гр. Преслав (резюмета и доклади). С., 1981, 186 с. — с резюмета на докладите за проведените разкопки и получените научни резултати.

Международен симпозиум по археология и ранна история на България в Нотингам

От 25 до 27 септември 1981 г. в Нотингам (Англия) се състоя Международен симпозиум по археология и ранна история на България, посветен на 1300-годишнината от основаването на българската държава. Присъствуваха около 100 души от Англия, Белгия, България, Италия, Турция, Унгария, Федерална република Германия, Холандия и др. страни от Европа. Най-многочислена беше английската делегация, следвана от българската, която се състоеше от 12 души: проф. Ал Фол, директор на Института по тракология при БАН, ръководител на делегацията, акад. Д. Ангелов, директор на Археологическия институт и музей при БАН, проф. В. Велков, проф. Т. Иванов, ст. н. с. М. Чичикова (АИМ), проф. Б. Геров, н. с. Р. Рашев (Филиал на АИМ в Шумен), к. и. н. Б. Николов (ОИМ, Враца), н. с. Ал. Минчев, н. с. И. Иванов и н. с. П. Георгиев (ОИМ, Варна) и н. с. Б. Султов (ОИМ, Велико Търново).

Симпозиумът беше организиран и проведен в Нотингамския университет от специален комитет, в който участвуваха проф. Дж. Мей, проф. Б. Либешуц, преподавателят А. Поултер и др.

Симпозиумът беше открит тържествено на 25 септември. На пленарното заседание бяха изнесени два обобщителни доклада — от видния английски историк сър Стивън Рънсиман на тема „Списъкът на ранните български ханове" и от проф. Ал. Фол на тема „Траките". Последният разгледа методологията на изследванията по проблемите, свързани с етноса, историята и културата на древното тракийско население на Балканския полуостров и необходимостта от комплексни интердисциплинарни проучвания.

Работата на симпозиума в зависимост от хронологията и тематиката на докладите протече в две секции.

Първата секция обхващаше доклади и научни съобщения из областта на праисторията, тракийската, класическата гръцка и елинистическата археология в тракийските земи. Бяха изложени нови интерпретации на някои забележителни паметници на изкуството от древна Тракия. Тук заслужава да споменем следните доклади и съобщения:

И. Иванов разгледа важните открития в енеолитния некропол при Варна и неговото място в културното развитие на Тракия и на Балканския полуостров.

Б. Николов изнесе обобщителен доклад за характера на селищата в Северна България от бронзовата и желязната епоха.

Дж. Чапман (Нюкасъл) се занима със значението на изследванията на погребенията от праисторическата епоха на Балканския полуостров.

Дж. Грифит (Оксфорд) посвети доклада си на мита за тракийския цар Ликург.

Б. Шефтън (Нюкасъл) разгледа гръцката търговия с древна Тракия въз основа на от-

критите импортирани паметници.

З. Архибалд (Оксфорд) се спря на някои аспекти на гръцкия импорт в Тракия през класическия и елинистическия период (V—IV в. пр. н. е.).

М. Чичикова запозна делегатите с археологическите проучвания в тракийския град Севтополис при с. Копринка, Старозагорски окръг, и с неговата специфика.

Дж. Хънд (Лийдс) даде нова интерпретация на сцената, изобразена върху амфората от златното Панагюрско съкровище. Авторът отново се връща към митологията и идентифицира една от фигурите като Тезей, който се свързва с Херакъл, изобразен върху същата ваза. Сцената върху задната страна той тълкува като нападението на Александър Велики върху тиванската Кадмея.

З. Виши (Будапеща) говори за иконографията на сцената върху бронзовия кратер от Балчик (сега в ОИМ, Варна).

В. Велков отбеляза най-новите археологически изследвания в град Кабиле, съвременен (през IV—III в.) на Севтополис.

Във втората секция бяха засегнати проблеми, свързани с историята и културата на Мизия и Тракия по време на римското владичество, ранновизантийската епоха и Първото българско царство. Ще отбележим следните доклади и съобщения:

Т. Иванов изнесе обобщителен доклад върху културата в градовете в Мизия и Тракия през I—IV в. според най-новите археологически разкопки и проучвания.

М. Чичикова проследи историята и културата на римския и ранновизантийски град Нове въз основа на многогодишните българо-полски разкопки.

Д. Джорджети (Болоня) обобщи досегашните изследвания върху Рациария и нейната градска територия.

Б. Ранков (Оксфорд) посвети своя доклад на историята на Монтана (дн. Михайловград) и на длъжността „консулски бенефициарий" в източната част на Балканския полуостров.

А. Минчев докладва за разкопките на градската къща с перистилен двор и цветни подови мозайки от края на III—IV в. и за късноримската фина керамика от Източното Средиземноморие.

П. Георгиев изложи проучванията върху термите в Одесус, като предложи нова датировка — времето на Септимий Север — и даде нова интерпретация на някои бански помещения.

Б. Геров разгледа земевладението в римска Тракия и Мизия (I—III в.) въз основа на епиграфските и археологическите паметници.

А. Поултер (Нотингам) се спря върху някои аспекти на археологията на градовете и селата в Долна Мизия (Нове, Никополис ад Иструм и др.).

Б. Султов говори за керамичното производство в градската територия на Никополис ад Иструм.

Дж. Кроу (Нюкасъл) разгледа укрепителната система на римските военни лагери в Долна Мизия и Тракия през III—IV в.

В. Велков направи обзорен доклад върху историята на тракийските земи през ранновизантийската епоха (IV—VI в.).

Изследванията върху историята и културата на Първото българско царство заеха видно място в програмата на симпозиума.

Д. Ангелов разгледа взаимните отношения между България и Византия в областта на архитектурата, стенописите, литературата, законодателството и идеологията.

Р. Рашев обрисува Плиска като първа българска столица в светлината на досегашните археологически разкопки и проучвания.

Р. Ф. Ходинот (Лондон) изнесе доклад върху мястото и ролята на България между Изтока и Запада през IX в.

Дж. Хауърд-Джонстън (Оксфорд) разгледа номадския и уседналия живот през ранните векове от историята на България.

Симпозиумът мина на високо научно равнище. Българските делегати показаха голямото и разнообразно културно богатство на НР България от праисторическата, античната и ранносредновековната българска епоха, както и значителните постижения на българската археология и история от последните близо четири десетилетия. Направи силно впечатление оживеният научен интерес към историята и културата на древна Тракия и България у чуждестранните учени, особено у английските, намерил израз в докладите и в опитите им за нови интерпретации на някои забележителни произведения на изкуството. Особено ценна беше творческата дискусия по докладите. Българските участници взеха отношение по докладите на чуждестранните делегати.

За участниците в симпозиума беше уредена от Музея при Нотингамския университет специална изложба за въоръжението в римска Британия.

1300-годишнината на НР България беше достойно отбелязана от научната общественост в Англия.

Т. ИВАНОВ

Янка Младенова (1923—1981)

На 11 септември 1981 г. почина внезапно к. и. н. ст. н. с. Янка Захариева Младенова. Родена на 6. XII. 1923 г. в София, тя завършва класическия отдел на I девическа гимназия, след което постъпва в специалността Класическа филология на Софийския университет „Климент Охридски". Още по време на следването си тя проявява определен интерес към старата история и археологията, историята на религията и епиграфиката и завършва в 1946 г. класическа филология с втора специалност история и археология. След дипломирането си Я. Младенова работи за кратко време като учител по латински език, а по-късно постъпва като доброволен асистент в Народния археологически музей, София. През този период тя участвува активно в разкопките на Аполония, после и на Месамбрия. Тук проявява много добрата си археологическа квалификация и умение и прецизност в работата на терена, които впоследствие доразвива и като ръководител на самостоятелни и главен ръководител на национални обекти. От 1960 г. постъпва в Археологическия институт и музей при БАН и работи на различни обекти в страната, но най-важното й постижение е разкопаването и проучването изцяло на римската вила при Ивайловград, открита случайно при изкопни работи за язовира при с. Лъджа, Кърджалийски окръг. На разкриването и проучването на този изключително интересен и важен паметник тя посвети всичките си сили, знания и упорита енергия. Нейното изключително старание, съвестност в работата на терена и съзнанието й за отговорността на разкопвача за възстановяване историята на един паметник дадоха много добри резултати — тя не само откри едни от най-ценните у нас мозайки, но успя да ги разработи и намери мястото им в цялостното развитие на мозаичното изкуство. С това тя се утвърди и като международно признат специалист по римските мозайки. Тя успя да възстанови единствената по рода си у нас мраморна облицовка на вилата. Тази своя работа Я. Младенова изложи и защити като кандидатска дисертация през 1970 г. и получи много висока оценка.

От 1972 г. тя е старши научен сътрудник II ст. към АИМ с хабилитационен труд „Паметниците на Зевс и Хера в Тракия". Той е плод на многогодишна изключително старателна работа върху въпросите по история на религията. Старателно разработеният богат епиграфски материал в този значим труд е под печат в поредицата „Трудове върху източните култове в Римската империя", издавана в Амстердам под редакцията на проф. М. Фермасерен. Ние очакваме неговото излизане с удоволствие и болка, че авторката не можа да изпита щастието да го види отпечатан и да почувствува признанието на усилията си в заслужена положителна оценка.

От 1975 г. Я. Младенова е главен ръководител на българо-италианската експедиция за проучване на античния град Рациария при с. Арчар, Видински окръг. Тук отново тя прояви своята голяма съвестност и прецизност в работата и с всички сили защищава интересите и честта на българската археология в тази голяма задача. Тя не жалеше силите си, за нея работата на терена беше основното задължение на археолога, което тя изпълняваше почти до самия край на живота си, без да се отлъчва и дори без да забелязва крайната умора. За работата тя пожертвува живота си.

В продължение на повече от 35 години Я. Младенова работи върху проблемите на античната култура в България с цялата си самоотверженост и всеотдайност. Преждевременната смърт й попречи да види най-значителните приноси и резултати на тази своя интензивна работа, грабна нашата колега в етап на най-зряло осмисляне на проблемите, когато пред нея стояха толкова много планове за обобщаване на всичко, което цял живот е премисляла и разработвала. Тя беше учен във върха на творческите си сили и възможности да работи пълноценно и качествено с голяма компетентност и съзнание. Това, което ни остави, макар и не толкова многобройно по заглавия (защото Я. Младенова не пишеше, без нещо да узрее напълно в съзнанието й и без да премисли и провери всичко и всички възможности за тълкуване), е сигурно и качествено, с безспорен научен принос.

Още в първите години на своята научна дейност тя излезе със своя теория за Дунавските конници, която доразвиваше и усъвършенствуваше до края на живота си. Тя се зае да отстои напоследък на международни форуми своята датировка във II в. на тези паметници, както и произхода им от Тракийския конник и проектираше да продължи разработването на тази много важна за българската наука постановка. Нейно откритие е местната тракийска богиня Апозикаки, която тя аргументирано успя да наложи и в издавания от ЮНЕСКО „Лексикон на иконографията на античната митология". Ценен принос са и проучванията й върху култа на Хеката в нашите земи, на Хермес и др.

Може само да се съжалява, че няма никога да узнаем и нейните мнения и няколкогодишни наблюдения върху историята и градоустройството на Рациария. С присъщата си прецизност и научна отговорност тя не ги беше сметнала все още за достатъчно избистрени и уточнени, за да им даде гласност.

Преждевременната смърт на Янка Младенова е голяма загу-

ба за нашата наука за античността и ние винаги ще скърбим за нея. Ще остане големият й принос, който бъдещето ще оцени. Ние винаги ще помним нейната всеотдайност в работата, желанието и готовността й да покаже и помогне на колегите си при нужда, както и стремежът да насърчава младите, в които виждаше положителни за научна работа качества.

Избрани трудове

1. Бележки върху изображенията на Дунавските конници. — Изследвания в чест на акад. Д. Дечев. С., 1958, с. 543—553.

2. Un couple de dieux de la Mésie Supérieure. — A Ant Hung, 6, 1958, p. 365—369.

3. Оброчни паметници от Пловдив. — ГПНМ, IV, 1960, с. 181—183.

4. Паметници на Хеката от нашите земи. — Археология, 1961, кн. 3, с. 36—43.

5. Солнечные часы с рельефом Орфея из Дуросторум. — СА, 1961, кн. 4, с. 274—278.

6. Дървени римски тоалетни принадлежности. — Археология, 1961, кн. 4, с. 46.

7. Два епиграфски паметника от Северозападна България. — ИАИ, XXIV, 1961, с. 261—268.

8. Новопостъпили оброчни паметници в Археологическия музей в София. — Археология, 1963, кн. 4, с. 27—33.

9. Погребални венци от некропола на Аполония. — В: Аполония. С., 1963, с. 287—292.

10. Предмети от стъкло и алабастър от некропола на Аполония. — В: Аполония. С., 1963, с. 305—312.

11. Накити от некропола на Аполония. — В: Аполония. С., 1963, с. 293—304.

12. Разкопките на вилата при Ивайловград през 1964 г. — Археология, 1965, кн. 2, с. 20—33.

13. Новооткрита мозайка от вилата при Ивайловград. — Изкуство, 1965, кн. 4, с. 20—25.

14. Rich Mosaics from a Roman villa in Bulgaria. — The Illustrated London News, 4 sept. 1965, p. 38 sq.

15. Към култа на Зевс и Хера в нашите земи. — Археология, 1966, кн. 3, с. 34—38.

16. Необнародвани паметници на Хермес. — Археология, 1967, кн. 4, с. 40—48.

17. Облицовъчните капители от вилата при Михайловград. — ИАИ, XXXII, 1970, с. 129—148.

18. La villa romaine d'Ivajlovgrad. — Actes du I Congrès international des Etudes Sud-Est Européennes. II. S., 1970, p. 527—534.

19. Надгробна могила при Ивайловград. — Археология, 1971, кн. 4, с. 38—52.

20. L'incrustatio marmorea de la villa romaine près d'Ivajlovgrad. — В: Проблемы античной истории и культуры. Ереван, 1979, с. 355—364.

21. L'école d'Aphrodisias en Thrace. — Rivista di archeologia, 1979, 3, p. 91—94.

22. Афродизийски скулптори-декоратори в Тракия. — Изкуство, 1979, кн. 9, с. 45—47.

23. Die römische Villa bei Ivajlovgrad (VR Bulgarien) und ihre Architekturdekoration. — Das Altertum, 27, 1981, 1, p. 38—48.

ЗЛ. ГОЧЕВА

Книгопис

Общи съчинения

Бекер, Хелмут. Геофизични проучвателни методи в археологията. — В: Интердисциплинарни изследвания. Т. V — VI. С., 1980, 11—18.

Будев, Ангел. Вековни градове — Видин. — Отечество, 1980, № 2, с. 24—27.

Венедиков, Иван. Дълга и сложна съдба. София и нейната древност. — София, 1980, № 1, с. 7—9.

От праисторическата епоха до края на средновековието.

Вълчев, Йордан. Народ и календар. — Пламък, 1980, № 1, с. 180—182.

Календарът и летоброенето през различните епохи.

Деведжиев, Марин. Кратка история на селищното развитие на българските земи. С., ОФ, 1979. 352 с. с к. и табл.

Делев, Петър. Теренни археологически проучвания в Странджа и Източна Стара планина през 1977 година. — В: Thracia antiqua. Т. 4. С., 1978, 64—73.

Домарадски, Мечислав. Теренното обхождане като метод за археологическо проучване. Из опита на Института по тракология. — МПК, 1980, № 2, с. 28—31.

История на България. (Глав. ред. Димитър Косев и др.). Т. 1. Първобитнообщинен и робовладелски строй. Траки. С., БАН, 1979. 471 с. с ил. Авт.: В. Велков и др.

Калоянов, Анчо. Български митове. (С предг. от Любомира Парпулова). С., Нар. младеж, 1979, 244 с.

Преживелици от тракийски, славянски и прабългарски митове и вярвания.

Каменаров, Атанас и Петър Вълев. Панорамно-перспективни изображения за археологически цели. — В: Интердисциплинарни изследвания. Т. V—VI. С., 1980, 37—44.

Коледаров, Петър Ст. Историческата география и нейните задачи в България. — Помощни истор. дисциплини, 1, 1979, с. 190—210.

Маринов, Васил. Етнокултурни наслоявания в българското животновъдство. — Животновъдство, 1979, № 12, с. 50—52.

Исторически преглед.

Николов, Димитър. Археологически проблеми на Стара Загора. — МПК, 1980, № 3, с. 3—6.

Огненова-Маринова, Люба. Подводни проучвания в Несебър. — МПК, 1980, № 3, с. 26—29.

Античност и средновековие.

Пенев, Ангел. Железодобиването по нашите земи. — Проф. образ. 1979, № 12, с. 27—30.

Исторически обзор.

Порожанов, Калин и Златко Петров. Геодезическо документиране на подводни археологически проучвания. — В: Интердисциплинарни изследвания, Т. V—VI, С., 1980, 29—36.

С българско име през вековете. История на с. Българене, Ловешко. С., ОФ, 1979.

Тодорова, Хенриета и Петър Вълев. Структура на интердисциплинарните изследвания, прилагани в българската археология. — В: Интердисциплинарни изследвания. Т. V—VI, С., 1980, 7—10.

Dimitrov, B. Underwater research along the South Bulgarian Black Sea Coast in 1976 and 1977. — Internat. J. of Nautical Archaeology, L. e. a., 1979, vol. 8, № 1, p. 70—79.

International symposium "Mechanization of the archaeological Fieldworks". — Archaeologia baltica, 3, 1978.

Рец.: Георги Китов. — В: Интердисциплинарни изследвания. Т. V—VI. С., 1980, 19—28.

Tapkova-Zaimova, Vasilka et Simeon Damjanov. The Bulgarian Lands — a Hearth of Ancient and New Civilization. — Bulg. histor. rev., 1980, № 1, p. 52—67.

Праистория

Боев, Петър и Славчо Чолаков. Антропологично проучване на детска челюст от неолитното селище в Кремиковци. — В: Интердисциплинарни изследвания. Т. V—VI. С., 1980, 51—56.

Василев, Васил и Васил Николов. Проучване на остеологичния материал от Голямата пещера край с. Илия, Кюстендилски окръг. — В: Интердисциплинарни изследвания. Т. V—VI. С., 1980, 57—64.

Детев, П. Ролята на Кърджалийски окръг в развитието на Горнотракийския среднонеолитен културно-исторически комплекс. — Ахрид, 1, 1978, с. 45—61.

Димитров, Минчо и Ваня Радева. Неолитните жилища в Стара Загора. — МПК, 1980, № 3, с. 7—10.

Николов, Васил. За акултурацията в праисторическата епоха.— В: Интердисциплинарни изследвания. Т. V—VI. С., 1980,45—49.

Николов, Васил. Праисторически селища край Банкя. — София, 1980, № 1, с. 13.

Краят на енеолита.

Тодорова, Хенриета. В онези далечни, далечни времена. . .— Родопи, 1980, № 1, с. 13—15.

Тодорова, Хенриета и Торос Хорисян. Овчарово. (Албум). Снимки Торос Хорисян и Хенриета Тодорова. С., Септември, 1976. 125 с. с ил.

Rez.: Vladimir Dumitrescu. — SCIV, 1980, N 1, p. 155—157.

Bader, T. Epoca bronzului in nord-vestul Transilvaniei. Cultura pretracică şi tracică. Bucureşti, Ed. sciinţif. şi enciclop., 1978. 248 p. ill.

Milewska, Krystyna. Rysunki skalne z groty kolo Asfendu na Krecie. — Archeologia (Warszawa), 29, 1978, p. 152—156.

Като паралели привлича скални изображения от България от бронзовата епоха.

Античност

Александров, Георги. Антична вила № 2 край Монтана. — Изв. музеите Северозап. България, 4, 1980, с. 9—64.

Атанасова, Йордана. Вила рустика до с. Макреш, Видинско. — Изв. музеите Северозап. България, 4, 1980, с. 65—83.

Балабанов, Петър. Първи международен симпозиум „Thracia Pontica". — МПК, 1980, № 3, с. 60—61.

Балкански, Иван. Тракийски надгробни могили. — Ахрид, 1, 1978, с. 67—69.

Балкански, Иван. Тракийски скални гробници. — Ахрид, 1, 1978, с. 63—66.

Боев, Петър и Цветан Минков. Изкуствено деформиран череп от Варна. — В: Интердисциплинарни изследвания. Т. V—VI. С., 1980, 73—78.

От късната античност.

Ботушарова, Лилия. Разкопките на театъра на Филипопол. — МПК, 1980, № 1, с. 11—13.

Бочев, Миладин. Мечовете през ранножелязната епоха. (XII—VI в. пр. н. е.). — В: Thracia antiqua. Т. 4. С., 1978, 74—86.

Василев, Васил П. Защитни покрития върху бронза в античността. — В: Интердисциплинарни изследвания. Т. V—VI. С., 1980, 79—88.

Венедиков, Иван. Родопите и техните паметници. — Родопи, 1980, № 2, с. 22—24.

През ранножелязната епоха (XII—V в. пр. н. е.).

Геров, Борис. Земевладението в Римска Тракия и Мизия (I—III в.). С., 1980. 173 с. (Год. СУ Фак. клас. и нови фил., 72, 1980, № 2).

Гинев, Георги. Новооткрито тракийско златно съкровище от с. Кралево, Търговищки окръг.— Изкуство, 1980, № 2, с. 14—17.

Данков, Евлоги. Антична кариера за саркофази. — Векове, 1980, № 2, с. 59—60.

Източно от с. Коевци, Великотърновски окръг.

Иванов, Теофил. „Термоперипатосът" на Никополис ад Иструм. — Велико Търново, март 1980, с. 5.

Йорданов, Кирил. Медике, Македония и Рим. — В: Thracia antiqua. Т. 4. С., 1978, 17—33.

Крикин, Сергей. Траките в Боспор. Факти и хипотези. — В: Thracia antiqua. Т. 4. С., 1978, 48—63.

Лазов, Гаврил. Траколожки симпозиум в Гьотинген и среща в Мюнхен. — МПК, 1980, № 3, с. 60.

Състояли се от 31 окт. до 3 ноем. 1979 г. във връзка с откриването на изложбата „Златото на траките".

Маразов, Иван. Изкуството на скитите. — Дружба, 1980, № 1, с. 145—155.

Мелюкова, А. И. Скифия и фракийский мир. М., Наука, 1979, 256 с. с ил.

Рец.: Мария Матакиева и Михаил Лазаров. — Векове, 1980, № 2, с. 72—73.

Митова-Джонова. Д. Античният Димум. — Читалище, 1980, № 2, с. 24—26.

Недев, Стефан. Земните насипи по нашето Черноморие между Варна и с. Обзор. — Изв. Военноистор. д-во, 28, 1979, с. 132—146.

Смята, че е пътен насип от римската епоха.

Скочылос, Януш и Зофия Валкевич. Результаты петрографических исследований в Novae. — В: Интердисциплинарни изследвания. Т. V—VI. С., 1980, 89—92.

Петрографско изследване на строителните материали от Новае.

Спиридонов, Тошо. Походите на Ксенофонт и траките в Мала Азия (тезиси). — В: Thracia antiqua. Т. 4. С., 1978, 42—47.

Тончева, Горанка и Иван Рафаилов. Теракотите на Бизоне. — Векове, 1980, № 2, с. 53—58.

Фол, Александър. Interpretatio thracica. — Помощни истор. дисциплини, 2, 1980, с. 60—73.

Чолаков, Славчо. Изкуствено деформиран череп от късноантичен некропол в Кабиле. — В: Интердисциплинарни изследвания. Т. V—VI. С., 1980 65—72.

Babeş, Mircea. Unelte getodace pentru modelarea ceramicii. — SCIV, 1980, N 1, p. 22—31.

Разглежда керамични модели от Северна България.

Berciu, D. Institutul de tracologie. — SCIV, 1980, N 1, p. 153—154.

В СР Румъния.

Böttger, B. Neues aus der alten Welt. Bulgarien. — Das Altertum, 1979, N 4, p. 254—255.

Проучване на тракийски погребения в Сакар-планина.

Conczewa, Mara. Sztuka ziemi Trackiej. Warszawa, Panstw. Inst. Wyd., 1979. 276 p. ill.

Dimitrova-Milčeva, Aleksandra. Einfuhrkeramik in Novae aus den westlichen Provinzen des Römischen Reiches. — B: Rei cretariae romanae fautorum. Acta XIX—XX. Paris, 1979, 293—300.

Материали от XI конгрес по проучване на римската керамика.

Gerov, Boris. Die Grenzen der römischen Provinz Thracia bis zur Gründung des Aurelianischen Dakien. — B: Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. II. Principat. Bd. 7, 1. Berlin etc., 1979, 212—240.

Gerov, Boris. Mösien und Thrakien im „Kleinen Pauly". — Klio, 61, 1979, N 1, p. 221—227.

Критични бележки и допълнения към статиите за антични обекти в Мизия и Тракия в енциклопедията.

Hänsel, Bernhard. Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau. Teil I (Text). Teil II (Tafeln, Karten und Beilage mit Erläuterungen). Bonn, R. Habelt, 1976. Teil I: VIII, 251 p., 6 прил. Teil II:— V, 13 p. 77 et XVIII Taf., 6 k., 1 Beilage. (Beiträge zur ur- und frühgeschichtlichen Archäologie des Mittelmeer-Kulturraumes. Bd. 16 u 17).

Разглежда и българските земи през XIII—VIII в. пр. н. е.

Rez.: Alexandru Vulpe. — Germania, 1979, 57, p. 207—215.

Iatrus-Krivina. Spätantike Befestigung und frühmittelalterliche Siedlung an der unteren Donau. Bd. I: Ergebnisse der Ausgrabungen 1966—1973. Berlin, Akademie-Verlag, 1979. 215 p. ill. 78 pl. 5 k. (Schriften zur Geschichte und Kultur der Antike. 17).

Auct.: V. Dimova, B. Döhle, T. Ivanov, S. Mihailov, etc.

Kolendo, Jerzy. Les esclaves dans l'art antique. La stèle funéraire d'un marchand d'esclaves thraces découverte à Amphipolis. — Archeologia (Warszawa), 29, 1978, p. 24—34.

Статията е посветена на паметта на акад. Д. П. Димитров.

Kolkowna, Stanislawa. Antike Werkzeuge zur Produktion metallener Juweliererzeugnisse aus der nördlichen und westlichen Schwarzmeerküste. — Archeologia (Warszawa), 29, 1978, p. 47—98.

Markov, Kiril. The thracian presence in Philippi during the early imperial Epoch. — B: Thracia antiqua. T. 4. C., 1978, 34—41.

Morintz, Sebastian. Contribuţii arheologice la istoria tracilor timpurii. I. Epoca bronzului in spatiul carpato-balcanic. Bucureşti. Ed. Acad. RSR, 1978. (Biblioteca de archeologie, 34).

Rez.: Alexandru Oancea. — Dacia, 1979, N 23, p. 382—386.

Novae — Sektor Zachodni, 1976. Sprawozdanie tymczasowe z wykopalisk Ekspedycji Archeologicznej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Opr. Ryszard Kirkowski, Jerzy Kotecki, Leszek Mrozewicz, Stefan Parnicki-Pudelko; red. Stefan Parnicki-Pudelko. — Archeologia (Warszawa), 29, 1978, p. 119—150.

Parnicki-Pudelko, Stefan. Novae w okresie poznoantycznym i wczesnobizantyjskim. — Acta Universitatis Wratislaviensis. Antiquitas VIII, 1979, p. 221—232.

Poirieux, Corinne. La céramique balkanique dans l'antiquité. — Archeologia (Paris), 1980, N 139, p. 72—73.

Керамичният център в Павликени.

Russu, I. I. Moştenirea tracodacică oglindită in terminologia românească. — SCIV, 1980, N 1, p. 91—99.

Suceveanu, Alexandru. Viaţa economica in Dobrogea romană, secolele I—III e. n. Bucureşti, Ed. Acad. RSR, 177 p., 4 k.

Rez.: L. Mrozewicz. — Archeologia (Warszawa), 29, 1978, p. 189—191.

Tončeva, Goranka. Chronologie du Hallstatt ancien dans la Bulgarie de Nord-Est. S., Acad. litt. bulg., 1980. 150 p. ill. (Studia thracica, 5).

Velkov, Velizar. Das antike Siedlungsleben in Thrakien. — Klio, 62, 1980, N 1, p. 5—11.

Velkov, V. et A. Fol. Les Thraces en Egypte greco-romaine. S., Acad. litt. bulg., 1977 (Studia thracica, 4).

Rez.: Georgi Mihailov. — Филология, 1979, № 5, с. 65—70.

Vulpe, Alexandru. Geto-dacii ca unitate etno-istorică in lumea tracă. — SCIV, 1980, N 1, p. 5—11.

Средновековие

Аладжов, Живко. Култови средища и центрове. — Плиска, Мадара, Преслав, № 6, 14 май 1980, с. 12.

У прабългарите до покръстването им.

Ангелов, Димитър. Нова ера на Балканите. Исторически корени и развитие на средновековната българска държава. — Отечество, 1980, № 5, с. 10—12.

Ангелов, Димитър. Общество и обществена мисъл в средновековна България IX—XIV в. (Изследване). С., Партиздат, 1979.

Рец.: Анани Стойнев. Книга за обществото и обществената мисъл в средновековна България. — Пробл. култ., 1980, № 1, с. 103—106.

Ангелов, Димитър. Формиране на българската народност. — Славяни, 1980, № 4, с. 8—9.

Ангелов, Никола. Царският дворец на Царевец. — Велико Търново, март 1980, с. 6.

Антонова, Вера. Забележителни паметници. За архитектурата на Шумен през Второто българско царство. — Плиска, Мадара, Преслав, № 6, 14 май 1980, с. 9.

Аспарухов, Милко. Неизвестна рисунка-графит от Никопол. — В: Интердисциплинарни изследвания. Т. V—VI. С., 1980, 93—98.

Богданов, Иван. Прабългарският календар. Истини и заблуждения. — Отечество, 1979, № 19, с. 10—13; № 20, с. 26—28.

Боев, Петър, Нели Кондова и Славчо Чолаков. Антропологично изследване на скелети от ранносредновековния некропол при с. Абланица, Благоевградски окръг. — В: Интердисциплинарни изследвания. Т. V—VI. С., 1980, 109—118.

Боев, Петър и Цветан Минков. Антропологично проучване на изкуствено деформиран череп, открит в село Кривина, Русенско. — В: Интердисциплинарни изследвания. Т. V—VI. С., 1980, 143—147.

Боев, Петър, Славчо Чолаков и Нели Кондова. Антропологично проучване на скелетите от некропола при с. Неделково, Пернишки окръг. — В: Интердисциплинарни изследвания. Т. V—VI. С., 1980, 133—142.

Божков, Атанас. Иконографските изображения на Христос в лоното на старата българска живопис. — Пробл. изкуството, 1980, № 2, с. 39—46.

Бояджиев, Стефан. По въпроса за статичното равновесие на Кръглата църква във Велики Преслав. — В: Интердисциплинарни изследвания. Т. V—VI. С., 1980, 127—132.

Ваклинов, Станчо. Формиране на старобългарската култура VI—XI век. (Моногр.). С., Наука и изкуство, 1977.

Рец.: Иван Венедиков. — Старобълг. лит., 1980, № 6, с. 107—111.

Велков, Камен. Славяните: познати и непознати. — Отечество, 1980, № 4, с. 26—27.

Вълчев, Йордан. Календар, народ, държава. — Тракия, 1980, № 1, с. 121—137.

Георгиев, Павел. Винарницата на хан Крум. — Плиска, Мадара, Преслав, № 6, 14 май 1980, с. 11.

В Дворцовия комплекс в Плиска.

Георгиева, Соня. Некоторые характерные особенности в культуре болгарских городов XIII—XIV вв. в свете новых археологических данных. — В: IIIe congrès internat. d'archéologie slave, Bratislava 7—14 sept. 1975. Rapports. T. 1. Bratislava, 1979, 279—291.

Гиздова, Недялка. Средновековая крепост Цепина (V—X вв.). — В: IIIe congrès internat. d'archéologie slave, Bratislava 7—14 sept. 1975. Rapports. T. 1. Bratislava, 1979, 313—320.

Дерибеев, Борис. Родопите в старите географски карти. — Родопи, 1979, № 12, с. 18—19.

Продълж. от № 11. 1300 г. Бълг. държава.

Дерменджиев, Христо П. Светски моменти в стенописите на Христофор Жефарович в манастира Бочани. — Векове, 1980, № 1, с. 21—25.

Стенописният пласт от 1737 г.

Димитров, Божидар. Данни за средновековна България в колекцията от стари морски ватикански карти. — Пробл. култ., 1979, № 4, с. 95—99.

Димитров, Божидар. Созополските средновековни манастири. — Векове, 1980, № 1, с. 77—81.

Димитров, Димитър Ил. Раннобългарска керамика от Варненския музей. — МПК, 1980, № 2, с. 14—17.

Дончева, Людмила. Загадка от векове. — Плиска, Мадара, Преслав, № 6, 14 май 1980, с. 12.

Врязани, релефни и рисувани знаци от Първата българска държава.

Йорданов, Йордан Ал. Антропологически изследвания на средновековни скелети от Преслав. — В: Интердисциплинарни изследвания. Т. V—VI. С., 1980, 119—126.

Йорданов, Йордан Ал. Изследвания върху зъбите на прабългарски черепи от IX век. — В: Интердисциплинарни изследвания. Т. V—VI. С., 1980, 99—108.

Каймакчиева, Радка. Бит и медицина на старите славяни. — Здраве, 1980, № 3, с. 26.

Караенев, Ан. Капиновският манастир. — Велико Търново, март 1980, с. 10.

Килимов, Никола. Върху мимичната и жестова изразност в стенописите на Боянската църква. — Пробл. изкуството, 1980, № 2, с. 55—60.

Коев, Иван. Прабългарите — познат или все още загадъчен за науката етнос. Хърцои и капанци в България. — Наука и техн. за младежта, 1980, № 4, с. 42—45.

Койнова-Арнаудова, Лозинка. Икони от Мелнишкия край. (Албум). Снимки Иван Кръстев. С., Септември, 1980. 132 с. с репрод.

Коледаров, П. Политическа география на Средновековната българска държава. I. От 681 до 1018 г. С., БАН, 1979, 86 с. 9 к.

Рец.: Димитър Овчаров. — МПК, 1980, № 1, с. 53—54.

Кузев, Александър. Сграфито керамиката във Варненския музей. — МПК, 1980, № 2, с. 19—24.

Мавродинова, Лиляна. Земенската църква (Св. Йоан Богослов). История, архитектура, живопис. (Моногр.). С., Бълг. художник, 1980. 216 с. с ил. и репрод. (Поредица Паметници на старата българска монументална живопис).

Съдържа и: Бонка Илиева. Проблеми на реставрацията и консервацията на Земенската църква.

Манова, Екатерина и Милко Аспарухов. Пандативи от експозицията на музей „Освобождението на Плевен — 1877 г.". — Изв. музеите Северозап. България, 4, 1980, с. 173—184.

Средновековни традиции.

Матакиева, Теофана. Иван Рилски и търновските културни традиции. — Векове, 1980, № 1, с. 5—15.

Книжовни и художествени.

Милкова, Фани. Хан Крум заповяда. . . — Общество и право, 1979, № 2, с. 29—31.

За Крумовото законодателство.

Михайлов, Стамен. Родопските крепости. — Ахрид, 1, 1978, с. 71—86.

От средновековната българска държава.

Морева, Росица. Нови археологически данни за метоха на Бачковския манастир. — Родопи, 1979, № 11, с. 33—34.

Овчаров, Димитър. Изображения на рала върху рисунки на графити от Плиска (VIII—X в.). — Векове, 1980, № 1, с. 42—46.

Овчаров, Димитър. Куберовите прабългари. — Плиска, Мадара, Преслав, № 6, 14 май 1980, с. 12.

Археологически и антропологични данни за съществуването на прабългарско население в Сгрумска област и около Солун през VII—X в.

Овчаров, Димитър. Към въпроса за реконструкцията на религиозно-митологичния комплекс на прабългарите. — Пробл. култ., 1980, № 1, с. 72—77.

Овчаров, Тодор Д. Средновековен магазин на Царевец. — Велико Търново, март 1980, с. 6.

Петрова, Мария. Десислава — Боянската Джоконда. — София, 1980, № 4, с. 17.

Писарев, Атанас. Некропол на Царевец. — Велико Търново, март 1980, с. 7.

Попов, Атанас. Градоустройствен и архитектурен облик на Царевец. — Велико Търново, март 1980, с. 2.

Попов, Атанас. Укрепяване на границите на средновековната българска държава. — Военноистор. сб., 1980, №2, с.123—132.

Прабългарите, познат или все още загадъчен за науката етнос. — Наука и техн. за младежта, 1980, № 2, с. 14—20; № 3, с. 16—61.

Разговор в редакцията на списанието. Следва.

Рашев, Рашо. Аспаруховият вал край Варна. — МПК, 1980, № 2, с. 11—13.

Симеонов, Борис. Мадара. Още едно селищно име от прабългарски произход. — Бълг. ез., 1979, № 6, с. 498—501.

Симеонов, Борис. Произход и значение на основните прабългарски родови имена. — Векове, 1980, № 2, с. 5—15.

Славчев, Петър. Разкопки и проучвания. — Велико Търново, март 1980, с. 2.

Във Велико Търново.

Теофилов, Т. Архитектонични проблеми на църквата „Св. 40 мъченици". — Велико Търново, март 1980, с. 12.

Тотев, Тотю. Вековно присъствие. Князборисовата кръстовидна църква. — Плиска, Мадара, Преслав, № 6, 14 май 1980, с. 9.

Голямата базилика в Плиска.

Тотев, Тотю. Как е изглеждала Преславската диадема. — Наука и техн. за младежта, 1980, № 4, с. 46—48.

Тулешков, Николай. Многопрестолните манастирски черкви. — МПК, 1980, № 3, с. 29—35.

Федоров, Г. Б. и В. М. Негруша. Славяне и балкано-дунайская культура. — В: Комплексные проблемы истории и культуры народов Центральной и Юго-Восточной Европы: итоги и перспективы исследований. Сборник. М., 1979.

Проследяват процеса на етногенезиса на българския народ чрез отражението му в балканодунавската култура, преди всичко в нейния керамичен комплекс.

Царев, Ради. Калиакра. — София, 1980, № 3, с. 20—21.

Стари столици на България.

Цончева, Мара. За предвъзрожденския характер на българското изкуство през XVII век. — Пробл. изкуството, 1980, № 1, с. 22—33.

Чанева-Дечевска, Нели. Два манастира от Западна България. — Векове, 1980, № 2, с. 32—36.

Средновековните манастирски църкви „Св. Николай Мрачки" край с. Пещера, Радомирско, и „Св. Арахангели" край гр. Трън.

Юхас, Петер. Прабългарските племена и християнството. — Славяни, 1980, № 2, с. 10—14.

Diaconu, Petre. Autour de la pénétration des Slaves au sud de Danube. — В: IIIe congrès internat. d'archéologie slave, Bratislava, 7—14 sept. 1975. Rapports. T. 1. Bratislava, 1979, 165—169.

Разглежда и Южна Добруджа.

Dymaczewska, Urszula. Zur Keramikforschung aus spätrömischer Kaiser- und frühbyzantinischer Zeit im Norden Bulgariens. — В: IIIe congrès internat. d'archéologie slave, Bratislava 7—14 sept. 1975. Rapports. T. 1. Bratislava, 1979, 211—219.

Dymaczewski, Aleksander. Die Ergebnisse polnisch-bulgarischer Ausgrabungen in Odârci, Bezirk Tolbuchin. — В: IIIe congrès internat. d'archéologie slave, Bratislava 7—14 sept. 1975. Rapports. T. 1. Bratislava, 1979, 221—224.

Guillou, André. La civilisation byzantine. Paris, Arthaud, 1974. Rez.: Ivan Božilov. — Bulg. histor. rev., 1979, N 3, p. 107—110.

Herrmann, Joachim. Probleme des Herausbildung der archäologischen Kulturen slawischen Stämme des 6.—9. Jh. — В: IIIe congrès d'archéologie slave, Bratislava 7—14 sept. 1975. Rapports. T. 1. Bratislava, 1979, 49—75.

Manova, Ekaterina. Über die Eisenbearbeitung im mittelalterlichen Nikopol. — В: IIIe congrès internat. d'archéologie slave, Bratislava 7—14 sept. 1975. Rapports. T. 1. Bratislava, 1979, 523—533.

Slavčev, Peter. Die altbulgarischen Kulturschichten aus dem 8.—11. Jh. auf dem Hügel Carevec in Veliko Târnovo. — В: IIIe congrès internat. d'archéologie slave, Bratislava 7—14 sept. 1975. Rapports. T. 1. Bratislava, 1979, 743—751.

Stojanova-Serafimova, Dimka. Die neuentdeckte mittelalterliche Nekropole beim Dorf Tuchovište, Kreis Blagoevgrad. — В: IIIe congrès intenat. d'archéologie slave, Bratislava, 7—14 sept. 1975. Rapports. T. 1. Bratislava, 1979, 789—804.

Tschilingirov, Assen. Mittelbyzantinischer Kunstexport nach Bulgarien. (9.—11. Jh.). — Sitzungsberichte d. Kunstgeschichtl. Gesellschaft zu Berlin, 26, 1977/1978, p. 5—12.

Нумизматика

Авдев, Стоян. Коя е монетата „бодка". — Нумизматика, 1980, № 2, с. 2—4.

Б(ожкова), Б(истра). Девети световен конгрес по нумизматика. Берн, 1979 г. — Нумизматика, 1980, № 1, с. 29—31.

Божкова, Бистра. Един ауреус от нумизматичната сбирка на НИМ. — Нумизматика, 1980, № 1, с. 17—19.

Владимирова, Дочка. Две колективни находки на антични монети от Шуменски окръг. — Нумизматика, 1980, № 2, с. 23—27.

Възвъзова-Каратеодорова, Кирила. Принос към историята на българската сфрагистика през Възраждането. — Помощни истор. дисциплини, 1, 1979, с. 211—225.

Дерменджиев, Христо. За създателя на българския герб (Христофор Жефарович). — Родна реч, 1980, № 2, с. 16—18.

Дочев, Константин. Монетни находки на Царевец. — Велико Търново, март 1980, с. 4.

Дочев, Константин. Монетосеченето на деспот Яков Светослав. — Нумизматика, 1980, № 1, с. 3—8.

Драганов, Димитър. Към монетосеченето на тракийския владетел Спарток от Кабиле. — Нумизматика, 1980, № 2, с. 16—22.

Йорданов, Иван. Единични и колективни находки от средновековни монети (XII—XIII в.) от Кърджалийски окръг. — Ахрид, 1, 1978, с. 137—154.

Йорданов, Иван. Ранни форми на монетно производство (XI—XII в.) в българските земи. — Нумизматика, 1980, № 2, с. 4—15.

Колев, Камен А. Сведения за търговските връзки на Кърджалийския район въз основа на монетните находки. — Ахрид, 1, 1978, с. 155—218.

Рошковска, Ана. Печатите от епохата на Възраждането. — Пром. естетика. Декор. изкуство, 1979, № 4, с. 22—27.

Симић, Војслав. Хемијски састав римског новца кованог у осам ковница Доње Мезије и Тракије у II и III веку. — Старинар, 28—29, 1977—1978, с. 239—241.

Станков, Митко. На кой български владетел от края на XIII век са медните монети, приписвани на Мицо. — Нумизматика, 1980, № 1, с. 9—17.

Стефанов, Павел. Уникален каменен релеф с изображение на руска монета. — Нумизматика, 1980, № 1, с. 19—21.

Харитонов, Христов. История, писана върху монети. Средновековният Царевград Търнов — родно място на българската нумизматика. 750 години българско монетосечене. — Велико Търново, март 1980, с. 12.

Харитонов, Христо. Пчеларство и нумизматика. — Пчеларство, 1979, № 11, с. 29—30.

Харитонов, Христо. С монетите в средновековния български военен лагер. — Бълг. войн, 1979, № 10, с. 15.

Янев, Янчо. Приносът на Константин Иречек за развитието на българската нумизматика. — Нумизматика, 1980, № 1, с. 22—24.

Bertelè, Th. Numismatique byzantine suivie de deux études

inédites sur les monnaies de Paleologues. Édition française mise à jour et augmentée de planches par Cécile Morrisson. Wetteren, 1978.

Рец.: Й. Юрукова. — Нумизматика, 1980, № 1, с. 24—29.

Bordea, Gh. Poenaru. Aperçu bibliographique sur les monnaies grecques des régions balkaniques et du littoral septentrional du Pont Euxin à l'époque de l'Empire romain. — Dacia, 1979, N 23, p. 315—317.

Dimitrov, Kamen. New Types of Thracian Bronze Coins from the Excavations in Seuthopolis. — Bulg. histor. rev., 1980, No 1, p. 76—84.

Dimitrova-Čudilova, S. Les monnaies bulgares fausses du XIVe siècle. — В: Proceedings of the Internat. Numismatic Symposium. Budapest, 1980, 115—127.

Iordanov, Ivan. Billon Trachea from the First Half of the Thirteenth Century with the Name and Image of St. John the Baptist. — The Numismatic Chronicle, 19, 1979, p. 212.

Szubert, Waldemar. On the Depictions of Sacred Architecture on Coins from Lower Moesia and Thrace. — Archeologia (Warszawa), 29, 1978, p. 35—45.

Youroukova, Yordanka. Coins of the ancient Thracians. Oxford, 1976. (BAR Suppl. Series, 27).

Рец.: А. Рогалски. — Нумизматика, 1980, № 2, с. 27—30.

Youroukova, Y. Imitation de monnaies antiques du IVe s. av. n. ere faites en Bulgarie. — В: Proceedings of the Internat. Numismatic Symposium. Budapest, 1980, 63—68.

Епиграфика

Веленис, Георгиос. Два двуезични надгробни надписа от XIV в. — Старобългаристика, 1979, № 3, с. 39—45.

Вълов, Вело. Въпроси около двата среднобългарски надписа на Станислава и Станислав от с. Градец, Видински окръг. — Изв. музеите Северозап. България, 4, 1980, с. 85—111.

Герасимова-Томова, В. Епиграфски паметници от с. Пчеларово, Кърджалийско. — Ахрид, 1, 1978, с. 125—136.

Герасимова-Томова, Василка и Борис Сандански. Името на един античен град. — МПК, 1980, № 2, с. 24—27.

Античният град Нейне между селата Илинденци и Градешница в долината на Струма по данни от гръцки надпис от м. Рукалото.

Герасимова-Томова, В. Колона с надпис от с. Неновица, Кърджалийско. — Ахрид, 1, 1978, с. 123—124.

Константинов, Казимир. Новите открития от Равна. Голям извор на епиграфски паметници. — Плиска, Мадара, Преслав, № 6, 14 май 1980, с. 11.

Надписи, графити и рисунки от IX—X в. по стените на църквата при с. Равна, Провадийско.

Николов, Васил. За скалния надпис на „Брат Томе" при с. Царевец, Врачанско. — Векове, 1980, № 1, с. 69—70.

Mihaescu, H. La langue latine dans le Sud-Est de l'Europe. Bucureşti, etc., Ed. Acad. RSR etc., 1978. 400 p. IX, 5 cartes.

Проучване за разпространението на латинския език в югоизточните римски провинции на базата на епиграфския материал.

Mirković, Miroslava et Slobodan Dušanić. Inscriptions de la Mésie Supérieure. I: Singidunum et le nord-ouest de la province. Beograd, Centre d'épigr. et numism. de la Fac. de philos. de l'univ., 1976. 171 p.

Rez.: B. Gerov. — Gnomon, 1979, p. 500—501.

Музейно дело и консервация

Василев, Васил. Консервацията на античен бронз — извор на научна информация. — МПК, 1980, № 3, с. 35—40.

Джамбов, Христо. Археологически разкрития и проблеми в Пловдив. — МПК, 1980, № 1, с. 3—7.

За адаптацията на археологическото наследство към съвременния град.

ИКМАХ — София'79. Сесия на междунар. комитет за истор. и археол. музеи. — МПК, 1980, № 1, с. 33—43.

Съдържа: Велизар Велков. Археологически и исторически музеи в България. — Магдалина Станчева. Експозиция и историческа специфика. — Мария Червендинева. За експозициите в мемориалните музеи. — Анчо Анчев. Експозицията на Националния исторически музей, и др.

Коларова, Вера. Консервация и адаптация на театъра на римския Филипопол. — МПК, 1980, № 1, с. 13—18.

Колумбийска изложба „Златото на Елдорадо", София юни 1980 г. (Каталог). С., 1980. 32 с. с ил.

Комитет за култура. Археол. инст. с музей при БАН.

Лазов, Гаврил. „Златото на траките" във Федерална република Германия. — МПК, 1980, № 3, с. 43—46.

Изложба в Кьолн, октомври 1979 г.

Перова, Майа. „Стара Загора от Берое до наши дни". — МПК, 1980, № 3 с. 50—51.

Изложба, открита на 17 май по случай сто години от възстановяването на града.

Станчева, Магдалина. Изложбата „България — 7000 години изкуство и култура" в София". — МПК, 1980, № 1, с. 44—45.

В замъка Шалабург, Долна Австрия през 1979 г.

Съсълов, Димитър. Римските терми на Одесос. Проблеми на консервацията. — МПК, 1980, № 2, с. 35—40.

Тангъров, Йордан. Архитектурното наследство и съвременното изграждане на Стара Загора. — МПК, 1980, № 3, с. 11—16.

Шомов, Пламен. Проект за консервация на античния театър в Пловдив. — МПК, 1980, № 1, с. 18—22.

Юрукова, Йорданка. Изложбата „Монетни богатства от България". — МПК 1980, № 1, с. 48—50.

Открита на 16 окт. 1979 г. в Археологическия музей.

СТ. ПЕТРОВА

СЪДЪРЖАНИЕ

Ирина Щерева — XII конгрес на БКП и развитието на българската археологическа наука 1

СТАТИИ

Петър Горбанов — Групата от три животни върху бронзовите ръце на Сабазий . . . 4
Ст. Парницки-Пуделко — Крепостните порти на Нове 9
Живко Аладжов — Бронзови токи с животински изображения от ранното средновековие 22

МАТЕРИАЛИ И СЪОБЩЕНИЯ

В. Герасимова-Томова — Тракийското мъжко облекло от долината на Средна Струма през римската епоха 28
Кр. Банев, Р. Лазов — Латински надписи от Долна Мизия и Тракия 37
Иван Атанасов — Мраморна маса от с. Ковачевец, Търговищки окръг 45
Димитър Овчаров — Църквата в крепостта „Урвич“ при с. Кокаляне, Софийски окръг 50

КРИТИКА И РЕЦЕНЗИИ

Х. Тодорова, Ст. Сахно — Numerický kód Moravské malované keramiky (Problémy deskripce v archeologii). Brno, 1977. 61
Йордан Алексиев — Н. Ангелов. Патриаршеският комплекс на Царевец през XII—XIV век. (= Царевград Търнов. III) С., БАН, 1980. 233 с. 63

ПРЕГЛЕД

XXVI национална археологическа конференция в Преслав 68
Т. Иванов — Международен симпозиум по археология и ранна история на България в Нотингам 69
Зл. Гочева — Янка Младенова (1923—1981) 71

КНИГОПИС 72

TABLE DES MATIÈRES

Irina Štereva — Le XIIe congrès du Parti communiste bulgare et le développement de la science archéologique bulgare 1

ARTICLES

Petăr Gorbanov — Le groupe de trois animaux sur les mains en bronze de Sabazios 9
St. Parnicki-Pudelko — Les portes de la forteresse de Novae 21
Živko Aladžov — Boucles en bronze avec des représentations animales du Haut moyen âge 27

MATERIAUX ET COMMUNICATIONS

V. Gerasimova-Tomova — Le vêtement d'homme thrace de la vallée de la Struma moyenne de l'époque romaine 36
Kr. Banev, R. Lazov — Inscriptions latines de la Mésie Inférieure et de la Thrace 44
Ivan Atanasov — Mensa sacra en marbre du village Kovačevec, département de Târgoviště . . 50
Dimităr Ovčarov — L'église dans la forteresse „Urvič“ près du village Kokaljane, département de Sofia 60

CRITIQUE ET OUVRAGES RECENSÉS

H. Todorova, St. Sahno — Numerický kód Moravské malované keramiky (Problémy deskripce v archeologii). Brno, 1977. 61
Jordan Aleksiev — Н. Ангелов. Патриаршеският комплекс на Царевец през XII—XIV век (= Царевград Търнов. III) С., БАН, 1980. 233 с. 63

REVUE

XXVIe conférence archéologique nationale à Preslav 68
T. Ivanov — Symposium international d'archéologie et d'histoire ancienne de Bulgarie à Nottingham 69
Zl. Goceva — Janka Mladenova (1923—1981) 71

BIBLIOGRAPHIE 72

ГОДИШНО СЪДЪРЖАНИЕ

	кн.	с.
Обръщение към българския народ по случай 1300-годишнината от основаването на българската държава	1—2	1
Щерева, Ирина — XII конгрес на БКП и развитието на българската археологическа наука	4	1

TABLE DES MATIÈRES DE L'ANNÉE

	f.	p.
Appel au peuple bulgare à l'occasion du 1300e anniversaire de la fondation de l'Etat bulgare.	1—2	1
Štereva, Irina — Le XIIe congrès du Parti communiste bulgare et le développement de la science archéologique bulgare	4	1

СТАТИИ

Аладжов, Живко — Бронзови токи с животински изображения от ранното средновековие 4 22
Бобчев, Сава Н. — По въпроса за термоперипатоса на Никополис ад Иструм 3 8
Бонев, Чавдар — За периодизацията на ранносредновековната материална култура в Добруджа 3 15
Горбанов, Петър — Групата от три животни върху бронзовите ръце на Сабазий 4 4
Иванов, Т., Р. Иванов — Aedes thensaurorum на Филипопол . . . . . 1—2 20
Кузманов, Георги — За производството на глинени лампи в Долна Мизия и Тракия (I—IV в.) (по данни от Националния археологически музей, София) . . . . . 1—2 10
Маргос, Ара — Надписът на Иво Граматик . . . . . 1—2 36
Начева, Весслина — Технологично изследване на червения фирнис от римските керамични центрове в с.Бутово, с. Хотница и Павликени, Великотърновски окръг 3 1
Парницки-Пуделко, Ст. — Крепостните порти на Нове 4 9
Смядовски, Стефан — Няколко езикови бележки за надписа на Иво Граматик . . . . . 1—2 41
Смядовски, Теодосий — Опит за семантично-богослужебен анализ на базиликата на Делидушка в Преслав . . 3 22
Станилов, Станислав — Семантиката на лъка и стрелата в изображенията от ранносредновековна България . 1—2 28

МАТЕРИАЛИ И СЪОБЩЕНИЯ

Алексиев, Йордан — Бронзов кръст-енколпион от Търновград . . . . . 1—2 87
Атанасов, Иван — Мраморна маса от с. Ковачевец, Търговищки окръг . . 4 45
Банев, Кр., Р. Лазов — Латински надписи от Долна Мизия и Тракия 4 37
Василев, Радослав — Рисунки-графити от двуетажната църква-гробница в средновековен Перник . . . . . 1—2 96
Витлянов, Стоян — Ковашки инструменти и съоръжения през средновековието в България 3 54
Вълева, Юлия — Средновековни кръстове-енколпиони от Националната художествена галерия . . . . . 1—2 72
Герасимова-Томова, В. — Тракийското мъжко облекло от долината на Средна Струма през римската епоха . . . 4 28
Димитров, Марин — Два паметника на бронзовата пластика от Дионисопол 1—2 48
Иванов, Румен—Тегули и тухли с печати на I италийски и XI Клавдиев легион от Улпия Ескус 3 42
Иванов, Теофил — Милиарна колона с името на Абритус 3 48
Минчев, Александър — Сребърна статуетка на актьор от Одесос . . . 1—2 45

ARTICLES

Aladžov, Živko — Boucles en bronze avec des représentations animales du Haut moyen âge. 4 22
Bobčev, Sava N. — Sur le problème du thermoperipatos de Nicopolis ad Istrum . 3 8
Bonev, Cavdar — Sur la division en périodes de la culture matérielle du Haut moyen âge en Dobrudža 3 15
Gorbanov, Petăr — Le groupe de trois animaux sur les mains en bronze de Sabazios 4 4
Ivanov, T., R. Ivanov — Aedes thensaurorum de Philippopolis . . . . . 1—2 20
Kuzmanov, Georgi — Sur la production de lampes en argile en Mésie Inférieure et en Thrace (Ier—IVe s.) (d'après des données du Musée archéologique national, Sofia). . . . . 1—2 10
Margos, Ara — L'inscription de Ivo Gramatik. . . . . 1—2 36
Načeva, Veselina — Etude technologique du vernis rouge des centres céramiques romains dans les villages Butovo et Hotnica et à Pavlikeni, département de Veliko Tărnovo. 3 1
Parnicki-Pudelko. St. — Les portes de la forteresse de Novae 4 9
Smjadovski, Stefan — Quelques notes linguistiques sur l'inscription de Ivo Gramatik. . . . . 1—2 41
Smjadovski, Teodosij — Essai d'analyse sémantico-liturgique de la basilique de Deliduška à Preslav. 3 22
Stanilov, Stanislav — La sémantique de l'arc et de la flèche dans les représentations de la Bulgarie du Haut moyen âge 1—2 28

MATERIAUX ET COMMUNICATIONS

Aleksiev, Jordan — Croix-encolpion en bronze de Tărnovgrad. . . . . 1—2 87
Atanasov, Ivan — Mensa sacra en marbre du vilage Kovačevec, département de Târgoviste. 4 45
Banev, Kr., R. Lazov — Inscriptions latines de la Mésie Inférieure et de la Thrace. 4 37
Vasilev, Radoslav — Dessins-graffiti de l'église-sépulcre à deux étages à Pernik médiéval. . . . . 1—2 96
Vitljanov, Stojan — Instruments et ustensiles de forge pendant le Moyen âge en Bulgarie 3 54
Valeva, Julia — Croix-encolpions médiévales de la Galerie nationale d'art . . 1—2 72
Gerasimova-Tomova, V. — Le vêtement d'homme thrace de la vallée de la Struma moyenne de l'époque romaine . . . 4 28
Dimitrov, Marin — Deux monuments de la plastique en bronze de Dionysopolis . . . . . 1—2 48
Ivanov, Rumen — Tuiles et briques avec des sceaux de la legio Italica et de la legio XI Claudia de Ulpia Oescus. . . . 3 42
Ivanov, Teofil — Borne milliaire avec le nom d'Abritus. 3 48
Minčev, Aleksandăr — Statuette en argent d'acteur d'Odessos . . . . . 1—2 45

Николов, Богдан — Тракийски погребения при с. Софрониево, Врачански окръг 3 30
Овчаров, Димитър — Църквата в крепостта „Урвич" при с. Кокаляне, Софийски окръг. 4 50
Овчаров, Николай — Два медни пандантива с изображения на архангели от Преслав. . . . . 1—2 89
Станчева, Магдалина — Вила рустика в кв. Обеля в София . . . . . 1—2 52

КРИТИКА И РЕЦЕНЗИИ

Алексиев, Йордан — Н. Ангелов. Патриаршеският комплекс на Царевец през XII—XIV век. (=Царевград Търнов. III) С., БАН, 1980. 233 с. . 4 63
Балканска, Ана — Nessèbre. Deuxième volume. Sofia, Editions de l'Académie bulgare des sciences. Institut archéologique, 1980. 258 p., ill. . . . 1—2 114
Бонев, Александър Г. — Tibor Kovács. L'âge du bronze en Hongrie. Budapest, Editions Corvina, 1977. . 1—2 112
Гочева, Златозара—M. Hampartumian. Moesia Inferior (Roman Section) and Dacia (=Corpus cultus equitis Thracii, IV). Leiden, E. J. Brill, 1979. 128 p., 123 plates and 1 map 3 64
Перничева, Лиляна — Х. Тодорова. Енеолит България. С., София-Пресс, 1979. 104 с., 80 илл., 21 табл., 9 к. . . 1—2 110
Станилов, Станислав — Д. Овчаров, Т. Тотев, Ат. Попов. Стари български столици. Плиска, Велики Преслав, Търновград. С., Септември. 1980. 195 с., 242 ил. . 3 66
Станилов, Станислав — Л. Дончева-Петкова. Знаци върху археологически паметници от ранносредновековна България. София, БАН, 1980. 187 с., 19 обр., 42 табл. . . . . 1—2 116
Тодорова, Х., Ст. Сахно — Numerický kód Moravské malované keramiky (Problémy deskripce v archeologii). Brno, 1977. . . . . 4 61

ПРЕГЛЕД

Георгиев, Г. И., Г. Тончева — V международен колоквиум по егейска праистория. . . . . 1—2 118
Гочева, Зл. — Янка Младенова 1923—1981) 4 71
XXV национална археологическа конференция в Хасково 3 69
XXVI национална археологическа конференция в Преслав. 4 68
Делев, П. — Българо-индийски симпозиум в Делхи . . . . . 1—2 121
Иванов, Р. — 80 години от първите разкопки в Никополис ад Иструм . . 1—2 125
Иванов, Т. — Международен симпозиум по археология и ранна история на България в Нотингам. 4 69
Кънчев, К. — II международен семинар по петроархеология във Вроцлав и Соботка, Полша . . . . . 1—2 120

Nikolov, Bogdan — Sépultures thraces près du village Sofronievo, département de Vraca. 3 30
Ovčarov, Dimităr — L'église dans la forteresse „Urvič" près du village Kokaljane, département de Sofia. 4 50
Ovcarov, Nikolaj —Deux pendantifs en cuivre de Preslav avec des représentations d'archanges. . . . . 1—2 89
Stančeva, Magdalina — Villa rustica dans le quartier Obelja à Sofia . . . . . 1—2 52

CRITIQUE ET OUVRAGES RECENSÉS

Aleksiev, Jordan — Н. Ангелов. Патриаршеският комплекс на Царевец през XII—XIV век (=Царевград Търнов. III). С., БАН., 1980. 233 с. . . . 4 63
Balkanska, Ana — Nessèbre. Deuxième volume. Sofia, Editions de l'Académie bulgare des sciences. Institut archéologique, 1980, 258 p., ill. . . . . 1—2 114
Bonev, Aleksandăr, G. — Tibor Kovács. L'âge du bronze en Hongrie. Budapest, Editions Corvina, 1977. . . 1—2 112
Goceva, Zlatozara — M. Hampartumian. Moesia Inferior (Roman Section) and Dacia (=Corpus cultus equitis Thracii, IV). Leiden, E. J. Brill, 1979. 128 p., 123 plates and 1 map . . . 3 64
Perničeva, Liljana — Х. Тодорова. Енеолит България. С., София-Прес, 1979. 104 с., 80 илл., 21 табл., 9 к. . 1—2 110
Stanilov, Stanislav — Д. Овчаров, Т. Тотев, Ат. Попов. Стари български столици. Плиска, Велики Преслав, Търновград, С., Септември, 1980. 195 с., 242 ил. 3 66
Stanilov, Stanislav — Л.Дончева-Петкова. Знаци върху археологически паметници от ранносредновековна България. С., БАН, 1980. 187 с., 19 обр., 42 табл. . . . . 1—2 116
Todorova, H., St. Sahno — Numerický kód Moravské malované keramiky (Problémy deskripce v archeologii). Brno, 1977. . . . . 4 61

REVUE

Georgiev, G. J., G. Toncéva — Ve colloque international sur la préhistoire égéenne. . . . . 1—2 118
Goceva, Zl. — Janka Mladenova (1923—1981) 4 71
XXVe Conférence archéologique nationale à Haskovo. 3 69
XXVIe conférence archéologique nationale à Preslav 4 68
Delev, P — Symposium bulgaro-indien à Delhi. . . . . 1—2 121
Ivanov, R. — 80 ans des premières fouilles à Nicopolis ad Istrum . . . . . 1—2 125
Ivanov, T.—Symposium international d'archéologie et d'histoire ancienne à Nottingham 4 69
Kănčev, K. — IIe séminaire international de pétroarchéologie à Wrocław et Sobotka, Pologne . . . . . 1—2 120

Овчаров, Д. — Симпозиумът „Славяни и прабългари" в програмата на Първия международен конгрес по българистика	1—2	122
Сиракова, С., И. Гацов — Международен колоквиум по проблемите на ориняка и граветиена (перигордиена) . . .	1—2	119
Юрукова, Й. — Монетните находки, открити в България през 1979 г. . .	1—2	126
Ovčarov, D. — Le symposium „Slaves et Protobulgares" dans le programme du Premier congrès international d'études bulgares	1—2	122
Sirakova, S., I. Gacov — Colloque international sur les problèmes de l'Aurignacien et du Gravettien (perigordien) .	1—2	119
Jurukova, J. — Les trouvailles monétaires découvertes en Bulgarie au cours de 1979	1—2	126

КНИГОПИС

BIBLIOGRAPHIE

Петрова, Ст.	1—2	131
Петрова, Ст.	3	70
Петрова, Ст.	4	72
Petrova, St.	1—2	131
Petrova, St	3	70
Petrova, St.	4	72

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Акад. ДИМИТЪР АНГЕЛОВ (главен редактор), проф. ВЕЛИЗАР ВЕЛКОВ (зам.-гл. редактор), ст. н. с. I ст. ТЕОФИЛ ИВАНОВ (секретар), проф. ПЕЙО БЕРБЕНЛИЕВ, ст. н. с. I ст. ЖИВКА ВЪЖАРОВА, проф. ГЕОРГИ ИЛ. ГЕОРГИЕВ, доц. ЛЮДМИЛ ГЕТОВ, доц. ВАСИЛ ГЮЗЕЛЕВ, ст. н. с. РУМЕН КАТИНЧАРОВ, ст. н. с. ДИМИТЪР ОВЧАРОВ, ст. н. с. ЙОРДАНКА ЮРУКОВА

Адрес на редакцията
Археологически институт и музей при БАН, 1000 София, бул. Стамболийски 2. Тел. 88-24-05 и 88-24-06

Адрес на администрацията
Издателство на БАН, 1113 София, ул. Акад. Г. Бончев, тел. 71-31

Технически редактор Ив. Атанасова Коректор А. Христова

Дадена за набор на 28. IV. 1982 г. Подписана за печат на 7. IX. 1982 г. Печатни коли 10 Издателски коли 9,33
Формат на хартията 60×84/8 Изд. индекс 8722 Тираж 1570 Поръчка 306 Отделна книжка 1,80 лв. Годишен абонамент 7,20 лв.

Печатница на Издателството на Българската академия на науките

ISSN 0324-1203

20203

ЦЕНА 1,80 ЛВ.